

Z historie zemědělství



NZM Čáslav
Muzeum
zemědělské
techniky

NZM Kačina
Muzeum
českého
venkova

NZM Ohrada
Muzeum lesnictví,
myšlivosti
a rybářství

NZM Valtice
Muzeum vinařství,
zahradnictví a životního
prostředí



NZM Praha: expozice Jede traktor

NZM Praha: z akce Letenská husa a Košť vína



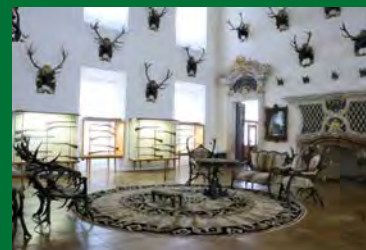
NZM Čáslav: z akce Pradědečkův traktor

NZM Čáslav: expozice zemědělské mechanizace



NZM Kačina: zámecké interiéry

NZM Kačina: expozice Venkov proměnách staletí



NZM Ohrada: expozice myslivosti

NZM Ohrada: expozice rybářství



NZM Valtice: expozice vinařských lisů

NZM Valtice: venkovní expozice

Prameny a studie 48

Z historie zemědělství



Národní zemědělské muzeum Praha
2012

ISBN 978-80-86874-40-1
ISSN 0862-8483

PRAMENY A STUDIE

Po celou dobu existence Národního zemědělského muzea byla zpracována celá řada historických témat a výzkumných úkolů. Nutnost zpracovat muzejní expozice z vývojového hlediska vedla ke studiu dějin zemědělství, potravinářského průmyslu a lesnictví od nejstarších dob po současnost. Dílčí výsledky pak byly postupně uveřejňovány ve *Vědeckých pracích Zemědělského muzea* a v edici *Prameny a studie*, které jsou vydávány od roku 1966. Původně se edice nazývala *Prameny historie zemědělství a lesnictví* a od roku 1978 došlo ke změně původního názvu na *Prameny a studie*. Jejich obsah se dá rozdělit na několik tematických okruhů. Objevují se zde: bibliografická zpracování, výsledky řešení výzkumných úkolů a jednotlivé studie, které měly přispět svými monografickými výsledky k poznání širších souvislostí ve vývoji českého zemědělství, lesnictví a potravinářství.

V roce 1993 došlo k přerušení ve vydávání souvislé řady tohoto periodika. Pokusy o obnovení se objevily v roce 1997, ale teprve rok 2006 byl tím přelomovým a již pod hlavičkou Národního zemědělského muzea Praha vyšlo 38. číslo *Pramenů a studií* (k výročí 115 let založení NZM) a další čísla postupně přibývala. *Prameny a studie* jako pravidelné periodikum registrované na MK ČR vychází dvakrát ročně a věnuje se vždy různým specifickým tématům. Možnost přispět svým článkem mají také i ostatní zájemci mimo NZM.

Dosud vyšlo:

38/2006: 115 let NZM

39/2007: Obchod

40/2008: Brambory – skrytý poklad

41/2008: Zemědělství a 50. léta

42/2009: Odkaz zahradního architekta Františka Thomayera

43/2009: Koně

44/2010: Alchymie v kuchyni

45/2010: Trvale udržitelný rozvoj

46/2011: Osobnosti v zemědělství

47/2011: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci

Obsah

Dana Strnadová/6
Kukuřice - dar bohů

Lucie Janusová/17
Časy cepů zemědělských

Vladimíra Růžičková/26
Trnitá cesta koz do českých hospodářství

Šárka Steinová/36
Hedvábnictví v českých zemích do roku 1945

Lucie Kubásková/55
Dětská mléčná výživa

Pavel Novák/76
Cesta k JZD

Jiří Urban/92
Československá cesta kolektivizace venkova po Stalinově a Gottwaldově smrti: od mezinárodních souvislostí k místním praktikám

Martin Slaba/116
Neslavný konec slavného spolku
Příčiny zániku České lesnické jednoty v roce 1925

Jan Ivanega/131
Lovecká smečka Adama Františka ze Schwarzenbergu

Kukuřice - dar bohů

Kukuřice je významnou plodinou s velice dlouhou, bohatou a zajímavou historií. Z hlediska významu je ve světě plodinou číslo jedna. Z plodiny původně pěstované jen pro lidskou výživu se stala nepostradatelnou složkou krmivové základny a plodinou s mnohostranným hospodářským využitím. Díky své výživnosti a širokému spektru využití se kukuřice rozšířila do celého světa. Dnes se pěstuje v pěti světadílech a patří mezi čtyři nejdůležitější potraviny, hned vedle pšenice, rýže a brambor.

Maize is an important crop with very long, rich and interesting history. In terms of importance in the world's number one crop. The plants originally grown only for human consumption has become an indispensable component of the feed base and versatile crop with economic recovery. With its wide range of nutritious and utilization of maize spread to the whole world. Today it is grown in five continents and is one of the four most important food, next to wheat, rice and potatoes.

Kukuřice je v zemi svého původu nazývána darem, darem bohů. V minulosti představovala pro mnohá etnika dar života a naděje pro všechna další pokolení, což platí i v současné době.

Kukuřice je velmi stará rostlina, ve své pravlasti, v Americe byla pěstována jako hlavní obilnina již v předkolumbovských dobách. Na základě nejstarších nálezů zbytků včetně kukuřice v jeskyních obývaných původním obyvatelstvem a jejich zkoumání pomocí radioaktivního uhlíku se předpokládá, že je kukuřice stará asi 5600 let.¹

Skutečný původ této rostliny zůstává obestřen tajemstvím a pro botaniky je skutečnou záhadou. I když první dochované písemné materiály o existenci kukuřice spadají do období po objevení Ameriky, její pěstování bylo doloženo již v nejstarších mexických a peruánských kulturách. Kukuřice je rostlinou, u které se nepodařilo objevit divokou formu. Dlouho převládal názor, že vznikla z plané, dávno vyhynulé prakukuřice s rozpadavým větvením a s obilkami uzavřenými v pluchách, která rostla na výše položených planinách Jižní a Střední Ameriky. Po zavedení této primitivní kukuřice do kultury se prokřížila ve Střední Americe s rostlinou *Tripsacum dactyloides*. Z tohoto křížení vznikla teosinta (*Euchlaena mexicana*), která se opět mnohokrát křížila spontánně s primitivní kukuřicí pěstovanou indiánskými obyvateli Střední Ameriky. Indiáni si pro další pěstování vybírali ty rostliny, které produkovaly největší palice, nejlépe odolávaly drsnému klimatu a toxickému účinku těžkých kovů, které do půdy vnikaly díky aktivním sopkám. Z mutantů se vlivem prostředí a výběrem dávných pěstitelů stala kukuřice, která dosáhla své dnešní podoby.

¹ ŠPALDON, Emil: *Rostlinná výroba*. 1986, s. 230.

Vyspělá civilizace Nového Světa se rozvinula v souvislosti s pěstováním kukuřice, hlavní plodiny amerických Indiánů. Na americkém kontinentě má kukuřice bohatou historii, je neoddělitelnou součástí Ameriky již od počátků předkolumbovského zemědělství. Asi v pátém tisíciletí př. n. l. v severním Mexiku vzniklo zemědělství, a tím se úplně změnily ekologické poměry.² K této významné změně došlo pravděpodobně pomalým vývojem a trvalo mnoho set let, než se zde lidé usadili a začali na polích kolem svých osad sklízet obiloviny. Kukuřice rostla ve Střední Americe a zde se i nalézaly její rozmanité formy a rody s ní nejvíce spřízněné, které poskytovaly možnost vzájemného křížení. Za centrum domestikace je tak považováno Mexiko a Peru. Ve všech středoamerických vesnicích se pěstovala kukuřice jako hlavní zdroj obživy. Znalost pěstování této plodiny a životní závislost na ní spojovalo všechny usedlé kmeny bez ohledu na odlišnost kultury a rozdílnost jazyka. Mezi obyvateli jednotlivých oblastí Střední Ameriky byly patrné větší či menší rozdíly. V západní části Mexika žili lidé jiným způsobem života než na pobřeží Mexického zálivu, horské kmeny sídlící na jihu měly odlišné životní podmínky než obyvatelé vápencových plošin, nebo zemědělci žijící v oblasti Mexického údolí. Příznivé přírodní podmínky podpořily rychlý vznik a vývoj vyspělých indiánských kultur např. Olméků, Toltéků, Zapotéků a Aztéků. Olmékové představovali nejstarší komplexní civilizaci předklasického období, která se rozvinula v bažinatých a pravidelně zaplavovaných nížinách na pobřeží mexického zálivu. Vliv olmécké kultury trval od roku 1000 až do 600 př. n. l., pak se vytrácel. Hlavním zdrojem potravy byly pro příslušníky tohoto kmene především kukuřice, fazole a dýně. Ve Střední Americe vládlo postupně mnoho kmenů, většina jich podlehla aztéckému vlivu. Aztékové byli významným indiánským kmenem. Prostor, který obývali, byl ostrovem uprostřed jezerního regionu Mexického údolí. Základem aztéckého hospodářství bylo zemědělství, založené na pěstování kukuřice. Aztékové pěstovali zemědělské plodiny na tzv. chinampách, což byly umělé ostrůvky budované na jezeře. V mělkých vodách jezer byly z větví, kořenů a křovin vytvářeny vory a na podklad z rákosy se navršila vrstva bahna, která umožňovala produktivní zemědělství, v čele s pěstováním kukuřice. Náboženství Aztéků zahrnovalo množství rozmanitých božstev. K nejdůležitějším božstvům náleželi bohové kukuřice a vegetace, jako bůh kukuřice a bohyně kukuřičného klasu Centeotl a Xilonen.

Další z významných obyvatel mexického údolí, kteří praktikovali zemědělství před příchodem Španělů formou plovoucích zahrad (chinamp), byli Chichimékové, kteří tvořili jeden z nejmocnějších a nejsilnějších městských států.

2 BURLAND, C. A. : *Amerika před Kolumbem*, 1975, s. 87.

KDYŽ SE ČLOVĚK PODÍVÁ NA VĚC ZBLÍZKA, POZNÁ, ŽE VŠECHNO, CO (TITO INDIÁNI) DĚLAJÍ A ŘÍKAJÍ, SE NĚJAKÝM ZPŮSOBEM TÝKÁ KUKUŘICE, TAKŽE NECHYBÍ MNOHO, ABY JI POVAŽOVALI ZA BOŽSTVO. ZALÍBENÍ A NADŠENÍ, S NÍMŽ VZHLEDÍ KE SVÝM KUKUŘIČNÝM POLÍM, JE TAK VELKÉ, ŽE PRO NĚ ZAPOMÍNÁJÍ NA ŽENY, DĚTI A JINÁ POTĚŠENÍ, JAKO KDYBY KUKUŘIČNÁ POLE BYLA JEJICH KONEČNÝM CÍLEM A VRCHOLNÝM ŠTĚSTÍM.

Z citace *Crónica de la santa provincia del santissimo nombre de Jesús de Guatemala* z rukopisu z 16. století je zřejmý vztah Mayů ke kukuřici. Kukuřičné zemědělství a promítnutí kukuřice do běžného života s sebou přineslo mnohá specifika v existenci Mayské civilizace.

Mayská civilizace se rozvíjela již od roku 1500 př. n. l., a to v rozsáhlé oblasti, která zahrnuje část jižního Mexika, Guatemala, Honduras, Belize a Salvador. V průběhu století se díky vysoušení mokřin a budování zavlažovacích systémů Mayové stali úspěšnými rolníky. Počátky mayské kultury byly spojeny se vznikem zemědělských osad s intenzivní kultivací kukuřice, fazolí a tykví. Kukuřice byla nejen nejdůležitějším prostředkem obživy, ale měla i rozhodující místo v náboženství a běžném životě. Práce rolníků nebyla lehká, používání jednoduchých kamenných nástrojů bylo spojeno s těžkou manuální prací. V pozdějším období byly modernější zemědělské stroje v mayské oblasti málo použitelné, vrstva kamenité půdy jejich používání vylučovala. I přes ztížené podmínky, které pěstování kukuřice provázely, potřeboval mayský rolník méně času na obdělávání pole ve srovnání s evropským rolníkem. Mayský pěstitel kukuřice pracoval 190 dní v roce a 175 dní mu zbylo na jinou činnost. Značná část volného času mayských rolníků byla využívána k budování chrámů a k práci a službám ve prospěch vládnoucí vrstvy. Na kukuřičném poli vypěstoval dvakrát tolik kukuřice, než jeho rodina spotřebovala a to krmil dobytek, který před příchodem Španělů neměl. Za přebytečnou kukuřici si rodina koupila předměty, které si nemohla vyrobit. Průměrná dávka kukuřice na osobu byla 0,59 kg, což na celou rodinu představovalo 2,97 kg na den.³ Kukuřice tvoří i dnes převážnou část stravy Mayů (75 – 85 %).⁴

Tvůrci mayské kultury vynikali v astronomii, matematice a filozofii času, znali hieroglyfické písmo, ale přesto svá pole obhospodařovali poměrně primitivním způsobem. Mayská společnost byla výrazně rozvrstvena, v čele stál vládce božského původu a elita složená ze šlechty, kněží a vojevůdců. Základ společnosti tvořilo nepostradatelné zemědělské obyvatelstvo. Kukuřice sehrávala nejen roli významné a životně důležité potraviny, ale měla svůj význam i při rituálech spojených s úmrtím. Mayové své zeměřel

³ MORLEY, S.G. : *Mayové*, 1976, s. 284.

⁴ Tamtéž, s. 285.

zahalovali do rubáše a do úst jim vkládali drcenou kukuřici, to proto, aby na onom světě nezůstali bez jídla a jednu nebo dvě nefritové perly, které používali jako peníze.

S kukuřicí byly úzce spjaty i hlavní povinnosti mayské ženy, které zahrnovaly přípravu kukuřice pro domácnost. Hospodyně nejprve usušenou a vyloupanou kukuřici vložila s dostatečným množstvím vody a vápna do nádoby na vaření. Směs přivedla téměř k bodu varu a za občasného míchání vařila, až slupka změkla. Pak se nádoba odstavila a obsah se nechal stát do příštího dne. Změklá kukuřice (maysky nazývaná kuum) se příštího rána proprala, aby byla dokonale čistá a bez slupek. V další fázi hospodyně kuum drtila, za starých časů probíhalo drcení ručně. K drcení sloužily kamenné drtiče, později byly tyto drtiče nahrazeny ručními kovovými mlýnky. Umlětá kukuřice se pak přikryla látkou a nechala se stát do pozdního dopoledne. Asi hodinu před hlavním jídlem hospodyně umyla malý kulatý stolek, který stál blízko mayského ohniště, tvořeného třemi kameny. Pak postavila na ohniště kulatou pánev a prohřála na ní kus listu banánovníku. Ten položila na stolek se špetkou popela vespod, aby se jím dalo snadno otáčet. Po těchto nezbytných přípravách se začalo s pečením tortil. Hospodyně vzala kus umleté kukuřice, velký jako slepičí vejce a položila ho na banánový list. Levou rukou tvarovala okraj tortily a pravou rukou dávala těstu plochý tvar. Pod jejími prsty tak vznikala tenká placka. Když měla placka žádaný tvar, upekla ji na rozpálené pánvi. Pak tortilu položila na otopku rozpáleného chraští pod pánvi, čekala, až správně nakyne, poté ji vzala a na stole ji znovu plácnutím zploštila. V mayských vesnicích tak bylo v poledne slyšet příznačné pleskání, které avizovalo přípravu oběda. Hotová tortila se položila do nádoby z vyschlé tykve, aby zůstala teplá, protože Maya snědl k obědu skoro dvacet tortil. K snidani se opékaly tortily, které zbyly z předchozího dne. Muži si pro osvěžení nosili na pole pozole, což je těsto z kukuřice, rozpouštěné ve vodě. Nápoj, který tak vznikl, vypadal jako mléko. Muž na poli pozole pil během dne dvakrát až třikrát a tento nápoj představoval jejich obvyklé pití a jídlo.

Mayské kukuřičné zemědělství je nazýváno podle aztéckého pojmenování kukuřičného pole – milpa a nazývá se milpové zemědělství. Španělé s ním přišli poprvé do styku v Mexiku. Od 16. století se užívání tohoto slova pro označení kukuřičného pole, rozšířilo do všech částí Střední Ameriky. Práce na kukuřičném poli je nejdůležitější individuální činností mayských mužů v současné době, stejně jako v minulosti. Milpové zemědělství se od dávné minulosti téměř nezměnilo. Tehdy byla hlavním zemědělským nářadím opálená a zašpičatělá sázecí hůl, kamenná sekera a z vláken tkaný pytel na kukuřičnou sadbu. Nejdůležitějšími doplňky tohoto nářadí se v současnosti stala ocelová mačeta (těžký nůž s jedním ostřím a čepelí zhruba 70 cm dlouhou), ocelová sekera a sázecí hůl opatřená železným hrotem. Moderní zemědělské nářadí je v mayské oblasti málo použitelné, především v severním Yucatánu tenká vrstva kamenité půdy jejich používání vylučuje.

Milpové zemědělství představovalo řadu na sebe navazujících pracovních

operací, které milpero prováděl za účelem dosažení co největší úrody kukuřice.

Jedním ze zásadních kroků bylo určení místa a výběr pozemku pro nové pole. Milpero (pěstitel kukuřice), hledal vhodný druh půdy, který určil podle výšky a hustoty porostu. Čím je porost vyšší a hustší, tím je půda bohatší. Důležitým ukazatelem byl zdroj vody, zemědělec umisťoval pole co nejblíže k vodě. Vzdálenost pole od vsi kolísala od 3,5 do 24 kilometrů. Vybraný pozemek rozdělil pěstitel na čtverce (mekate) o straně dlouhé 20 metrů, které v rozích označil hromádkami kamenů. Poté následovalo vymýcení lesa a křovin. V současnosti Mayové vysekávají porost ocelovou sekerou nebo mačetou. Jsou-li stromy příliš mohutné, nejprve se obsekají a nechají uschnout. Obvykle milpero vymýtí za den asi 800 m². V minulosti bylo mýcení podstatně zdlouhavější a pracnější než v současnosti.

Po vysušení vymýceného křoví sluncem následovalo pálení křoví, což připadalo na měsíc březen nebo duben. K podpalu se používají pochodně z roztrepených větví stromů zvané „katzim“. Stálým pískáním Mayové přivolávali božstva větrů, protože věřili, že vítr neustane dříve, než bude všechno křoví spáleno. Den, kdy probíhalo žďaření, vybírali kněží a měl pro Maye obřadní význam. Další pracovní operací související s pěstováním kukuřice bylo oplocení pole. V dávné minulosti to nebylo nutné, protože Mayové nechovali domácí zvířata. Ploty se dělají z navršeného chrástí a vydrží dva nebo tři roky, což je dostačující, protože se pole většinou neosívají více než dva roky po sobě. Osévání se začínalo provádět po prvních deštích, které podle mayské víry připadají na Den svatého kříže (3. května), ale mohou nastat kdykoli v období mezi dubnem a červnem. Vyloupání dostatečného množství kukuřice na osetí 4 ha pole trvá dva dny a k osetí takového kusu půdy je potřeba 12 dnů. Kukuřice se seje do děr vyhloubených holí se železným hrotem, díry se dělají v řadách, jak to terén dovoluje. Díry mají hloubku cca 10 – 12 cm a vzdálené od sebe jsou něco přes metr. Do každé díry se vkládá 3 – 6 kukuřičných zrn, ze kterých se ujmou pouze 2 nebo 3 zrna. Na ploše 4 ha pole, tak vyroste cca 5000 trsů kukuřice.⁵ Někdy se do téže díry sejí semínka fazolí a dýně. Odplevelení pole představovalo další, neméně pracný úkon. Kukuřičná pole se plela s různou frekvencí. Nové kukuřičné pole se plelo pouze jednou, při výšce kukuřice cca 70 cm. Druhoroční kukuřičné pole se odplevelovalo 2 – 3x. Na druhoročním poli více rostou plevele a popínavé rostliny, což je způsobené pletím pomocí mačety. Za starých časů se vytrhával plevel i s kořeny, a tak se zabránilo jeho vysemenění.

Když kukuřice v září nebo říjnu dozrává, ohýbají pěstitelé kukuřičné lodyhy směrem dolů. Tento zvyk je rozšířený po celé Střední Americe. Domorodci lodyhy ohýbají těsně pod palicí a v této poloze je nechají ztuhnout, aby do klasů nenapršelo a nebyly napadené plísni.

Vrcholem mayského pěstitelského snažení je sklizeň. Mayský zemědělec začíná se sklizní zhruba měsíc po ztuhnutí lodyh, což připadá na měsíc listopad. Sklizeň

5 Tamtéž, s. 286.

vrcholí v lednu a v únoru a pokračuje celý březen až do dubna, protože kukuřice se sklízí podle potřeby. Vylupování ze slupek se provádí pomocí jehlice ze dřeva, kosti nebo parohu. Způsob uskladňování kukuřice se odlišuje podle dané oblasti. Někde Mayové staví u kukuřičných polí vyvýšené pravoúhlé chatičky z klacků s doškovou střechou, do kterých uskladňují nevyloupanou kukuřici. Klasy se v chatičkách ukládají ve svislé poloze, co nejtěsněji u sebe. Konečné odstraňování listenů provádějí těsně před novou setbou. V oblastech středního Yucatánu se klasy vylupují přímo na poli a zrno se odnáší do vsi, kde je skladováno v kruhové nádobě, která je vyložená palmovými listy. Kukuřičná zrna se vylupují ručně nebo nakladením klasů do visutých sítí, které pojmu 10 – 15 košů klasů. Do sítí se pak tluče klackem a následně zrno vypadává oky sítě na zem.⁶ Dalším ze způsobů vylupování kukuřice je nakladení klasů na lešení z tyčí a vytloukání zrn dlouhými bidly. Vylupování se obvykle provádí v noci, z důvodů menšího svrbení kůže, které je údajně způsobováno plevami. Po vyloupaní se zrno uskladňuje v konopných pytlicích. V minulosti byl transport kukuřice závislý na fyzické zdatnosti zemědělce. Kukuřici dopravovali muži z pole do vsi na zádech nebo na koních, tam, kde byly vybudované silnice, na povozech.

Pěstování kukuřice v Jižní Americe

V Jižní Americe k usedlému způsobu života, spojenému se zemědělstvím přešli lidé nezávisle na sobě na několika místech. Andská oblast sahá od severu dnešní Argentiny přes části Peru, Bolívie a Equadoru až po Kolumbii. V této oblasti se pěstovaly hlavně brambory a kinua (druh merlíku), maniok a kukuřice se sem dostala ze severu mnohem dříve, než tu začala vznikat větší města.⁷ V indiánském osídlení Jižní Ameriky má největší význam Peru. Stopy prvních obyvatel byly nalezeny na pobřeží i v horách. Kukuřici začali pěstovat již kolem roku 2000 př. n. l., hlavními plodinami však byly kinua a brambory.⁸ Půda se dala obdělávat s pomocí rozsáhlých systémů umělého zavlažování a zemědělství této oblasti bylo vysoce produktivní. I pro pěstování kukuřice bylo umělé zavlažování nezbytné. Na altiplanu, což je rozsáhlá náhorní plošina, oddělující horské masivy západních a východních And, šlo kromě závlahových systémů o získání orné půdy na horských svazích. Proto byly stavěny mohutné terasy, které mohly uchovat vlhkost a zabránily erozi. Ke zlepšení půdy se používalo hnojivo guano, což jsou exkrementy ptactva, hnízdícího na ostrůvcích podél pobřeží Peru.

Kukuřice byla pro andskou oblast velkým přírodním bohatstvím. Domy stavěné z vepřovic a zakryté terasami, poskytovaly velké plochy vhodné k sušení této plodiny.

6 Tamtéž, s. 289.

7 BURLAND, C. A.: *Amerika před Kolumbem*, 1975, s. 184

8 Tamtéž, s. 199.

K otáčení těžkých kukuřičných palic sloužily velké dřevěné hrábě.⁹

Mezi významné kultury andské oblasti patřila mochická kultura, která kvetla od 3. století n. l. Stát, který Mochikové vybudovali, byl závislý na umělém zavlažování. Zajištění vhodných podmínek pro růst plodin znamenalo dobré výnosy a tím dostatek potravy. Potrava Mochiků zahrnovala kukuřici, sladké brambory, brambory, papričky chilli a nejrůznější druhy ovoce a zeleniny, ryby a maso. V jižní části altiplana, především v oblasti jezera Titicaca, existovaly jiné podmínky než ve zbývající části andské oblasti. Klima bylo příliš drsné pro závlahové hospodářství a kukuřici se tam dařilo jen výjimečně.

Na severním pobřeží Peru vznikl jeden z nejcentralizovanějších a nejmocnějších států andské oblasti, stát Chimor. Základem jeho existence bylo intenzivní zavlažování. Kukuřice hrála roli nejen jako důležitá potravina, ale i při různých rituálech, např. při ponaučení, udělování při uzavírání sňatku. Tento rituál probíhal tak, že mezi muže a ženu, kteří měli uzavřít sňatek, byla umisťována miska naplněná kukuřičnou moukou a lamím lojem a vše se pak spalovalo na velkém ohni, udržovaném novomanželi. Když se nádoba rozpálila, následovala obřadní řeč, pronášená kmotrem.

Významnou součást jihoamerické populace představovali Inkové. Počátky mocné incké říše sahají do 11. století. Velkými budovatelskými činy Inků byly přestavba Cuzca a budování pevností, teras, kanálů a rozvoj intenzivního zemědělství. Negen při náboženských rituálech, ale i při úkonech, které měli podporovat a zajistit zdárný růst kukuřičných rostlin, měli velkou úlohu kněží. Pomocí kamenných sloupů určovali roční období a zahajovali osevní a žňové ceremonie. Jedním z významných obřadů byl Velký svátek očišťování, na který byly v noci připravovány zvláštní koláče z kukuřičné mouky, smíšené s dětskou krví, a lidé si je vtírali do těla, aby vyhnali nemoci. V chrámech v Cuscu, hlavním městě peruánských Inků, připravovaly panny z kukuřice obětní chléb.

Z kukuřice Inkové vyráběli známé americké papivo - kvašený nápoj z kukuřičných zrn, známý pod inckým názvem chacha – čiča. Tento nápoj vznikl tak, že incké ženy rozžvýkaly kukuřičná zrna, která pak nechaly zkvasit v nádobě, až vznikl alkoholický nápoj. Pravděpodobně si indiáni vyráběli kukuřičný kvas už před 7000 lety. Při výrobě tohoto nápoje probíhají enzymatické změny a dochází k přirozenému mírnému syčení oxidem uhličitým. Nápoj se chutí a konzistencí podobá pivu.

Význam kukuřice v indiánské kuchyni

Kukuřice sehrála významnou roli v životě mnoha amerických indiánských kmenů, neboť byla jejich hlavní a životně důležitou potravinou. Kukuřičné palice, useknuté obsidiánovým srpem v polovině stvolu, se loupaly, sbíraly do košů a nechávaly se schnout na liskách. Kukuřice jako typická plodina amerického kontinentu byla v minulosti, a je i v současné době, pojídána v nejrozmanitějších podobách. Chroupá se

9 RIEUPEYROUT, J. L.: *Jak se žilo v minulosti, V dobách Mayů, Aztéků a Inků*, 1993, s. 28.

syrová, ale po opečení na horkém kameni se z ní stane vyhledávaná pochoutka. Zrna, namočená v roztoku vody a vápna, rozdrcená v „metátech“, vytvoří těsto, které se ručně hněte. Po upečení se z něho stane placka, která je základní součástí potravy Indiánů. Dovnitř placek se mohou balit kousky masa, fazolová kaše, drcené papriky nebo plátky ryb. V kuchyni starých Indiánů kdysi převažovaly jen vařené a pražené obilky kukuřic. K přípravě polévek se používalo samčí květenství a pyl. Později se kukuřice stala chlebovou obilovinou, uplatnila se i při přípravě kaší. Kromě kukuřičných zrn a mouky se při přípravě jídel používaly kukuřičné listeny, do kterých se balily před vlastním vařením různé sladké, slané, masové nebo zeleninové náplně. Listeny sloužily pouze jako obalový materiál, používaný při vaření. Po uvaření se odstranili a nesloužily k jídlu.

Významnou pochutinou vyráběnou z kukuřice je popcorn. Je jedním ze starých indiánských receptů, který vzali přistěhovalci za vlastní. Popcorn získal popularitu a byl ve větší míře konzumován během průmyslové revoluce. Vyrábí se z kukuřice *Zea mays everta*, která má malé palice a malá zašpičatělá nebo kulovitá zrna a s tvrdým endospermem (vnitřní část semene), který při vysokých teplotách puká. Je zdravým pamlskem, který má vysoký podíl vlákniny. Popcorn se objevil u ohnišť amerických indiánů a podíl na jeho vzniku má náhoda. Žlutá zrna, tvrdá jako kámen se dostala do ohně a po chvilce začala vyskakovat z plamenů jako měkké bílé hrudky. Aztékům takto připravená kukuřice zachutnala a začali ji vyrábět cíleně. Indiáni věřili, že uvnitř kukuřičných zrn bydlí malý čertík, a dokud ho nikdo neruší, je zcela klidný. Žár ho dokáže rozčítit na nejvyšší míru a začne ve svém obydlí řádit. Skáče proti stěnám a přeskakuje ohniště. Když už nemůže horko vydržet, odhodí střechu a s párou unikne pryč. Ve skutečnosti vodní pára nutí zrna puknout. Při normální teplotě jsou molekuly vody uvnitř zrna těsně vedle sebe. Po zahřátí potřebují více místa, tlačí se směrem ke slupce, a když je tlak příliš silný, zrnko praskne a vnitřek je explozivně vytlačen ven.

Na indiánskou tradici navázali přistěhovalci a začali popcorn konzumovat a ozdobami z popcornu a popcornovými řetězy začali zdobit vánoční stromček. Významným mezníkem pro výrobu popcornu se stal v Chicagu v roce 1885 vynález popkornovače. Do té doby byli lidé odkázáni na popcorn vyráběný jen podomácku.

Kukuřice jako významná rituální a náboženská plodina

Kukuřice se stala důležitým náboženským symbolem a rituálně uctívanou plodinou, z níž byli podle některých legend vytvořeni první lidé. Podle původních obyvatel Střední Ameriky se lidské tělo skládalo ze žluté a bílé kukuřice a tato rostlina byla prostoupena božskými silami. Kukuřici byly často zasvěceny celé chrámy a některé ze zachovaných sošek bohů jsou touto rituální plodinou bohatě ozdobeny.

V mayské kultuře má Bůh kukuřice významné postavení a je snadno rozpoznatelný. Vzezření tohoto boha je nápadné některými význačnými rysy. Snadno se

pozná podle protáhlé hlavy se specificky upravenými vlasy. Mayská šlechta si, aby jej napodobila, deformovala lebky do stejného protáhlého tvaru připomínajícího kukuřičný klas. Tento bůh vládl i nad dalšími jedlými plodinami, např. nad tykví nebo kakaem. Mayský bůh byl vyobrazován jako krásný, mladý muž. Mytologie jej dává do úzkého vztahu ke stvoření světa. Podle legendy Bůh kukuřice musí nejdříve sestoupit do podsvětí a tam přijít o život, aby byl vzkříšen, nádherně oděn a odvezen v kánoi doprostřed světa, kde vyrosté v podobě první kukuřičné rostliny. Tento mýtus Mayové připomínali vždy při zakládání kukuřičného pole – to se nejprve vyměřilo a pak se doprostřed slavnostně zasadila první kukuřičná rostlinka, pod kterou se obětovalo. Smrt boha kukuřice v podsvětí se odehrávala stětím, proto se tomuto bohu přinášely lidské oběti tak, že se jim rituálně uťala hlava. Neexistoval pouze jeden kukuřičný bůh, ale měl více variant – např. patron zrna, patron mladé kukuřice či patron zralé kukuřice.

Centeotl byl dalším významným, tentokrát aztéckým bohem. Představoval významné mužské božstvo kukuřice a byl patronem každoroční obnovy života a svěžesti a plnil i úlohu jednoho z devíti pánů noci. Kult kukuřice se někdy v aztécké kultuře spojuje s kultem půdy a smrti, neboť úroda roste ze země a mrtví se do země vrací. Na rozdíl od ostatních aztéckých božstev postrádali patroni kukuřice zvířecí atributy a málokdy vyžadovali lidské oběti.

Kukuřici jsou v indiánské mytologii od nepaměti vzdávány patřičné pocty. Kukuřice měla význam např. při tradičním svatebním obřadu indiánů Navajo, který probíhal tak, že nevěstina babička darovala dvojici košík kukuřičné mouky a pár si spolu vyměnil hrstku mouky.

O tom, jak přišla kukuřice na svět, vypráví stará indiánská legenda kmene Huronů ze Severní Ameriky. Podle ní se Aatensic, dcera Velkého ducha, jednou neopatrně nakláněla dírou v oblacích, přepadla a přistála na zemi na zádech velké želvy. Při pádu s sebou strhla tři sestry – kukuřici, tykev a fazoli. Ty pak darovala prvním lidským bytostem, které na zemi stvořila.

S využitím kukuřice v běžném mayském životě souvisela řada pověr. Jednou z nich byla pověra, že ječné zrna na víčku se zahojí, přiloží – li se na ně devět rozdrčených zrněk kukuřice. Kožních obtíží bylo možné se zbavit pitím odvaru z devíti rybích kůží, devíti kukuřičných palic a devíti drobných oblázků. Kukuřice v mnoha indiánských kmelech sloužila jako významná oběť bohům. Ze směru letu popcornu šamani věštili budoucnost.

Zuinové používali různě zbarvená zrna kukuřice při náboženských obřadech. Jídlo z modrých zrn přinášelo požehnání a používalo se též jako oběť. V horách Severní Ameriky při obtížném porodu páliili před vchodem do chýše rudé kukuřičné klasy. Indiáni věřili, že se tím porod značně urychlil. Kukuřičné pivo se spolu s listy koky podávalo dětem Inků, které měly být obětovány, aby se smířily se svým osudem. Kukuřice měla magické využití a sloužila k určení délky života. Z hromady kukuřičných palic se některá

vybrala a na palici se odpočítávala zrna po dvanácti. Tak se zjistilo, kolika let se mohl člověk dožít. Jako ochrana proti zlým silám se kukuřičná palice dávala do kolébky k dítěti. Svazek kukuřičných lodyh zavěšených přes zrcadlo zase přinášel do domácnosti štěstí. Náhrdelník z usušených červených zrn si indiáni dávali na krk a věřili tomu, že zabraňuje krvácení z nosu. K přivolání deště v období sucha indiáni používali rozptylování kukuřičného pylu do vzduchu.

Rozšíření kukuřice z Ameriky do světa

Břehy Ameriky kukuřice opustila až po příchodu Španělů, není jasné, zda byla dovezena z první (1492) nebo až z druhé Kolumbovy cesty (1494).¹⁰ Zpočátku byla zaseta v královských zahradách, ale nevyvolávala přílišný zájem. V 16. století se začala pěstovat i ve Francii a Itálii, odkud se rozšířila do celé středomořské oblasti, později i na východ a na sever. Portugalci ji velmi brzy po objevení Ameriky dovezli do jihozápadní Afriky. V roce 1516 se dostala až do Číny a odtud do Japonska, Polynésie a na Sundské ostrovy. V 17. a 18. století se její pěstování ve větší míře rozšířilo i na evropské pevnině. Díky své variabilitě, ekologické přizpůsobivosti, vysoké produktivitě a rozmanitosti využití se kukuřice šířila v zemích starého kontinentu velmi rychle a na velké vzdálenosti.

Podle některých pramenů ji k nám údajně přivezli Řomové z Turecka a Rumunska v 17. století. V našich podmínkách byla známá jako turecká pšenice nebo turecké žito a pod mnoha dalšími názvy – indiánská pšenice, indiánské obilí, kukurec, tenerička, turčica, turkyň, turkyně a vlašské žito. Na Moravě se vžil krajový název „turkyně“. Český název kukuřice patří mezi novotvary vytvořené v 19. století Janem Svatoplukem Preslem. V Čechách má kukuřice poměrně krátkou historii. Jako zvláštnost se u nás pěstovala již kolem roku 1830. K jejímu výraznějšímu rozšíření u nás ale nedošlo, jedním z důvodů byla skutečnost, že zdejší mlynáři nebyli na mletí kukuřice zařízení. Ve větší míře se její pěstování u nás rozšířilo až počátkem 20. století, především pak po roce 1958. V současné době je kukuřice významnou plodinou, jejíž role se v rostlinné a živočišné výrobě významně mění. Je plodinou s širokými možnostmi, které jsou v současnosti využívány daleko více, než tomu bylo v minulosti.

Prameny a literatura

BURLAND, Cottie.A.: *Amerika před Kolumbem*. Mladá fronta 1975.

KATZ, Friedrich: *Staré americké civilizace*. Odeon 1989.

10 ZIMOLKA, J.: *Kukuřice hlavní a alternativní užitkové směry*. 2008, s. 11.

MORLEY, Sylvanus Griswold: *Mayové*. Orbis 1976.

NOUGGIER, L. R. (1992): *Jak se žilo v minulosti. V dobách Mayů, Aztéků a Inků*, Fortuna Print Bratislava.

STINGL, Miloslav: *Za poklady mayských měst*, Svoboda Praha 1969.

SVOJTKA a kol.: *Encyklopedie zeměpisu – Severní a Jižní Amerik*. Praha 1999.

ŠPALDON, Emil a kol.: *Rostlinná výroba*. Státní zemědělské nakladatelství v Praze 1986.

WOODOVÁ, Marion: *Předkolumbovská Amerika*. Nakladatelský dům OP, 1994.

ZIMOLKA, Josef: *Kukuřice hlavní a alternativní užitkové směry*. Profi Press, s.r.o. 2008.

Encyklopedie, Historie světa, Ottovo nakladatelství s.r.o, 1999.

Zaniklé světy. Baset Praha, 1995.

Časy cepů zemědělských

Times of agricultural flails

Ruční vydrolování obilných zrn či mlácení klasů holemi postupně nahradilo hospodářské nářadí - cepy, vyráběné nejčastěji tzv. naturisty. Zemědělské cepy se skládají ze tří hlavních segmentů, na základě kterých se cepy typologicky liší. Mlácení obilí doprovázela rozmanitá lidová říkadla, jež napomáhala udržení tempa mlatců při práci.

Hand coring cereal grains or sticks hitting spikes gradually replaced the economic tools-flails, produced the most naturists. Agricultural flails consist of three main segments, based on which flails are typologically different. Threshing grain was accompanied by a variety of folk rhymes that helped keep pace threshers at work.

Úvod

„Když bylo obilí požato a první snopy ve stodole, měnili se ženci v mlatce. Najatí ženci z podhůří kopců odcházeli někdy sklídit vlastní pole a brzy se vraceli k mlácení, neboť až do devadesátých let 19. století se na menších usedlostech mlátilo všechno obilí cepy, zatímco na velkých hospodářstvích se už užívaly žentourové mlátičky, po nich parní, benzinové a elektrické, které po druhé světové válce vytlačily ze žňového inventáře obilní kombajny.“¹

Cep je hospodářské ruční nářadí k mlácení obilí. Skládá se z bijáku (neboli zácepí), z mezicepí a cepiště (neboli předcepí, držáku, násady, nářečím také cepáku či cepiska). Biják, neboli zácepí, byl z pravidla z tvrdého dřeva, přibližně 75 cm dlouhý, 4 - 8 cm tlustý, v průřezu kruhový, čtyřhranný nebo osmihranný. Podle jejich průměru je lze rozdělit na zácepí:

- a) tenké - s průměrem do 3 cm
- b) středně hrubé - s průměrem do 4 cm
- c) hrubé - s průměrem nad 4 cm

Jen málokdy se setkáváme s průměrem zácepí nad 5 cm. Průměr zácepí záležel zejména na druhu dřeva, z kterého bylo vyrobeno, nejčastěji se používal buk, dub, hloh, javor či jeřabina.² Cepiště, neboli předcepí, tvořila rovná hůlka ze smrkového či liskového dřeva, jež měla být o malinko kratší než výška mlatce, který s ní pracoval. Na horní části předcepí i zácepí se nacházelo kožené ošití z vepřovice, hověziny či dokonce psí kůže.

1 JANČÁŘ, Josef a kol.: Lidová kultura na Moravě. In: *Vlastivěda Moravská země a lid*. Sv. 10. Ústav lidové kultury ve Strážnici a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2000, s. 42.

2 HYČKO, Ján: *Žatevné a mlatobné náradie*. Martin: Vydáľstvo Osveta 1973, s. 39.

Toto ošití bylo spojeno svorou, tzv. mezicepím, rovněž z kůže, které tak umožňovalo potřebný pohyb k mláčení obilí. Ohlávka ošití byla k předcepí i zácepí vázána řemínky procházejícími dvěma až třemi zářezy na jejich horních koncích. Někdy se stávalo, že byla ohlávka nahrazena, zejména ve středověku, železným okem či kováním. Nejčastěji byla tvořena hovězínou a svazovala, společně se svorou ošití, předcepí a zácepí v jeden nástroj. Tvar, délka i tloušťka jednotlivých částí se lišily a tudíž i váha a velikost cepu.³

Období před cepem a historický vývoj

Obilná zrna se nejprve získávala ručně tzv. vydrolováním. Později se přešlo od vydrolování k vyšlapávání, vytloukávání hrstí a snopů o příčné dřevo, kámen či mláčení obilných klasů rozprostřených na dvoře nebo pod hospodářským zastřešením holemi. Od tohoto způsobu už lidé přestoupili k mláčení obilí pomocí cepů. V českých zemích, stejně jako v celé střední Evropě, jsou cepy doloženy v různorodých verzích. Tvarovou typologii si ovšem uchovaly až do 19. a 20. století.⁴

Cep je jediným náradím z množství starých nástrojů uchovávaných v muzeích, který má jednoznačně vymezenou funkci - mláčení. Jelikož se cepy při používání poškozovaly a kazily více, než kterýkoli jiné zemědělské náradí, jsou v dnešní době veškeré tyto předměty se všemi původními zachovalými částmi poměrně vzácné. Pocházejí z konce 19. století a z dřívějšího období. Díky vzpomínkám starších pamětníků můžeme dnes říci, že pro zhotovení cepů jim byly vzorem starší typy, přibližně z poslední třetiny 19. století a počátku 20. století. Vedle pamětníků byl dalším zdrojem bádání této problematiky obrazový materiál na keramice ze západní části Slovenské republiky, dokumentující zřejmě změny oproti cepům z 1. poloviny 19. století, zejména části mezicepí. V období mezi dvěma světovými válkami ztrácely cepy svůj prvotní hospodářský význam. Byly však nadále používány drobnými rolníky a domkaři, kteří je potřebovali k vymlacování obilí za účelem pokrytí svých střech slaměnými došky nebo pro výrobu slamníků do postelí.

Postupem času ztrácely cepy svůj význam. Opotřebovávaly se i jejich části a nejvíce namáhaným dílem bylo tzv. mezicepí neboli ohlávky a svora. S jejich opotřebením začalo docházet k nahrazování jinými materiály, méně kvalitními. Lidé tento dílec původně zastupovali přírodní vepřovicí, která byla pevná, přizpůsobivá a pro svou mastnotu trvanlivá. Po časech byla ale nahrazena použitými domácími řemeny apod. Důkladná výroba ohlávek nebyla jen záležitostí bezpečnosti, ale i prodloužení životnosti nástroje. Ohlávka zaručovala při práci údery cepem na jedno místo, pravidelný krouživý pohyb a přesný dopad bijáku na materiál. Jelikož ale cepy s dobou ustupovaly, klesal

3 BROUČEK, Stanislav - JEŘÁBEK, Richard: *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Lidová kultura. Sv. 2. Praha 2007, s. 82.

4 Tamtéž, s. 82.

počet mlatců a to bylo také důvodem, proč se přestal klást důraz na výrobu cepů.⁵

Primitivní bezohlávkové a jednoohlávkové cepy byly nahrazeny dvouohlávkovými s hrubšími bijáky. Při vývoji cepů byl kladen důraz na spojení předcepi a zácepi. Otáčivá ohlávka na předcepi byla dovršením technické dokonalosti cepu. Tento typ ohlávky odstranil dva nedostatky starších variant. Prvním je upevnění svory na předcepi pomocí vyvrtané díry či upevnění z boční strany na žlábek, druhým je otáčení předcepi během práce v rukách mlatce.

Typy cepů

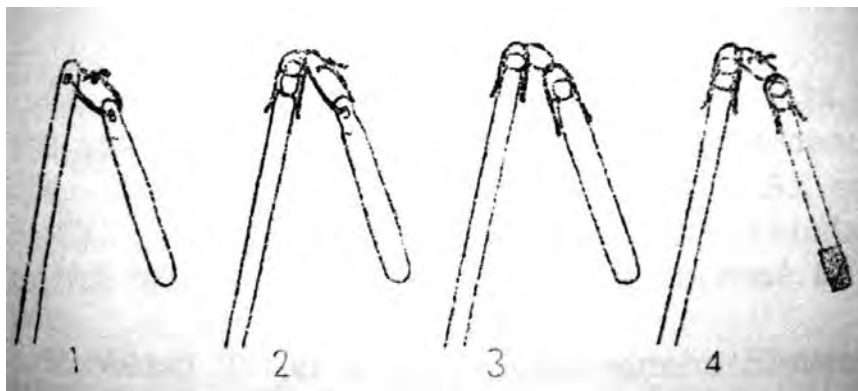
Na základě účelnosti ohlávky rozlišujeme typy cepů. Cepy bezohlávkové či s neotáčivou ohlávkou mají na předcepi vyvrtanou díru skrze kterou je provlečená svora. Cepy s neotáčivou ohlávkou mají svoru na předcepi pevně přivázanou. Aby mohlo zácepi při mlácení vykonávat typický krouživý pohyb a mělo přesný dopad na materiál, musel mlatec v ruce předcepi sám otáčet. Cepy s otáčivou ohlávkou na zácepi mají otáčivou ohlávku, jež umožňovala rovnoměrný pohyb zácepi bez toho, aby se předcepi muselo v rukách mlatce otáčet. Na základě počtu těchto ohlávek je lze dále dělit na cepy:

- a) jednoohlávkové - tyto cepy mají ohlávku pouze na předcepi
- b) dvouohlávkové s ohlávkami na předcepi i zácepi - ohlávky tohoto typu cepu jsou ve většině případů z přírodní kůže, popřípadě jsou zastoupeny řemeny, které měly původně plnit zcela jinou funkci. Kožené ohlávky se v minulosti používaly pouze jako přírodní materiál, který se nejlépe přizpůsoboval tvaru předcepi.

Nejvíce byla jako materiál ohlávek zastoupená přírodní vepřovíce, kozina, jelení kůže či hovězína, která byla stáhnutá z telecí nohy a obrácená naruby srstí dovnitř. Pokud ale nebyly materiály k dispozici, použily se řemeny, které byly z důvodu pevnosti ohnuté na půl i na vícekrát. Někdy byly vrstvy řemene dokonce přišity. Dbalo se na to, aby nebyl povrch ohlávky drsný a nedřel svoru cepu.⁶

5 HYČKO, Ján: *Žatevné a mlatobné náradie*. Martin: Vydáľstvo Osveta 1973, s. 35.

6 Tamtéž, s. 35- 37.



Varianty cepů na základě ohlávky: ⁷

- 1- cep bezohlávkový*
- 2- cep jednoohlávkový s otáčivou ohlávkou*
- 3- cep dvouohlávkový*
- 4- cep dvouohlávkový s okovaným zácepím*

Cepy lze dělit také podle oblasti výroby. Charakteristickými atributy jsou způsoby upevnění ohlávky na předcepi a zácepi a jejich spojení svorou.

Cepy s otáčivou ohlávkou zachycenou ve dvou či třech žlábkách jsou dle způsobu upevnění ohlávky nejrozšířenějším typem cepu. Žlábků jsou vyřezány příčně po obvodu konce předcepi. Někdy se stává, že je druhý žlábek nahrazen železnou obručí, nasazenou na předcepi nebo je železná obruč bez žlábků.

Cepy s ohlávkami byly připevněny k předcepi řemínky z přírodní měkké kůže, které byly 1- 2 provlečeny přes protáhlé otvory vyřezané nožem v ohlávce. Tyto otvory byly od sebe vzdáleny zhruba 1 cm a obě ohlávky byly vzájemně sepnuty řemínky, které zapadaly těsně do žlábků a přiléhaly ke konci předcepi. Aby se ohlávka mohla otáčet, musely být řemínky přiměřeně tomu utáhnuty a navíc nesměly vyskočit mimo žlábek. Konce řemínků byly důkladně svázány a pokud došlo k povolení kůže, vkládaly se pod ně z vnějších stran ohlávky dřevěné klíny. ⁸

V severovýchodní oblasti Slovenska byly doloženy také cepy s primitivní otáčivou ohlávkou v jednom žlábků na konci předcepi. Ohlávka byla v tomto případě tenčí a svou svrchní částí obepínala konec předcepi. Zácepi takového typu cepu mívalo ohlávku upevněnou většinou obdobně jako předcepi. Někdy se našly případy, kdy byla na zácepi ohlávka přivázána i pevně. V severní a střední části Slovenska byly nalezeny cepy

⁷ Tamtéž, s. 37.

⁸ Tamtéž, s. 37- 38.

s dřevěnými ohlávkami. Tyto varianty cepů lze dále rozdělit do dvou podskupin:

- a) s obloučkovitými ohlávkami - ohlávky byly úzké, k předcepi nepřiléhaly těsně a ve žlábcích byly zachyceny tak, že se řemínky mezi ohlávkou a žlábkem zkřížily nebo svazovaly.
- b) s uzavřenými ohlávkami- ohlávky obepínaly konec předcepi a žlábkům na předcepi odpovídaly výčnělky na vnitřní straně ohlávky, které do sebe zapadaly. Tyto dřevěné ohlávky bývaly nejčastěji z lískového či hlohového dřeva, byly pevné a hladké, díky čemuž je nenapadali hlodavci. ⁹

U cepů lze dále rozlišovat způsob upevnění ohlávky na zácepi. Dvouohlávkové cepy měly ohlávku uvázanou pevně. Svrchní část zácepi byla zploštělá či vytvarovaná do čtyřhranu a konce ohlávky se přiložily ke zploštělým stranám. Řemínky se poté zachytily ve dvou párech protáhlých zářezů na okrajích zácepi. Někdy se ovšem jen protahovaly skrz otvory vyvrtané napříč zácepím, zachytily okolo konců kolíků vbitých do otvorů zácepi či se uvedené způsoby upevnění kombinovaly. ¹⁰

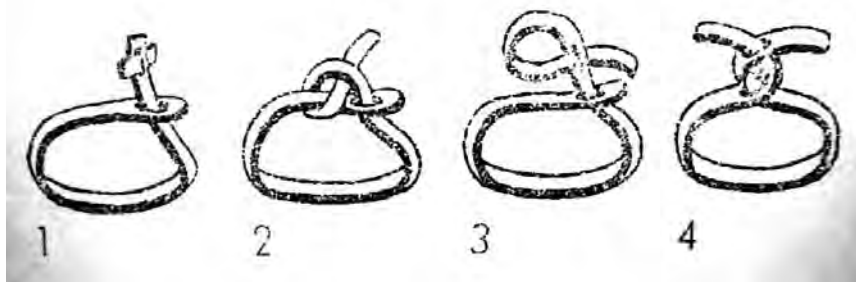
V poslední řadě se cepy od sebe liší svorami (tzv. mezicepím), které svazují obě ohlávky sjednocující tak celý nástroj. Nejčastěji se setkáváme se svorami řemínkovými, jedenkrát provlečenými přes ucho ohlávek, ale bývají také svory představující železný kroužek. Podstatou od sebe se lišícího faktoru svor je jejich způsob svazování konců. Konce musely být svázány pevně, aby se při mlácení obilí nerozvázaly a nedošlo k nehodě. Mezi nejvíce využívané způsoby patří těchto pět:

- a) svázání obou konců svory na uzel
- b) provlečení jednoho konce svory skrze otvor v konci druhém a jejich zajištění řemenným či dřevěným klínkem, který byl vložený do otvoru v provlečeném konci
- c) provlečení jednoho konce svory dírou v konci druhém a následné podvlečení
- d) provlečení skrze otvor v konci řemínku a druhým provlečením přibližně uprostřed celé svory
- e) vzájemné provlečení konců svor přes otvory ¹¹

⁹ Tamtéž, s. 38.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž, s. 38- 39.



Varianty svazování konců svor: ¹²

- 1- konec svory provlečený otvorem druhého konce svory a zajištěný klínem*
- 2- jeden konec svory provlečený otvorem v druhém konci svory a podvlečený*
- 3- jeden konec svory provlečený otvorem v druhém konci svory a dalším otvorem*
- 4- uprostřed svory oba konce svory svázané vzájemným provlečením skrze otvory*

Výroba a časové zařazení zemědělských cepů

Výroba dřevěného domácího a hospodářského nářadí patří mezi nejstarší typy dřevovýroby a jedním z těchto typů je také výroba cepů. Střediska této výroby vznikala hlavně v horských a podhorských oblastech. Zde byl dostatek dřeva a nedostatek možností práce. Centra dřevovýroby byla u nás zejména v severní části Žďárska, Herálci, Svatce, Kocandě atd. ¹³

Z oblastí podomácku vyráběných cepů výrobci putovali na trhy, kde je dále prodávali. ¹⁴

Cepy nejvíce vyráběli tzv. náturisté, což byli živnostensky neorganizovaní samouci, ovládající příslušné rukodělné práce a výrobní postupy. Tito lidé vyráběli předměty povětšinou jako jedno ze dvou i více sezónních zaměstnání a díky nepřetržitému tradování přetrvávaly v jejich činnosti všechny složky rukodělného zpracování domácích surovin. ¹⁵

Len, z něhož se vyrábělo ošití cepu, a v některých případech upevňoval usňové ohlávky, byl první rostlinou, již se člověk naučil zpracovat. Prvním krokem zpracování lnu bylo po sklizni vázání do snopů a jejich rozvěšení, aby dozrál a uschnul. Dále se tzv. drhla semena z tobolek hřebeny s ostrými železnými zuby a dřevěnou palicí mlátila

¹² Tamtéž, s. 39.

¹³ ŠPLÍCHAL, Václav. - OTAVOVÁ, Marie. a kol.: *Poselství dřeva*. Edice Zlaté ruce. Sv. 1. Zlín 2007, s. 702.

¹⁴ BROUČEK, Stanislav - JERÁBEK, Richard: *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Lidová kultura. Sv. 2. Praha 2007, s. 82.

¹⁵ PAVLIŠTÍK, Karel.: *Domácká výroba dřevěného nářadí a náčiní na Podřevnicku*. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. 1993, s. 5.

a přebírala. Poté se stonky zbavené semen máčely buďto v rose na louce nebo ve stojaté vodě. Následuje opětovné sušení, tentokrát na dřevěném roštu, kdy záleželo na tom, aby svrchní vrstva stonků popraskala, ale jemná vlákna se pod hrubou slupkou nepoškodila. Po usušení přichází na řadu lámání na dřevěné trdlici, kdy se dřevěná část stonku odstraní a zůstanou pouze vlákna. Ta se protahují hřebenem (tzv. vochlování) a dlouhá vlákna pak přadlena spřádá, ztenčuje a zkrucuje na kolovratu. Hotová příze se pak odmotávala z vřetena a motala do přaden, v nichž se mohla snadno měřit, bělit a sušit. V závěru se namotávala na tkalcovské cívky.¹⁶

Použití cepu

Při mlácení cepem bylo obilí rozprostřeno na mlatě a tlouklo se jím tak, aby zácepí dopadalo na rozložené klasy celou svou délkou. Při práci držel mlatec předcepí lehce v ruku a vždy jím při zvedání lehce otáčel. Při strnulém držení předcepí se totiž svora cepu rychle opotřebovávala.

Mlácení obilí pomocí cepů bylo na menších hospodářských usedlostech obvyklé ještě v 1. polovině 20. století. Pro získání dlouhé slámy na povřísla, na došky a ke zhotovování dalších potřebných předmětů pro hospodářství, jakými jsou např. slaměné zásobnice, ošatky nebo rohože, tako dále přetrvávalo mlácení obilí cepy.

Samotný proces mlácení cepem byl namáhavou prací. V 18. - 19. století probíhalo mlácení cepem obvykle po celé zimní období. Obilné klasy mlátivali zkušení mlatci buďto jednotlivě nebo častěji ve dvou až osmi lidech. Pro udržení pracovního tempa mlatců ve větších počtech se používala různá říkadla:

- a) pro dva mlatce- „pekáč“
- b) pro tři mlatce- „půl pecna“ nebo „bim babku přes čapku, bim dědka přes létka“
- c) pro čtyři mlatce- „celej pecen“ nebo „hrách na peci, buchty v peci“
- d) pro pět mlatců- „buchty na peci, šišky na peci“
- e) pro šest mlatců- „selka peče vdolky, nemysli na holky“
- f) pro sedm mlatců- „selka peče lívance pro holky i mládence“¹⁷

16 SULZENBACHEROVÁ, Gudrun.: *Zapomenutá řemesla a život na venkově*. Praha 2003, s. 32- 33.

17 BROUČEK, Stanislav - JEŘÁBEK, Richard: *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Lidová kultura. Sv. 2. Praha 2007, s. 82.



Výmlat obilí na Chodsku v roce 1960.¹⁸

Závěr

Vzhledem k užívání zemědělských cepů docházelo při práci k jejich rychlému opotřebení a poškození. Vyráběny byly živnostensky neorganizovanými samouky, jejichž centra byla nejčastěji v horských a podhorských oblastech. Kompletní zachovalé cepy

¹⁸ Tamtéž.

jsou v dnešní době poměrně vzácné. Skládají se ze tří hlavních segmentů- bijáku, nejvíce namáhaného mezicepí a cepišť. Typologie cepů je různorodá a v jejich vývoji je důraz kladen především na spojení předcepí a zácepí. O svůj primární hospodářský význam začaly cepy přicházet v době mezi světovými válkami, kdy se využívaly už jen ve staveních drobných rolníků.

Prameny a literatura

BROUČEK, Stanislav - JEŘÁBEK, Richard: *Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Lidová kultura. Sv. 2. Praha 2007.

HYČKO, Ján: *Žatevné a mlatobné náradie*. Martin: Vydáľstvo Osveta 1973.

JANČÁŘ, J. A KOL.: *Lidová kultura na Moravě*. In: Vlastivěda Moravská země a lid. Sv. 10. Ústav lidové kultury ve Strážnici a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2000.

JANUSOVÁ, Lucie: *Konzervace cepu a mlýnku na kávu*. Bakalářská práce. Opava: Ústav historických věd Filosoficko-přírodovědecké fakulty Slezské university 2011.

PAVLIŠTÍK, Karel: *Domácká výroba dřevěného náradí a náčiní na Podřevnicku*. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně 1993.

SULZENBACHEROVÁ, Gudrun: *Zapomenutá řemesla a život na venkově*. Praha 2003.

ŠPLÍCHAL, Václav - OTAVOVÁ, Marie a kol.: *Poselství dřeva*. Edice Zlaté ruce. Sv. 1. Zlín 2007.

Trnitá cesta koz do českých hospodářství

Koza byla jedním z prvních zvířat, které člověk ochočil a domestikoval. Byla a je rozšířena po celém světě, v mnoha oblastech má nezastupitelné místo ve výživě národů. Je hojně rozšířena i v Evropě. U nás nikdy neměla takovou vážnost, aby ji chovatelská veřejnost zařadila mezi svá zvířata, a pokud ano, nikdy nebyla koza rovnocennou partnerkou ani těm nejméně oblíbeným zvířatům. Byla období, kdy z naší krajiny téměř vymizela. Co vedlo naše chovatele k tomuto přístupu ke kozám, je předmětem následující úvahy.

The goat was one of the first animals domesticated by humans and domesticated. It was and is widespread throughout the world, in many areas is irreplaceable in nutrition Nations. It is widely extended in Europe. We never had such seriousness that it ranked among the public breeding their animals, and if so, has never been an equal partner, goat or the least popular animals. It was a time when our country almost disappeared. What led our farmers to access to the goats, is subject to the following considerations.

Teprve ve 21. století nachází koza uznání mezi ostatními hospodářskými zvířaty, jaké si zaslouží. Napomohly tomu hospodářské poměry, veřejná osvěta a změna životního stylu. Díky tomu byly překonány předsudky, které přes všechny klady, které vždy a všude chov koz přinášel, bránily jeho všeobecnému rozšíření.

Odedávna lidé věděli, že koza je velice skromné zvíře, které nemá velké nároky na ustájení a krmení. Proto člověk kozu ochočil a zařadil mezi ostatní zvířata, která žila v jeho blízkosti, o která se staral, aby je využil ve svůj prospěch. Pro kozu nehromadil potravu na zimu. Brzy zjistil, že to není nutné, že koza i při nepřízní počasí je schopna najít si pastvu sama. Často tuto její schopnost využívala i ostatní zvířata ze stáda. Kde přesně došlo k domestikaci kozy, není známo. Podle archeologických nálezů se lze domnívat, že koza zdomácněla na více místech, protože divoké kozy se vyskytovaly téměř po celém světě. V Evropě se vyskytovala divoká koza *Capra prisma Adametz*, ovšem evropská plemena koz nepocházejí pouze z této divoké formy kozy, což svědčí o tom, že různé národy si při svém přemísťování do jiných teritorií stěhovaly i stáda svých domestikovaných zvířat. Charakteristickým, dědičně velmi stálým znakem plemen, která byla od *Capra prisma Adametz* odvozena, jsou zatočené přední hrany rohů ve směru hodinových ručiček. Slované domestikovanou kozu převzali od Keltů.

Podle vyobrazení na egyptských památkách a ze staroegyptských spisů lze soudit, že byla hojně chována již ve starém Egyptě. Egypťané využívali kozí maso, mléko a kůže. Kůže využívali jako papír ke psaní textů.

Rovněž je známo již z řecké mytologie, že Zeus byl v pohoří Dikty odchovaným mlékem divoké kozy. Podobně i Asklepios a Aegistos.

Ve starověku a středověku bylo kozí mléko vysoce ceněné jako zdravá výživa

děti a nemocných lidí. Dokonce se kozí mléko doporučovalo jako lék proti tuberkulóze. To však bylo později zavrženo.

Koza domácí má povahu veselou, rozmarnou a čtveračivou. Kozy jsou hbité, čilé a chytré, obratně šplhají a skáčou, přitom jsou rozvázné a zmužilé. Při hledání potravy jsou vybíravé a takřka stále touží po novém požitku. Se zvláštní zálibou požírají stromové listí. Jejich zvláštností je, že spásají mnohé rostliny, které jsou pro jiná zvířata škodlivé, jako vlašovičník, podběl, rozhodník ostrý nebo bolehlav.¹ Přes svou čilost je koza krotké zvíře s vysoce vyvinutým zrakem, sluchem a čichem. Má vynikající orientační smysl, proto se i z velké dálky dokáže sama bezpečně vrátit domů. Vyniká i vysokou inteligencí, zřejmě i proto je poměrně samostatná s málo vyvinutým stádovým pudem. Některé přednosti kozy lze vysvětlit jejími biologickými vlastnostmi. V prvé řadě to je slabá noha a zejména slabá stehna se zvlášť pevnými a pružnými šlachami, které kozám dávají možnost dlouhého pohybu bez únavy a rovněž pohyb v terénu, kde ostatní zvířata mají problémy. Kozy se lehce pohybují v kopcovitých a skalnatých terénech, některé nemají problém vyšplhat na strom. Tato skutečnost je důležitá při pastvě. Koza je velmi nenáročná na krmení. Zužitkuje všechna odpadní krmiva. Proto se kozami vypásaly různé porosty, většinou takové, které již nebyly vhodné pro ostatní zvířata. Porosty na mezích, příkopech, škarpách podél cest, opuštěné úhory, křovinaté pozemky, suché louky po seči. Kozy byly vhodné i pro chov v chudých hornatých oblastech, kde se těžce užívala ostatní zvířata. Toto jsou vlastnosti, díky kterým byl a je chov koz tak celosvětově rozšířený. Nicméně v našich krajích vůči kozám měli chovatelé některé výhrady, kvůli kterým se bránili zařadit je mezi svá zvířata.

Počty chovaných koz v některých státech Evropy v r. 1907 a 1914 (Heine)

	r. 1907	r. 1914
Německo	3,327 mil	2,63 mil
Řecko	2,5 mil	1,35 mil
Itálie	1,8 mil	1,69 mil
Rakousko	1 mil	1 mil
Švýcarsko	0,354 mil	0,415 mil
Švédsko	0,068 mil	0,112 mil

Rozdíly těchto čísel ukazují, jak byl počet chovaných koz v Evropě proměnlivý. Díky rozvoji chovů jiných hospodářských zvířat, koz v některých státech ubývalo (Německo - rozvoj chovu skotu), jinde díky jejich přednostem přibýlo (Švýcarsko - díky většímu využití pastvy ve vysokohorských podmínkách).

Nejinak tomu bylo i v našich zemích, ale až ve 20. století.

r. 1900	1910	1920	1930
501 099	654 440	1 117 947	1 001 207

¹ MACALÍK, Basil: *Učebnice chovu domácího zvířectva*. Brno 1927.

V našich hospodářstvích byla koza dlouhá léta popelkou. Chudým lidem nahrazovala krávu, tedy zdroj mléka jako jednu ze základních potravin ke své výživě. Krávu neměli možnost chovat, neboť jim chyběla půda, která by krávě zajistila řádnou výživu. U drobných rolníků byla koza trpěna, pokud její chov prosadila hospodyně jako svou zálibu, nebo pokud jí či někomu z rodiny chutnalo kozí mléko, případně pokud bylo pro někoho z rodiny doporučeno jako lék. Pro větší statkáře byl chov koz nemyslitelný. Hrdost jim nedovolila, aby díky přítomnosti kozy ve svých chlévech upadli v podezření, že trpí chudobou, a to i kdyby to byla pravda. Kromě toho statkáři přijímali přítomnost koz v sousedství jako zlo, kterému je těžké se vyhnout. Zlo viděli v tom, že bezzemci, kteří v jejich okolí kozu drželi, ji vyžívali na jejich úkor. Od počátku zemědělství v našich zemích (5. stol.) se všechna domestikovaná zvířata pásla celoročně v lesích. Na zimu se ustájily chovné matky a mladá zvířata v primitivních stájích, kde se přikrmovaly lesními plody (žaludy, bukvice) a usušenými mladými výhonky stromků a keřů, podestýlalo se shrabaným suchým listím. Pomalu díky tomuto využívání lesů docházelo k jejich proměně. Lesy řidly, postupně se měnily v háje, pokud vůbec nezmizely. S postupným rozvojem lidské populace však docházelo i k zintenzivnění zemědělské výroby. V důsledku husitských válek získala šlechta do svého vlastnictví původně církevní půdu, na které byla posléze nucena hospodařit. Tento velký nárůst vlastnictví půdy byl ideálním předpokladem pro vznik velkostatků, které zajišťovaly při rozumném způsobu hospodaření slušné finanční zisky. Co představovalo rozumné hospodaření? V tomto období to bylo využití půdy k pěstování především těch komodit, které bylo možné výhodně zpeněžit. Protože jich nebylo mnoho (chmel, len apod.), hledaly se další zdroje vyšších finančních zisků přicházejících z hospodaření na vlastní půdě. Jedním z nich byl chov hospodářských zvířat. Pro zpeněžování masa, mléka a mléčných výrobků v tomto období neexistovala taková odbytiště, pro která by se tyto produkty získávaly ve velkém. Skot byl ceněn především jako výrobce kvalitního hnojiva pro obohacení polí a pro svou tažnou sílu, která byla ve velkém využívána při polních pracích. Prasata byla chována pouze v jednotlivých několika kusech pro vlastní potřebu majitele, rovněž tak i drůbež. Výhodný se v tomto období ukázal chov ovcí, a to díky rostoucí poptávce po vlně, jejíž ceny v průběhu několika století neustále stoupaly. K tomu, aby se rozšířil chov ovcí, nahrával i extenzivní způsob hospodaření. Trojhonný systém, který každoročně disponoval s třetinou veškeré půdy, která ležela ladem, byl pro chov ovcí ideální. Díky tomu se v průběhu 16. – 19. století chov ovcí rozšířil do takové míry, že neexistovalo panství, kde by se nepásla až stohlavá stáda ovcí. Ovce byly ve středu zájmu převážně šlechty, která disponovala půdou, ale i finanční hotovostí, která byla nutná pro dovoz zahraničních plemen převážně merinových, kterými zušlechťovala původní české ovce tak, aby jejich vlna vyhovovala požadavkům zahraničních odběratelů vlny. Požadavky na kvalitu vlny se přirozeně měnily a vyhovět jim byl dlouhodobý proces. Právě v procesu zušlechťování chovu ovcí se nacházejí počátky plemenářské práce, ze které hlavní

poznatky a zkušenosti byly v pozdějších obdobích využívány i u dalších druhů zvířat při rozvoji jejich chovu. Ovce nejen že spásaly úhory, zároveň je však i hnojily, a tím zkvalitňovaly. Staly se nedílnou součástí trojhonného systému hospodaření. Chov ovcí nevyžadoval vysoké náklady a přinášel vysoké zisky jako žádné jiné hospodářské zvíře. Proto se staly všem dalším zvířatům, včetně koz, velkým konkurentem. A nejen to, ovce se natolik rozšířily, že pro poddané se staly trnem v oku. Stohlavá panská stáda ovcí v 17. století spásala bez výjimky louky i pole nejenom svých majitelů, ale i poddaných, spásala selské pastviny, ale i lesy. Škody, které stáda ovcí napáchala poddaným, vedly velmi často ke stížnostem i selským vzpourám. Nicméně honba za ziskem vedla k neustálému zvyšování početních stavů ovcí. Není proto divu, že i tak skromné zvíře jako je koza, bylo ovcím a potažmo jejich chovatelům na obtíž. Koza byla vytlačována na nejhorší pastviny tam, kde již žádné jiné zvíře nebylo schopné se nasytit. Snaha vrchnosti o zajištění co největších ploch k pastvě svých stád ovcí vedla k omezování počtu chovaných zvířat u poddaných. Toto omezení mělo ochránit i panské lesy, které ničila pastva zejména koz, které dokázaly totálně zlikvidovat mladé porosty. Důvodem bylo zachovat alespoň částečně zisk z těžby dříví.

V 18. století nastaly v systému hospodaření zásadní změny, které postihly i chov koz. Docházelo k intenzifikaci zemědělské výroby, která spočívala v zavádění pěstování nových plodin jako okopanin a jetelovin, které změnilly trojhonný systém ve střídavý. Tím přestal v dosud známé podobě existovat úhor, který zajišťoval byt' nekvalitní pastvu domácím zvířatům. Zvířata se začala chovat ve stájích, kam jim byla krmiva donášena v omezených dávkách. Nové plodiny však zajišťovaly kvalitní výživu zejména skotu a ovcí ve vrchnostenských chlévech. Opačná situace nastala v rolnických hospodářstvích. Napomohl tomu i Tereziánský lesní řád, dokument, který vydala státní správa v roce 1754 z důvodu dezolátního stavu lesů na našem území. Kromě pravidel pro těžbu a zalesňování vymýcených míst upravoval tento patent i lesní pastvu dobytka. Podle něj neměly být ovce pouštěny do mladých lesních kultur a pastva koz byla zcela zakázána. Například hrabě Rudolf Kounic v roce 1649 vydal zákaz chovu koz, kozlů a kůzlat na svém velkomeziříčském panství.² Tato pravidla nebyla příliš dodržována, protože vrchnosti nevyhovovalo omezování těžby, poddaným zákaz pastvy. Obrat nastal teprve s rozvojem průmyslového podnikání, kdy se značně zvýšila potřeba dřeva. Rozmach lesního hospodářství nemilosrdně omezil pastvu v lesích, zintenzivnil výsadbu a zavedl plánovitou těžbu dřeva.

Na přelomu 18. a 19. století nastal prudký pokles počtu chovaných ovcí. Zejména v důsledku napoleonských válek a neúrody klesly počty chovaných ovcí až o 60%. Ani toto snížení počtu pro kozy vysoce konkurenčních zvířat však nevedlo k rozvoji a rozšíření chovu koz. Koza nadále zůstávala na pokraji zájmu chovatelů. Zůstávala zvířetem chudiny. Ani sedláci nechovali kozy. Nedovolovala jim to jejich

2 Selský archiv, 1904, s. 126.

hrdost, za kozy se sedláci styděli, koza byla ukázkou jejich slabosti a chudoby. Kozy chudých sousedů byly pro sedláky nutné zlo, které ve většině případů škodilo na jejich pozemcích, ale kterému se nešlo vyhnout. Statkáři viděli kapku koziho mléka, kvůli které jim koza všude překáží a navíc vybírá nejlepší krmiva, která by mohla mít kráva či ovce. I chalupníci, pokud to jen trošku šlo, raději chovali prase nebo ovci. Kozi mléko i maso mělo pro naše obyvatele pachut', na kterou nebyli zvyklí a která jim byla odporná. Přitom velmi často byla tato nepříjemná vůně spojená s čistotou kozích chlívů, ze kterých byla absorbována. Leckdy stačilo zvýšit péči o kozi chlívku, aby byla alespoň částečně eliminována. Odpudivým byl zápach kozla. Jeho chovatel často pozbyval vážnosti mezi ostatními obyvateli vesnice právě díky kozlímu zápachu. Kromě mléka však kozy dávaly další, mnohem cennější užitek. Jemnou kůži, vhodnou k výrobě rukavic a pergamenu, střeva k výrobě strun hudebních nástrojů a srst vhodnou k výrobě štětců, klobouků apod. Rovněž maso, zejména kůzlečí, pomalu získávalo na oblibě.

S rozvojem průmyslu a měst ve 2. pol. 19. století se zvyšoval i počet obyvatel, které zemědělci zásobovali potravinami. Pro zemědělce tak vznikla velká odbytiště pro jejich produkty a zároveň nutnost hospodárnějšího využití stejné výměry zemědělské půdy k výrobě většího množství potravin. Zemědělství se tak přirozenou cestou zintenzivňovalo. Kupodivu však tato intenzifikace zemědělství a nárůst počtu obyvatel napomohl přirozenou cestou rozvoji chovu koz. Koza se stala „dojnou krávou“ nejchudších vrstev obyvatelstva, a to nejenom venkovských maloročníků a bezzemků, ale ve větší míře i městské chudiny, dělníků, zřizenců či malých živnostníků. Pro městskou chudinu byly pro chov kozy důležité malé pořizovací náklady, které byly nezbytné k postavení malého chlívku a zakoupení kozy, dále možnost využití malého prostoru městských dvorků a snadnější opatrování menších zásob píce nezbytné k výživě kozy. V příměstských dělnických koloniích snad neexistoval dvorek, kde by kromě drůbeže a králíků nebyla chována i koza. Kozy vypásaly příměstské meze, škarpy podél cest, holiny a louky. Pozemky průmyslových areálů a nevyužité městské pozemky se stávaly pastvinami, kde se kozy pásly, případně zde jejich majitelé pečlivě vysekávali každé stéblo trávy, kterou mohli předložit svým zvířatům.

Koza získávala na velké vážnosti ve válečných letech. Počty chovaných koz vzrostly převážně během I. světové války, kdy hlavně městské obyvatelstvo velmi trpělo nedostatkem potravin. Koza svou skromností a nenáročností se stala pro mnohé nejenom městské rodiny záchranou před vyhladověním. Tak např. na Slovensku se v roce 1910 chovalo 38 tisíc a v roce 1920 již 83 tisíc koz. Tento počet se téměř udržel až do II. světové války, kdy vzrostl téměř na dvojnásobek.³ Rovněž na Hané bylo v roce 1910 32 tisíc a v roce 1920 50 tisíc koz.⁴ Během válek i ti sedláci, kteří měli ke kozám největší odpor, zavedli z nutnosti jejich chov ve svých hospodářstvích. Krávy totiž rekvírovala armáda,

3 KOVÁČ, Vojtěch: *Chov a plemenitba koz*. Liptovský Mikuláš, 1946.

4 MACALÍK, Basil: *srovnávací statistika* 1928.

a tak aby se sedláci vyhnuli dalším rekvisicím, zavedli raději chov koz. Po válce mnoho hospodářů chov koz opustilo, nicméně mnoho jich chovalo kozy i nadále, a to z důvodů, které byly známy již koncem 19. století. V souvislosti se zaváděním družstevních mlékáren a rozšířením chovu prasat začal být chov koz vyhledávaným. V hospodářstích se odvádělo veškeré kravské mléko do mlékáren, kde se výhodně zpeněžilo a pro potřebu rodiny hospodáře se využívalo mléko kozí. Nejen že se pilo čerstvé kozí mléko, ale brzy se z něj začaly vyrábět sýry, dokonce i máslo. Záhy se zjistilo, že k omezení nežádaného pachu kozího mléka stačí udržovat kozy v čistém a větraném chlévě. Kozí mléko však bylo hojně využíváno i k přikrmování selat, aby rychle rostla. Pokud bylo kozího mléka dostatek, byla jím přikrmována i prasata na výkrm. Jejich přírůstky pak byly vyšší než při klasickém krmení, kvalita masa a hlavně žádoucího sádla byla rovněž vyšší. Koza v hospodářství byla důležitá i v období „stání nasucho“ krávy před otelením i v době po otelení, kdy mlezivo sála od krávy telata. Kozí mléko opět zastoupilo v lidské výživě kravské mléko. Koza se tak stala velmi levnou a nenáročnou výpomocnou dojnicí.

Vliv křesťanství na chov koz

V naší kultuře je rozšířen symbol kozy vlivem křesťanství, které se podílelo na utváření lidových zvyků a tradic. V nich je často možné najít vysvětlení jevů, které se nám zdají nepochopitelné a nevysvětlitelné. Divíme se, proč u nás nebyly kozy v oblibě tak jako v sousedních zemích. Lze se domnívat, že obavy z koz plynuly i z křesťanských symbolů kozy. Základ této symboliky je možné nalézt v běžných životních projevech a typických povahových rysech kozy a kozla. Koza je odedávna známá velmi nízkými nároky na podmínky pro rozmnožování a vysokou plodností. Pro kozy je typický intenzivní zápach, který vylučují po dosažení pohlavní zralosti. Obecně je koza samostatná a nemá vyvinutý silný stádový pud, je tedy pravděpodobné, že právě díky tomu se stala pro různá náboženství ztělesněním lidských nectností.

V lidových zvycích, pohádkách a pověstech se vyskytuje často postava čerta. Vystupuje zde většinou jako zlá bytost, jejíž hlavní poslání je trestání nenapravitelných hříšníků a pokoutné záškodnictví. V hodnocení postavy čerta je zřejmý vliv církve. V době před příchodem křesťanství byl čert vnímán jako chlupatý a rohatý přírodní démon, žijící v hlubokých lesích a ve skalách. Dalo by se říci, že byl rovnocenným bratrancem starořeckých satyrů. Satyři byli napůl lidé, zarostlí do půl těla srstí, s růžky a kozíma nohama s kopýtky. Byli součástí průvodu boha vinné révy Dionýsa, proto také holdovali vínu a hudbě, pronásledovali nymfy, přepadali pastýře a strašili poutníky. Mezi ostatními oslavami byl bohem Dionýsem oslavován i příchod jara. Tyto oslavy převzaly i další národy, u nás vznikl masopust, jehož konec je oslavován průvodem masek s taneční zábavou. A právě tento průvod připomíná svůj původ v bujarých antických oslavách. Hlavní postavou je požívačný tloušťík, kolem něhož se vyskytuje mnoho zvířecích masek.

Mezi nimi je velmi často maska kozla. V minulosti byla těmto maskám prisuzována magická moc, která měla jejich prostřednictvím předat maskovanému člověku žádoucí vlastnosti daného zvířete. V případě kozla to byla pojistka, jak si do následujícího roku zajistit sexuální vitalitu, příznačnou právě pro kozla.⁵

Prohlásit kozla za zvíře ztělesňující lidskou neřest nebylo pro církve nic složitého díky jeho typickému chování. Stal pro církve zvířetem, jehož prostřednictvím vstupovaly zlé síly do lidského světa. Závažné bylo tvrzení, že pomocníkem čarodějnic byl kozel. Ten byl často připomínán při inkvizičních procesech, kdy obviněné ženy nuceně přiznávaly spolčení se sabaty, kterým předsedá ďábel v podobě velkého, černého a páchnoucího kozla se žlutě svítícíma očima. Tyto nechvalně proslulé události se již dávno staly pouhou úsměvnou povídkou, ale zřejmě zanechaly v srdcích chovatelů stopu, která mohla být jistou byť malou příčinou, která bránila chovu koz v našich krajích.

V naší kultuře dodnes přetrvává postava čerta v podobě průvodce sv. Mikuláše, který v předvečer svého svátku rozdává drobné dárky malým dětem. Úkolem čerta je dodnes strašení dětí. Kromě tohoto existoval další lidový obyčej „chození s kozlem“, odehrávající se v předvečer Tří králů. Vesnici obcházel „kozí král“ zvaný rovněž „příšerný kozel“ v doprovodu kozlíků a čertů. Maskovaní chlapci měli tyče na konci s vyřezávanou kozí hlavou. Obcházel domy a hledali poschovávané ženy a dívky, které trkali rohatou kozlí hlavou, dokud se nevykoupily koláči či jinými sladkostmi. Celý tento zvyk byl silně erotický, možná i proto se nedochoval.

Kromě lidových zvyků, ve kterých se často vyskytovala zvířata v různých podobách, používala se živá zvířata k rituálním obětím. V naší kultuře se obětování zvířat hojně vyskytovalo až do poloviny 19. století. Tyto tradice měly kořeny hluboko v minulosti již v pohanské kultuře, ve které byly velmi rozšířené živé oběti přinášené různým přírodním božstvům.⁶ Kromě jiných byl i kozel jedním z obětních zvířat. U nás dlouho přetrvával zvyk zvaný shazování kozla. Konal se 25. července, na svátek sv. Jakuba. Živý, pentlemi ozdobený kozel byl za doprovodu svobodných dívek, oblečených jako družičky, dopraven před kostel, kde mu před obecnstvem byla přečtena humorná obžaloba a rozsudek. Poté byl slavnostně shoben z věže kostela. Celou tuto akci měl v režii řezník, který kozla po shoení usmrtil podříznutím, prodával kozlovu krev, která podle pověsti měla léčivé účinky. Dodržování této tradice bylo poměrně rozšířené a to nejenom na venkově, ale i např. v Praze, kde byl kozel shazován z věže kostela sv. Jakuba nebo sv. Lazara. Význam tohoto drastického zvyku měl několik výkladů. Původním bylo přinášení živých obětí pohanským bohům, což se nelíbilo církvi, a proto vymyslela jako důvod oslavy sv. Jakuba, který byl podle legendy shoben z Jeruzalémského chrámu. Dalším důvodem byla víra, že smrt hříšného kozla sejme z přihlížejících diváků jejich vlastní hříchy a v neposlední řadě byl kozel obětován za účelem usmíření přírodních sil

5 LANGHAMMEROVÁ, Jiřina: *Lidové zvyky : výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha 2004.

6 MOTLOVÁ, Milada: *Český rok od jara do zimy*. Praha 2010.

před nadcházejícím obdobím žní.

Z lidových tradic a zvyků je zřejmé, že speciálně kozel byl církví stavěn do pozice, která mu nedávala šanci získat si oblibu v hospodářstvích, což evidentně napomáhalo vrchnosti v jejím úsilí nerozšiřovat chov koz u poddaných.

Chovu koz se i přes veškerou nepřízeň začala věnovat větší pozornost až na počátku 20. století a nedostatek potravin za 1. světové války a v poválečné době přispěly k uznání jeho významu. Nicméně stále se nedostávalo úřední podpory, která by zajišťovala odbornou úroveň chovu koz. Teprve nově založená Zemědělská rada moravská roku 1896 začala podporovat kromě chovu jiných domácích zvířat i o chov koz. Importovala ze Švýcarska sánské kozy, zřizovala kozí stanice a plemenná stáda a prováděla kontrolu užitkovosti. Kozí stanici tvořil sánský kozel se dvěma rovněž sánskými kozami. Později byla vytvořena dvě větší čistokrevná stáda z 30 importovaných sánských koz a jednoho kozla a další roky vznikla další plemenná stáda, která produkovala čistokrevný plemenný materiál pro vznik dalších stanic. Sánskými kozly ze všech stanic byly připouštěny původní moravské kozy s cílem zvýšení dojivosti s vyšší tučností mléka. Tohoto cíle se postupem času dosáhlo ale s tím, že bylo zcela vyhlazeno původní plemeno.

V roce 1945 bylo dosaženo nejvyššího počtu chovaných koz v Československu - 1 595 252 koz. Velký podíl na tomto vysokém počtu koz měla opět válka. V prvních poválečných letech se počty koz udržely, ale pak nastal prudký pokles jejich počtu, způsobený vznikem zemědělských družstev, která plnila plány zásobování obyvatelstva potravinami, které s kozími produkty nepočítaly. Jejich výroba byla pro poválečné hospodářství velmi extenzivní. Kolem roku 1960 bylo v několika JZD jako doplňkový výrobní program pokusně založeno několik velkých stád koz. Skončila však neúspěchem. Podepsala se na něm kromě jiného opět i neochota k chovu koz, přetrvávající z historie. Proto se kozy dostaly zpět do tzv. záhumenkových hospodářství, kde se chovaly klasickým drobnochovatelským extenzivním způsobem. Produkce z těchto chovů byla využívána v rodině chovatele, případně k prodeji.

Po r. 1989 s obnovením soukromého způsobu hospodaření a zemědělského podnikání začal chov koz částečně nabývat na významu. Dnes se uplatňuje za účelem ekologického a ekonomického udržování trvalých travních porostů, produkce mléka a masa a v neposlední řadě i jako zájmová „hobby“ záležitost. V mnoha případech spolupráce chovatelů koz s ochránci přírody vede k udržování některých biotopů jako např. CHKO Kokořínsko, Bílé Karpaty a další. Poměrně malý produkční a ekonomický význam koz se postupně zvyšuje, s ním se zvyšují i počty chovaných koz. V České republice se od roku 2005, kdy se u nás chovalo 12623 koz, zvýšilo jejich množství na 21709 koz v roce 2010. Většina koz je zařazena do ekologických chovů a je ekonomicky i politicky podporována státem. Kromě údržby krajiny jsou i dnes kozy chovány pro mléko. Kozí mléko se u nás používá jak k přímému konzumu, tak k výrobě široké škály sýrů. Řeší problém sortimentu a ne množství, jak to bývalo v minulých obdobích, kdy kozí

mléko nahrazovalo nedostatek mléka kravského. Dnes doplňuje sortiment jinak bohatého trhu. Kozí mléko podle zahraničních výzkumů má léčivé účinky, které se kozímu mléku se přisuzovaly již ve středověku, byly prověřené letitou praxí, ale pochopitelně nebyly podloženy vědeckými výzkumy. Ty byly provedeny až ve 2. polovině 20. století. Podle nich kozí mléko zlepšuje celkovou kondici a imunitní systém, uplatňuje se při léčbě chorob kůže, pozitivně působí na dýchací aparát, napomáhá k léčení astmatu. Velmi vhodné je kozí mléko pro dětskou výživu. U nás již v roce 1988 byla vypracována metodika podávání kozího mléka dětem alergickým na kravské mléko. Kozí mléko je pro takové děti cennou potravinou s možností alternativní výživy. Syrové kozí mléko se u nás nevykupuje, proto ho většina chovatelů prodává tzv. ze dvora nebo ho zpracovává na sýry ve svých faremních mlékárnách, kde je zároveň prodává. Konzumace kůzlečího masa u nás stále nemá potřebnou tradici, což se odráží i na jeho spotřebě. I přes vzrůstající popularitu chovu koz a spotřeby kozího mléka a mléčných výrobků, konzumace masa zůstává na bodu mrazu. Kůzlečí maso se v malé míře konzumuje pouze ve spojitosti s velikonočními svátky a ani zájem spotřebitelů o kvalitní biopotraviny nepomohl zvýšení zájmu o kůzlečí maso.

Dnešními hlavními spotřebiteli kozích produktů jsou mladé rodiny s dětmi a senioři. Jako hlavní motivaci uvádějí zdravotní důvody, např. alergie na bílkovinu kravského mléka, doporučení lékaře či diety apod. Další skupinou spotřebitelů jsou labužníci, pro které jsou kozí produkty lahůdkou, kterou si rádi dopřejí. Tyto skupinky spotřebitelů jsou natolik malé, že nejsou schopné zajistit odbyt kozích produktů, pokud by jejich množství neúměrně vzrostlo. I přesto má chov koz své opodstatnění i dnes, nicméně je vysoce závislý na ekonomické podpoře státu. Je otázkou, zda nezanikne, pokud stát tuto podporu ukončí.

Prameny a literatura

KUČERA, Cyril: *Koza domácí*. Předmostí, Morava.

KOVÁČ, Vojtěch: *Chov a plemenitba koz*. Liptovský Mikuláš 1946.

ŠTĚPÁN, J.: *Kontrola užitkovosti koz na Moravě v letech 1929-1930*. Brno 1931.

MACALÍK, Basil: *Dějiny chovu ovcí a koz na Hané*. Praha 1932.

ŠAFRÁNEK, K.: *Chov koz*. Chrudim 1899.

KUNZ, L.: *Rolnický chov ovcí a koz*. Rožnov p. Radhoštěm 2005.

MACALÍK, Basil: *Učebnice chovu domácího zvířectva*. Brno 1927.

LANGHAMMEROVÁ, Jiřina.: *Lidové zvyky: výroční obyčeje z Čech a Moravy*, Praha.

MOTLOVÁ, Milada: *Český rok od jara do zimy*, Praha 2010.

RÁDLOVÁ, L.: *Chov ovcí a koz v ČR - historie, současnost a environmentální aspekty chovu*, diplomová práce, Brno 2011.

Hedvábnictví v českých zemích do roku 1945

The sericulture in the Czech lands until 1945

Následující článek předkládá historii hedvábnictví v českých zemích. Seznamuje nás s prvními pokusy výsadby moruší a chovu bource morušového, vzniku Hedvábnického spolku v Praze, rozmachu hedvábnictví během první republiky a následném úpadku.

The following article presents the history of sericulture in the Czech lands. It introduces the first attempts at planting mulberries and raising ubource rearers of The silk club in Prague, sericulture boom during the First Republic and the subsequent decline during World War II.

Počátky bource morušového v Čechách

„Morušové listí dává hedvábí a hedvábí zlato,“ tak zakončil svůj poučný článek o pěstování bource morušového Leopold Zeithammer, nadšený a neúnavný propagátor českého hedvábnictví v druhé polovině 19. století.¹ Za kolébku českého hedvábnictví, po neúspěšném pokusu Albrechta z Valdštejna,² lze bezesporu považovat Prahu, kde v roce 1749 začal zeměměřič Karel Cremery a podnikatel Baptisat Locateli s výsadbou moruše v pražských hradebních příkopech od Vyšehradu až ke Karlovu.³ Hedvábnictví pak podporovala především Marie Terezie, která se snažila rozšířit hedvábnictví ve všech korunních zemích. 16. srpna 1763 vydala patent, v němž vyzývala veškerou vrchnost a městské obce k založení morušových sadů. O dva měsíce později nařizovala, aby se moruše vysazovaly podél silnic a nakonec 28. května 1764 vydala návod k chovu bourců.

O několik let později vznikl rukopis tzv. „*neznámého praktického hospodáře, jenž se po mnohá léta pěstováním moruší a hedvábnictvím zabýval*“, „*Pěstování moruší čili stručné navedení jak snadným způsobem lze vyráběti hedvábí*“.⁴ Později rukopis upravil

1 Hedvábnická hlídka. České hedvábnictví v XIX. století. In: Československé Zemědělství, 17/V940.

2 Albrecht z Valdštejna vyzval jičínskou dvorskou komoru, aby povolali dělníky hedvábnické znalé z Vlach a vysazovali stromy morušové.“ Po Vladštejnově smrti však hedvábnictví v Čechách zaniklo a obnovilo se až za vlády Marie Terezie. Srov. WEINZETTEL, Bohumil, Z dějin hedvábnictví v Čechách, Hedvábnický ústav v Hradci Králové 1941, s. 6.

3 Po Cremeryovy smrti v roce 1757 prodala moruše jeho vdova Komerčnímu spolku v Praze za 1 500 zl. Moruším však nevyhovovala poloha, a proto v roce 1762 došlo k osázení tzv. Císařského dvora. Později se hedvábnictví ujali představení Vlašského špitálu v Praze. Srov. WEINZETTEL, Bohumil, Z dějin hedvábnictví v Čechách, Hedvábnický ústav v Hradci Králové 1941, s. 7-9.

4 *Pěstování moruší, čili Stručné navedení jak snadným způsobem lze vyráběti hedvábí*: dle původního rukopisu od praktického hospodáře, jenž se po mnohá léta pěstováním moruší a hedvábnictvím zabýval, prstonárodně roku 1789 sepsaného upravil a vydal H. Šíbl. V Plzni: Tiskem a nákladem Hynka Šíbla, 1864.

a připravil k vydání Hynek Šíbel z Plzně a nechal ho vytisknout v roce 1864. Text je rozdělen do čtyř kapitol, ve kterých si autor klade otázky a snaží se na ně odpovídat. V první kapitole rozebírá druhy moruší, jejich užitek, získávání semen, průběh setí a klíčení, jak dlouho mají mladé stromky zůstat na záhonu, jakým způsobem se mají stromky pěstovat a ošetřovat atd. Druhá kapitola pak již pojednává o hedvábcích, čili bourcích morušových, třetí část informuje čtenáře o podmínkách pěstování bource a jeho nemocech, čtvrtá kapitola detailně pojednává o semeně z vajíček.

Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze

V roce 1805 podala C. k. vlastenecko-hospodářská společnost v Praze českému zemskému řízení obšírný návrh o vhodných prostředcích k podporování morušnictví a hedvábnictví. Později se však zjistilo, že rozšíření hedvábnictví v Čechách překážel nedostatek dobrých morušových sazenic, proto byla v roce 1914 založena v Praze-Bubenči morušová školka. Úspěch morušové školky se projevil v roce 1823, kdy se Sigismund Dahmata rozhodl založit velký morušový sad v Praze. Díky dobrým sazenicím, vypěstovaným v Bubenči se podařilo „*proměnit holou část Žižkova, která se nacházela blíže Invalidovny, v park, k čemuž společnost darovala 500 morušových sazenic.*“⁵ Skutečný úspěch se však dostavil, když v roce 1839 poslal společnosti Jan Pelz, nejvyšší lesní v loketském kraji, první hedvábí, které bylo vyrobeno „*ze záředků tam vychovaných hedvábníků.*“⁶ O pár let později, přesně v červenci roku 1861, se dohodli čtyři horliví podporovatelé hedvábnictví Mikuláš Wang, inspektor Ústavu pro úvěr pozemkový ve Vídni a statkář v Bolechovicích u Sedlčan, Karel Hlava, správce pivovaru v České Lípě, Václav Čáp, zámecký kaplan na Orlíku a Krištof Liebich, lesní rada a docent na pražské polytechnice,⁷ že založí spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze. 19. října 1861 podali návrh stanov na policejní ředitelství v Praze a začali s velkou propagací. Podle dochovaných archivních pramenů oslovili celkem osmdesát devět škol, kam zdarma zaslali skoro 2000 sazenic a k tomu i výtisky knihy „*Prostonárodní navedení pro pěstování stromu morušového.*“ 24. ledna 1863 následovalo schválení spolku, který do května měl už úctyhodných 152 a do července již 269 členů. Ustavující valná hromada českého spolku pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze se konala 18. května 1863. Předsedou byl zvolen již výše jmenovaný Mikuláš Wang

5 Hedvábnická hlídka. České hedvábnictví v XIX. století. In: Československé Zemědělství, 17/V940.

6 Tamtéž.

7 Christoph LIEBLICH (1783-1874): *Hedvábnictví dle zásad rozumových*: vydal český spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze : nákladem jednoty, 1865 (tiskem Antonína Renna), s. 34.

a místopředsedou Karel Liebich.⁸ Hlavním cílem nově ustanoveného spolku Spolek měla být péče, rozšiřování a zvelebování hedvábnictví v Čechách a na Moravě. Spolek měl zajišťovat přednášky, výstavy a kurzy o hedvábnictví, vydávat odborný časopis a spisy, založit výzkumné a pokusné hedvábnické stanice, zakládat školky a podporovat domácí i průmyslové zpracování. Na druhé straně zprostředkovával obstarávání vajících bource, semen a sazenic moruší a i koupi a prodej zámoatků a odpadků.⁹

Spolku se velmi dobře dařilo, což je zaznamenáno ve zprávě z roku 1866, kterou napsal jednatel spolku Ferdinand Hiller: „*Pěstování moruší a chov hevábníků se počaly všestranně šířiti. Hlavní váha se však kladla na rozsáhlé vysazování morušových stromů, aby se zajistil dostatek krmiva pro hevábičky v budoucnosti. Dosavadní šťastné pokusy jak s pěstováním moruší, taktéž i s hevábníčky dávají opětné svědectví, že se země česká pro hevábnictví hodí, že zakládání podmínky k tomuto výnosnému hospodářsko-průmyslovému odvětví v plné míře chová a že tyto pouhé povzbuzení a přiměřené vedení vyžadují, aby se obecnému blahobytu nový vydatný zdroj získal.*“¹⁰ Během druhé valné hromady, konané 10. dubna 1864, měl spolek již 545 členů a 120 okresních poboček. Postupně počet členů dále přibýval až na 700 členů v roce 1865, z toho 11 čestných, mezi které se řadil státní ministr hrabě Belcredi, knížata Jan Adolf a Josef Adolf Schwarzenberg, kněžna Zdeňka z Lobkovic atd. Hedvábnický spolek se svou činností snažil propagovat, a proto 20. - 22. března 1865 zorganizoval první hedvábnickou výstavu v Praze na Žofině. Při zahájení vystoupil se svou uvítací řečí již zmíněný Ferdinand Hiller, kde mimo jiné pravil: „*Stojíme u kolébky nejmladšího dítky národního hospodářství v Čechách; v životní sílu jeho doufejme, že povede ke zdaru národního blahobytu. A dítě to již nalezlo mnoho přátel, mnoho pěstounů, v palácích velmožů i v chudé chýši dělníkově, všude počíná se šířiti, i u trůnu nejvyššího požívá přízně, která tím se objevila, že J. V. císařovna*

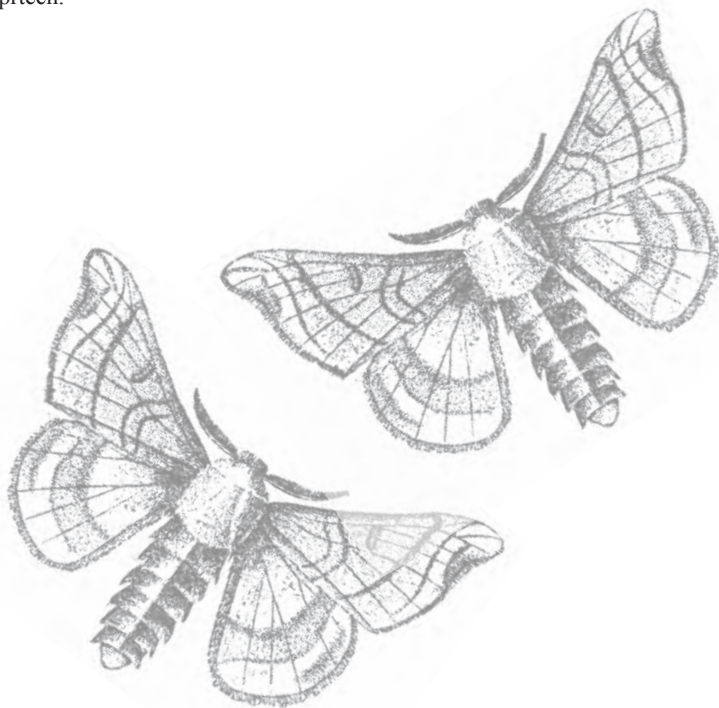
8 Mezi zakladající členy spolku patřil Antonín Brož, majitel domu v Karlíně, hraběnka Žofie Buquoiová, majitelka panství v Nových Hradech; hrabě Rudolf Chotek, majitel panství ve Veltrusích; hrabě Eugen Černín, majitel panství v Jindřichově Hradci; hrabě Jan Harrach, majitel panství v Praze; P. Marian Heintz, opat a zemský prelát premonstrátského kláštera v Teplé; Josefina Kinská, majitelka panství v Chlumci; Ferdinand Kolb, velkoobchodník v Praze; Josef Kramář, lékárník v Přerově; rytíř Vojtěch Lanna; bratři Lechleinerové, velkoobchodníci s hedvábím v Praze; kníže Jan Lobkovic, majitel panství v Křimicích; kněžna Žofie Löwensteinová, majitelka panství v Boru; rytíř Ludvík Nádherný, majitel v Borotíně; B. Zikmund Neustadt, obchodník hedvábím v Praze; kníže Karel Paar, majitel panství v Bechyni; kněžna Ida Paarová, majitelka panství v Kardašově Řečici; hrabě Alfred Patocki, majitel panství ve Vidni; hrabě Karel Rothkisch, majitel panství v Bestvíně; kníže a arcibiskup pražský Bedřich Schwarzenberg; kníže Jan Adolf Schwarzenberg, vévoda krumlovský; rytíř Karel Steffek; Anna Straková; hrabě Arnošt Waldstein, majitel panství v Praze. Archiv NZM, OF Jan Marek, Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze, seznam veškerých členů spolku roku 1888.

9 Archiv NZM, OF Jan Marek, Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze, Stanovy Hedvábnického spolku v Praze, 1863.

10 Archiv NZM, OF Jan Marek, Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze, zpráva činnosti Spolku 1866; Hospodářské noviny 28. 10. 1866, zpráva činnosti Hedvábnického spolku, s poznámkou „*Jelikož ve zprávě této obsaženy jsou nejen dějiny Hedvábnického spolku, nýbrž vůbec i vývin pěstování moruší a hedvábnictví v Čechách, otiskujeme ji doslovně, an v novinách lépe budoucnosti se zachová a více se rozšíří.*“

hedvábnou látku jí od našeho spolku věnovanou, nejmilostivěji přijmout ráčila. “¹¹ Spolek vystavoval sbírku zámotků, surové hedvábí, spřádané, tkané, hedvábné látky, z níž věnoval 36 loktů látky rakouské císařovně. Skoro o rok později informovali Hospodářské noviny, časopis C. k. vlastenecké hospodářské společnosti v království českém, že „J. V. císařovna rakouská přišla na ples měšťanů vídeňských ve skvostných šatech, zhotovených z českého hedvábí, kteréžto byl J. V. český spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví daroval.“¹²

Pilnou práci Hedvábnického spolku nejlépe potvrzovaly jeho morušové sady, nad kterými měl dohled člen výboru A. Brož s dalším členem spolku Mag. Ph. Janem Arbeiterem. Mezi další úspěchy Spolku bezesporu patřilo zavedení hedvábnictví na velkostatech hraběte Františka Thuna v Peruci a Děčíně. Další rozšíření moruší však probíhalo i na velkostatech Nemyšl, Košátky, Radboř, Brod, Nasavrky, Vinoř, Veltrusy, Kosmonosy, Dymokury, Svijany, Chotěboř a Voděradý. Nezaostávala ani města, kde se také začala postupně prosazovat výsadba moruší jako např. v Novém Bydžově, Kosmonosích, Počátkách, Roudnici, Rokycanech, v Poděbradech, Kouřimi, Libáni a Postoloprtech.



11 Tamtéž.

12 Hospodářské noviny, časopis c. k. vlastenecké hospodářské společnosti v království českém.

Blahorodému Panu
Panu
VÁCLAV. KRULÍŠOVI
kníž. účetnímu
V ŽLEBÍCH.

U vyřízení podané jednotou zprávy za rok 1868. uloženo přípisem
vys. c. k. ministerstva orby ze dne 2. dubna 1869. č. ¹⁶⁸²/₅₈₉ výboru vlastene-
cké hedvábnické jednoty v Hradci Králové, Vám, Velectěný Pane, zvlášť
ním přípisem vysloviti blahosklonné uznání Jeho Excelenci pana
ministra orby za píli a horlivé účastenství v rozšiřování a podporování
hedvábnictví v Čechách, což výbor nadzminěné jednoty tím ochotněji činí,
poněvadž i jemu, i celé jednotě ku zvláštní di slouží, takovýchto rozkazů
plniti. I buduž sdělení toto pobídkou, abyste i dále, Blahorodý Pane,
v horlivé píli neustal, a, pokud možno bude, jednotu a dobrou věc slovem
i skutkem laskavě podporoval.

Od výboru české hedvábnické jednoty v Hradci Králové

Dne 3. května 1869.

Antonín Krulíš
místopředseda



Jan Krulíš
čl. předseda

Česká hedvábnická jednota v Hradci Králové blahopřeje panu Václavovi Krulíšovi,
knížecímu účetnímu ve Žlebech, k čestnému uznání ministra orby za podporování
hedvábnictví v Čechách, Hradec Králové, květen, 5., 1869.

Archiv NZM, listiny.

Od ledna 1864 začal Spolek vydávat noviny „*Allgemeine Seidenbau-Zeitung*“ a v červenci roku 1865 „*Všeobecné hedvábnické noviny*.“ Obojí byly také orgánem hedvábnického odboru c. k. vlastenecko-hospodářské společnosti i hedvábnické jednoty v Biale. Veškeré hedvábnické jednoty v Rakousku zasílaly Českému hedvábnickému spolku v Praze své zprávy a zároveň se zavedla i jakási statistika o počtu moruší i množství zámotků.



Morušový plot.

Archiv NZM, OF Jan Marek, Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze.

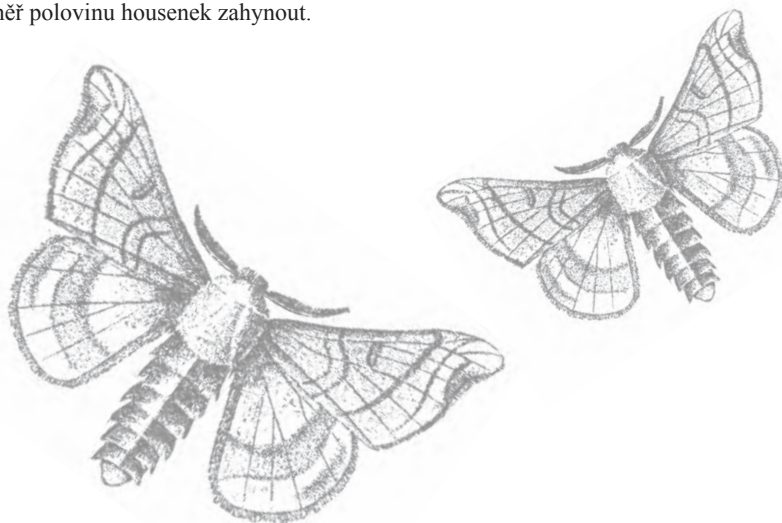
Na druhou stranu se Spolek staral o výrobu vajíček bource u chovatelů a zabýval se i jejich distribucí či prodejem. Např. na jaře v roce 1866 se jich prodalo jeho prostřednictvím 25 lotů do jižního Tyrolska. Při té příležitosti vznikl zvláštní výbor, zabývající se koupí a prodejem zámotků.



Chov bource morušového na lískách.

Archiv NZM, OF Jan Marek, Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze.

Scházel se každoročně od května do konce září. Mezi největšího chovatele bource se řadil Jakub šl. Chiusole, sídlící ve Štěpánské ulici v Praze. Bohužel v roce 1865 sice odchovával úctyhodných 200 000 housenek, ale díky nedostatku krmení musel nechat téměř polovinu housenek zahynout.





Sklizeň zámotků.

Archiv NZM, OF Jan Marek, Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze.

Počátkem roku 1866 převzal předsednictvo Spolku Jan hrabě Harrach a v březnu téhož roku byl ve výboru podán návrh, aby se Spolek spojil s hedvábnickým odborem C. k. vlastencko-hospodářské společnosti, což se také stalo, ale až 3. května 1868. Tehdy byl odbor zrušen a jeho členové přestoupili do českého spolku, jemuž c. k. vlastencko-hospodářská společnost poskytovala nadále stejnou podporu jako dříve svému hedvábnickému odboru.¹³

V rámci Průmyslové výstavy v Praze v roce 1872 na sebe upozornili především učitelé národních škol, kteří patřili mezi velice pilné pěstitele bource morušového. Velkého úspěchu dosáhli např. „*pěkné až překvapující věci z mladistvého českého hedvábnictví*.“¹⁴ Zároveň bylo na výstavě vyhlášeno, „*kdo předloží zvláštní dobrou výrobu zámotků, obdrží stříbrnou medaili*.“¹⁵ Majitelé velkých morušových sadů, mezi nimiž byli nejen velkostatkáři, ale i učitelé, byli vybidnuti, aby se přihlásili do soutěže o státní ceny. Kdo vysázel 15 000 moruší, mohl obdržet 400 dukátů. V roce 1876 založil Spolek v domě Josefa Rangheriho ve Vršovicích tzv. smotávací ústav, kde se smotávaly jak spolkové tak i zakoupené zámotky.¹⁶ Bohužel již po roce 1878 začalo ve spolku poměrně rychle ubývat členů,¹⁷ což nezabránilo se zúčastnit Všeobecné zemské výstavy v Praze v roce 1891. V památné knize Zemské jubilejní výstavy v Praze se uvádí: „*Výstava hedvábí v oddělení pavillonu hospodářského průmyslu umístěná poskytovala utěšený pohled a uznáváme, že výrobky z českého hedvábí zde vyložené nás překvapily. Hedvábnická jednota pro království české vystavovala kolekci zámotků a z nich vyrobené velmi vkusné květiny, surové hedvábí, odpadky, morušové sazeničky a pěkné výrobky z morušového dřeva. Chotek byl od jednatele spolku rady p. Ferd. Kneifla v Praze velmi vkusně proveden. Výstava těšila se hojně návštěvy a vzbuzovala všeobecnou chválu. Byla též poctěna vysokou návštěvou Jeho císa. Výsosti arcivévody Karla Ludvíka, který oslovil c. k. radu Kneifla a o provedení této výstavy chvalitebně se vyjádřiti ráčil. Dne 26. května navštívil výstavu hedvábnickou maršálek arcikníže Albrecht, prohlédl si jí důkladně a rozmlouval o poměrech tohoto odvětví hospodářského průmyslu s tajemníkem jednoty c.k. radou p. Kneiflem, jemuž při odchodu blahopřál a těšil se, že jednota pěstování bavlníku v Čechách na takový stupeň povznese. Dále zavítali na výstavu J. výsost arcivévoda Františka ferdinand d'Este, který též hovořil s radou Kneiflem, jakož i ministr Falssenhayn. Oba pronesli se o provedení velmi chvalitebně. Dne 1. října navštívil nejmilostivější Jeho císa. a krá. Veličenstvo císař František Josef I. Výstavu hospodářskou, kdež předseda hospodářského odboru Princ Dr. Bedřich Schwarzenberg uvedl nejprve císaře ku výstavě hedvábnictví a představil mu předsedu spolku hedvábnického p. Hillera tajemníka zemědělské rady a jednatele spolku*

13 Archiv NZM, OF Jan Marek, Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze, korespondence.

14 Hedvábnická hlídka. České hedvábnictví v XIX. století. In: Československé Zemědělství, 17/V940.

15 Tamtéž.

16 Po vládě Josefa II. hedvábnictví nevykazovalo až takovou činnost.

17 1879: 22 zakládajících, 11 čestných, 18 dopisujících, 2 záslužní a pouze 109 činných členů.

c.k. radu Kneifla. Jeho Veličenstvo vyslovil se pochvalně o pokroku hedvábnictví.¹⁸ Na výstavě se představil např. František Březina, ředitel školy v Praze, který prezentoval „v sedmi skříních postup a vývin bource hedvábníka, zámotky, surové a soukané hedvábí až do zhotovení látek a různých předmětů hedvábných“¹⁹ ale i Josef Fuksa, kterému František Josef I. udělil „brilantovou jehlici“.²⁰ Ten vystavoval tři skříně s barevným hedvábím, zámotky a výrobky a „stručné pojednání o hedvábnictví hodící se zvláště pro školy.“²¹ Dokonce kněžna Kunhuta Lobkowicová „obeslala výstavu pěknou skříní, naplněnou surovým hedvábím.“²²

Od roku 1873 v čele spolku ukončil své předsednictví hrabě Harrach a jeho funkci převzal Ferdinand Hiller, po něm od roku 1906 kníže Dr. Bedřich Schwarzenberg a od roku 1910 komerční rada J. V. Patzak. Teprve po první světové válce se opět začala intenzivně věnovat pozornost chovu bource morušového a tím také ožil Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze, který udržoval po celou dobu stagnace jeho předseda J. V. Patzak.

Českomoravské družstvo pro průmysl hedvábnický

Při úředním sčítání moruší v roce 1921 se dospělo k závěru, že na území Čech, Moravy a Slezska se nalézá celkem 6 021 kusů.

rok	počet sazenic moruší
1920	3 070
1921	10 800
1922	42 800
1923	68 300

Díky nové výsadbě však počet stromů vzrostl v roce 1924 již na 139 034 kusů, v roce 1925 na 744 679 kusů a vrcholem se stal rok 1926 s úctyhodným počtem 1 698 089 kusů moruší. Tento enormní nárůst počtu moruší se projevil i na počtu vyprodukovaných zámotku bource morušového, a proto se začala postupně rodit myšlenka, zřídit přádelnu a vyřešit tak průmyslové zpracování vypěstovaných zámotků. Hlavním iniciátorem vzniku přádelny se stal jednatel Spolku Jan Krejčík a tak vzniklo Českomoravské družstvo pro

18 Archiv NZM, OF Jan Marek, památná kniha založená za příčinou 100 leté Zemské jubilejní výstavy v Praze.

19 Tamtéž.

20 Tamtéž.

21 Tamtéž.

22 Tamtéž.

průmysl hedvábnický, s.r.o. v Praze. V nové přádelně se začalo pracovat už od 20. dubna 1923 a jejím ředitelem se stal právě výše jmenovaný Jan Krejčík. Jako svépomocné družstvo vykupovalo od drobných chovatelů z celé republiky vypěstované zámotky. Tyto ve vlastní odvíjárně odvíjelo, vyrobenou surovinu prodávalo, později samo až na výrobky zpracovávalo a tak rentabilitu chovu bource během dvou let plně vyřešilo. „*pracováno bylo nežistně, bezplatně s tím, že i funkcionáři budou jednou honorováni, jakmile bude mít továrna vlastní komín.*“²³ Bohužel Družstvo nepodporoval ani Svaz průmyslníků, ani samotné ministerstvo obchodu s ministrem Novákem „*a ačkoliv byl pan ministr velmi potěšen při návštěvě v podniku činnosti družstva, přec jen svolil, aby na žádost obchodní komory v Hradci Králové založen byl Hedvábnický ústav v Hradci Králové, jako zřejmý exponent průmyslníků.*“²⁴

Hedvábnický spolek tedy vstoupil na scénu v roce 1924 a od již zmíněného ministra obchodu získal celých 450 000,- korun., což u Družstva vyvolalo velmi negativní reakci.



Hedvábnický ústav v Hradci Králové.

Archiv NZM, OF Jan Marek.

23 Archiv NZM, OF Jan Marek, korespondence, Jan Krejčík píše Svazu zemědělských družstev, Praha, prosinec, 25., 1945.

24 Tamtéž.

Podle stanov ústavu měl postupně vydávat instrukce, zakládat morušové školky, starat se o rozšíření pěstování moruší a chov bource, pořádat přednášky a kurzy, účastnit se výstav, vydával knihy a letáky, věnovat se výzkumnictví a zabývat se i vědeckou stránkou hedvábnického průmyslu.



Výstava Hedvábnického ústavu v Hradci Králové, 1930.

Archiv NZM, OF Jan Marek.

Vznikající potíže před a během druhé světové války

Smrtelná rána pro Hedvábnický spolek a Českomoravské družstvo se staly dvě elementární záležitosti. Ústav vykupoval zámotky a zároveň ministerstvo zemědělství mu udělovalo právo rozdělovat vajíčka chovatelům. Tím družstvo ztratilo kontakt s chovateli, takže vedení přešlo na Hedvábnický ústav. Družstvo bylo po čase v likvidaci a Hedvábnický spolek zcela bez činnosti. Postupně docházelo ke stagnaci hedvábnického průmyslu a o šest let později se začala kritizovat činnost Hedvábnického průmyslu. Poukazovalo se na skutečnost, že ústav neměl chovné místnosti pro větší chov bource, školku pro pěstování sazenic, ukázky zpracovaných zámotků ani pomůcky pro vyučování na kurzech, sušárnu a „především četnější výkonný personál, který osobním stykem by hledal chovatele bource a jim radil, jak by měli bource účelně chovat.“²⁵ To vše však bylo důsledkem nedostatečného finančního zajištění ústavu. K tomu však přispěla skutečnost,

²⁵ Archiv NZM, OF Jan Marek, rukopis

že klesla cena zámoťků a pokut chtěl ústav udržet chov bource, musel ho dotovat. Bohužel dotace stačila pouze na chov, ale už ne na propagační, organizační, zvelebovací a administrativní výlohy.

Spory vyvrcholily v roce 1932 a Družstvo v tomto roce zaniklo.²⁶ V dobovém tisku se psalo např. *„Bohužel nemáme dosud žádných velkých přádelen hedvábí, jen po jedné malé v Nuslích a Michli, které ovšem ani zdaleka nestačí ku zpracování našich kokonů. Proto se tyto vyvážejí do Milána, kde se zpřádají a prodávají na hedvábnické burze. Odtamtud se naše hedvábí prodává znovu k nám.“*²⁷ anebo *„Otázka čistého výnosu z chovu, resp. Ceny zámoťků řešena přechodně příplatky k cenám nad úroveň světového trhu. Definitivně bude řešena zpracováním zámoťků. Za tím účelem připravujeme ve spojení se zdejším průmyslem založení přádelny hedvábí, čímž celý pracovní cyklus hedvábnický na území našeho státu bude uzavřen.“*²⁸

Hedvábnictví v ČSR od roku 1923-1938

Rok	Země	Počet chovatelů	Výtěžek surových zámoťků (kg)	Z toho odvinuto surového hedvábí
1923	Čechy	732	2 010	161
	Morava, Slezsko	658	2 491	197
	Slovensko, Pod. Rus	2 528	19 718	1 300
	celkem	3 918	24 219	1 658
1924	Čechy	742	1 984	295
	Morava, Slezsko	664	1 586	2 419
	Slovensko, Pod. Rus	1 750	27 789	2 714
	celkem	3 156	31 359	5 786
1925	Čechy	770	2 420	377
	Morava, Slezsko	690	2 106	2 829
	Slovensko, Pod. Rus	1 682	32 499	3 206
	celkem	3 142	37 025	6 412
1926	Čechy	628	2 828	418
	Morava, Slezsko	625	2 184	2 603
	Slovensko, Pod. Rus	1 700	29 900	3 021
	celkem	2 953	34 912	6 042
1927	Čechy	501	921	152
	Morava, Slezsko	419	867	1 610
	Slovensko, Pod. Rus	1 097	18 011	1 762
	celkem	2 017	19 799	3 524

26 Archiv NZM, OF Jan Marek, rukopis, Dochované zápisy z valných hromad družstva prokazují, že se jednalo především o osobní a protekční záležitosti, které nakonec vyvrcholily zánikem družstva v roce 1932.

27 Nový Večerník 2. 4. 1932.

28 Národní listy 15. 11. 1931.

1928	Čechy	187	935	150
	Morava, Slezsko	127	840	955
	Slovensko, Pod. Rus	721	10 516	1 105
	celkem	1 035	12 291	2 210
1929	Čechy	211	951	160
	Morava, Slezsko	187	921	1 392
	Slovensko, Pod. Rus	982	15 313	1 552
	celkem	1 380	17 185	3 264
1930	Čechy	269	1 014	185
	Morava, Slezsko	196	1 009	1 556
	Slovensko, Pod. Rus	1 065	17 061	1 741
	celkem	1 530	19 084	3 482
1931	Čechy	306	1 074	212
	Morava, Slezsko	221	1 156	2 092
	Slovensko, Pod. Rus	1 078	22 946	2 304
	celkem	1 605	25 176	4 608
1932	Čechy	310	1 295	255
	Morava, Slezsko	241	1 385	1 589
	Slovensko, Pod. Rus	1008	17 320	1 844
	celkem	1 559	20 000	3 688
1933	Čechy	330	3 021	288
	Morava, Slezsko	268		1 100
	Slovensko, Pod. Rus	543	11 658	1 388
	celkem	1 141	14 679	2 776
1934	Čechy	272	1 326	286
	Morava, Slezsko	223	1 679	58
	Slovensko, Pod. Rus	16	608	344
	celkem	511	4 331	688
1935	Čechy	177	905	192
	Morava, Slezsko	126	1 109	240
	Slovensko, Pod. Rus	142	2 520	432
	celkem	445	4 534	864
1936	Čechy	152	1 205	115
	Morava, Slezsko	107	1 307	124
	Slovensko, Pod. Rus	240	6 830	650
	celkem	499	9 342	889
1937	Čechy	161	1 372	131
	Morava, Slezsko	121	1 589	153
	Slovensko, Pod. Rus	302	5 287	505
	celkem	584	8 248	789
1938	Čechy	112	821	82
	Morava, Slezsko	84	868	87
	Slovensko, Pod. Rus	293	551	593
	celkem	489	2 240	762

Tak jak je z tabulky patrné, nastal v hedvábnictví poměrně velký rozmach po vzniku Československé republiky. Vše nám potvrzují i údaje Úřední statistiky v roce 1926, kdy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku rostlo celkem 1 698 089 kusů moruší. Následkem různých příčin např. klesnutím cen zámotků na světovém hedvábnickém trhu, oslaboval zájem o chov bource morušového a tak z původních 3 000 chovatelů bylo v roce 1938 už jen pouhých 196, kteří dokázali vyrobit jen kolem 1 600 kg zámotků.

Přehled výsadby moruší

Rok			Počet sazenic
1940	jaro	Čechy	18 649
		Morava	8 894
		celkem	27 543
	podzim	Čechy	1 781
		Morava	1 070
		celkem	2 851
1941	jaro	Čechy	122 575
		Morava	101 829
		celkem	224 404
	podzim	Čechy	21 447
		Morava	25 749
		celkem	47 196
1942	jaro	Čechy	39159
		Morava	70 450
		celkem	109 609
	podzim	Čechy	63 630
		Morava	26 572
		celkem	90 202
1943	jaro	Čechy	30 998
		Morava	134 406
		celkem	165 404
	podzim	Čechy	23 655
		Morava	7 355
		celkem	31 010
1944	jaro	Čechy	85 489
		Morava	61 933
		celkem	147 422
	podzim	Čechy	63 218
		Morava	43 110
		celkem	106 328

Mimo hedvábnický ústav a Spolek existovaly ještě další dvě organizace v Čechách a to konkrétně v Roudnici a v Josefově, dvě organizace na Moravě a dvě na Slovensku. K obchodním účelům mělo sloužit družstvo v Michli. Bohužel všechny výše vyjmenované složky spolu nespolupracovaly. Záštitu nad hedvábnictvím však tehdy

vzal na sebe Švehlův ústav, který svolal komisi, která se měla snažit u vytvoření nového hedvábnického družstva, a tím by došlo k využití stojů, které zůstaly po českomoravském družstvu. Nové družstvo mělo být samostatným článkem pro vybudování velké, celostátní chovatelské hedvábnické organizace, nezávislé na Švehlově ústavu, která by pouze zpeněžovala hedvábí.



Okresní skupina chovatelů bource morušového v Lounech 1944.

Archiv NZM, OF Jan Marek.

Po intenzivní debatě na půdě Švehlova ústavu 4. prosince 1931 se ke slovu dostal i tehdejší ředitel Hedvábnického ústavu, který poznamenal, „*že si nemyslí, že by se dala otázka chovatelská a zpeněžovací dobře oddělit.*“²⁹ Referent ministerstva zemědělství, Ing. Kohlert však prosazoval teorii, že „*snahou ministerstva zemědělství i ostatních úřadů je, aby akce zvelebovací a zpeněžovací byly samostatné, neboť jest jisto, kdyby chovatelské organizace zároveň zpeněžovaly, že by se tyto do jisté míry znemravnily, poněvadž je bude lákat možnost obchodu a výdělku a pak se místo na zvelebování vrhnou na obchod. Otázky chovatelské aby byly pokud možno rozvinovány pod patronací Hedvábnické ústavu.*“³⁰ Ředitel Ing. Ondrák se však nevzdával a argumentoval s ministerským referentem dál, „*mluvím jménem asi tisíce chovatelů. Surovina jest z nás, a proto náš ústav měl by býti střediskem, jelikož má životní zájem nejen na chovatelství ale i na dalším zpracování.*“³¹ Nakonec schůze skončila ustavením komise pro zkoumání stanov, která měla určit, kdy bude svolána ustavující valná hromada družstva. Svůj provoz zahájil Hedop, družstvo pro zpracování hedvábí domácího původu 18. dubna 1933 v Žamberku, kde se podpořilo zapůjčit zdarma provozní místnosti. Bohužel poskytnutý prostor byl malý, tak se Hedop vystěhoval 31. března 1937. Po dlouhém hledání se převezlo celé zařízení na počátku roku 1938 do Chrudimi, kde se stroji nic nedělo, zůstali složené v bednách.³² Sklizeň zámotků v roce 1939 činila na Slovensku 3 500 kg a v Čechách a na Moravě 1 500 kg. Bohužel se tehdy zpracovala jen jejich nepatrná část a ostatní zůstala uzavřená v pytlicích, ale i přesto se chovu bource moc nedařilo a od roku 1936 sklizeň klesala každoročně o 1000 kg. Tehdy představenstvo začalo uvažovat o likvidaci Hedopu, který postupně pozastavil svou činnost. O dva roky později se začalo uvažovat o obnově jeho činnosti a současně i přestěhování. Hedop de facto neustále hledal od zahájení své činnosti daleko výhodnější umístění, nejlépe v Hradci Králové blízko Hedvábnického ústavu. Místopředseda kuratoria Hedvábnického ústavu, továrník Rudolf Steinský-Sehnoutka,³³ vyšel Hedopu vstříc a zařídil družstvu velice zajímavý nájem přímo v jeho továrně v Hradci Králové.³⁴ Větší starosti však představenstvu Hedopu činila výše potřebného kapitálu. Členové Hedopu se k této situaci vyjadřovali tak, že „*majetek známe sice z výročních bilancí ale víme také, že revise všeho toho, co k nim jest potřeba, tj. celého účetnictví prováděna byla revizory, kteří před valnou hromadou do předložené jim bilance*

29 Archiv NZM, OF Jan Marek, zápis ze schůze ve Švehlově ústavu 4. 12. 1931.

30 Tamtéž.

31 Tamtéž.

32 Archiv NZM, Jan Marek, rukopis pro schůzi představenstva event. valnou hromadu 7. 8. 1940.

33 Blíže ŠOUŠA, Jiří; NOVOTNÝ, Jan: Hradecký podnikatel Rudolf Steinský-Sehnoutka a pražský finanční svět. In: Královéhradecko, historický sborník pro poučenou veřejnost, Hradec Králové 2004, s. 243-252, ISBN 80-85031-51-5.

34 Archiv NZM, Jan Marek, rukopis pro schůzi představenstva event. valnou hromadu 7. 8. 1940.

na několik minut jen nahlédli a ji podepsali, aniž by provedli jakoukoli revizi celého závodního účetnictví.“³⁵ Reservní fond při velice nepatrném počtu 230 členských podílů s kapitálem 23 000,- obnášel 154 858,-, což bylo málo. Pomohl ale opět továrník Rudolf Steinský-Sehnoutka, který zapůjčil Hedopu 30 270,-, potřebných k adaptaci pronajatých místností a dále ministerstvo zemědělství s finanční podporou 50 000,-. Díky tomu se všechno zařízení převezlo z Chrudimi do Hradce Králové a zároveň při montáži strojů se provedla i oprava strojů, zakoupených před deseti lety z likvidace Českomoravského hedvábnického družstva v Praze-Nuslích. Provoz Hedopu v Hradci Králové se tak zahájil 13. ledna 1941. Do konce ledna dokázaly přadleny zpracovat 90 kg zámotků z poslední sklizně, od února zpracovali 276 kg starších ale i těch podřadnějších zámotků.³⁶ Podařilo se také prosadit zásadu, že z tuzemské sklizně zámotků mohlo být zpracováno prvních 1 500 kg na chirurgické hedvábí pro tuzemskou potřebu. Ohledně množství nad stanovenou hranici stanovily říšské úřady, že se Hedop má dohodnout s firmou Mitteldeutsche Spinnhütte, G. M. b. H. v Celle, zda zmíněná firma převezme zámotky anebo polosurovinu či hotové výrobky. Za účelem dojednání těchto podrobností přijeli do Hradce Králové generální ředitel Wilke a předseda Říšské odborové skupiny chovatelů bource v Berlíně.³⁷ Panové se dohodli, že ostatní zámotky zpracuje také Hedop na režné kordonety, které bude dodávat firmě Mitteldeutsche Spinnhütte. Do doby, dokud nebude stačit vlastní sklizeň zámotků Čech a Moravy, dodá zmíněná firma zámotky potřebné k plné zaměstnanosti. Finanční prostředky, potřebné pro výkup zámotků, připadajících na firmu Spinnhütte, poskytne tato firma ve formě zálohy. Sjednané zásady se projednaly a zároveň schválily v Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě, v oddělení pro Výživu a zemědělství.

Prameny a literatura

Archiv NZM, OF Jan Marek, Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze, Stanovy Hedvábnického spolku v Praze, 1863.

Archiv NZM, OF Jan Marek, Spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze, zpráva činnosti Spolku 1866.

Hospodářské noviny 28. 10. 1866, zpráva činnosti Hedvábnického spolku.

Nový Večerník 2. 4. 1932.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Archiv NZM, FO Jan Marek, rukopis HEDOP družstvo pro zpracování hedvábí domácího původu, zapsané společenstvo s ručením omezeným v Praze, nedatováno; zápis o schůzi kuratoria Hedvábnického ústavu v Hradci Králové, konané ve čtvrtek dne 5. 12. 1940.

³⁷ Reichsfachgruppe Seidenbauer e.V. Berlin

Národní listy 15. 11. 1931.

Hedvábnická hlídka. České hedvábnictví v XIX. století. In: Československé Zemědělství, 17/V940.

Christoph LIEBLICH: *Hedvábnictví dle zásad rozumových*: vydal český spolek pro pěstování moruší a hedvábnictví v Praze : nákladem jednoty, 1865 (tiskem Antonína Renna), s. 34.

Pěstování moruší, čili Stručné navedení jak snadným způsobem lze vyráběti hedvábi: dle původního rukopisu od praktického hospodáře, jenž se po mnohá léta pěstováním moruší a hedvábnictvím zabýval, pr Stonárodně roku 1789 sepsaného upravil a vydal H. Šíbl. V Plzni: Tiskem a nákladem Hynka Šíbla, 1864.

ŠOUŠA, Jiří - NOVOTNÝ, Jan: Hradecký podnikatel Rudolf Steinský-Sehnoutka a pražský finanční svět,. In: *Královéhradecko, historický sborník pro poučenou veřejnost*, Hradec Králové 2004, s. 243-252, ISBN 80-85031-51-5.

WEINZETTEL, Bohumil: *Z dějin hedvábnictví v Čechách*, Hedvábnický ústav v Hradci Králové 1941.

Dětská mléčná výživa

The child milk nutrition

Následující článek předkládá základní informace o dětské mléčné výživě jako náhradě mateřského mléka na našem území. Seznamuje s prvními pokusy v úpravě kravského mléka na konci 19. století a s postupnou specializací některých mlékáren na dětskou výživu, kde bylo využíváno sušení a kondenzování mléka. Největší část je potom věnována představení národního podniku Průmyslu mléčné výživy (PMV), který se po druhé světové válce systematicky specializoval na dětskou mléčnou výživu a další sušené a kondenzované mléčné výrobky. Nejznámějšími výrobky PMV bylo dětské sušené mléko Sunar, sušené mléko pro novorozence a malé kojence Feminar, dětská mléčná kaše Sunarka, z dalších výrobků oblíbená bílá káva Bikava, kondenzovaná slazená smetana Jesenka nebo kondenzované neslazené mléko Tatra a mnoho dalších výrobků, z nichž některé přetrvaly i do dnešních dnů.

The following article presents basic information on child nutrition as a milk substitute for breast milk in the country. It introduces the first attempts at treatment of cow's milk in the late 19 century and the gradual specialization of some dairies for baby food, which was used for drying and condensing milk. The biggest part is then devoted to the presentation of the national dairy nutrition business Industry (PMV), which after World War II systematically specialized in infant milk and other powdered and condensed milk products. The best-known products PMV was Sunar baby milk powder, milk powder for newborns and small infants Feminar, baby milk porridge Sunarka of other products Bikava favorite white coffee, sweetened condensed cream Sweet Milk or unsweetened condensed milk Tatra and many other products, some of which persist even to this day.

Prvním pokrmem každého kojence je mléko. V ideálním případě samozřejmě mléko mateřské. Pokud z jakýchkoliv důvodů nebylo k dispozici, nahrazovalo se nejčastěji mlékem kravským. Ovšem kravské mléko se svým složením liší od mateřského a tak začaly jeho pokusy s adaptací, které spočívaly ve změně vzájemného poměru složek mléka, nebo v přidání dalších látek, případně okyselení mléka za použití bakterií mléčného kvašení.

V porovnání s kravským mlékem obsahuje ženské mléko více laktózy, méně celkových bílkovin s převahou bílkovin syrovátky nad kaseinem a výrazně méně minerálních látek (0,23% proti 0,73% v kravském mléce). Proto se do kravského mléka určeného pro kojeneckou a dětskou výživu přidává laktóza a další sacharidy. Další zásadní modifikací složení kravského mléka je nahrazení části mléčného tuku směsí rostlinných olejů s vysokým obsahem nenasycených kyselin opět s cílem přiblížit se složení tuku ženského mléka. Mléko se dále obohacuje vitaminy, železem (ve formě fumaranu

železnatého), upravuje se poměr mezi kaseinem a syrovátkovými bílkovinami.¹

Ve druhé polovině 19. století se na mléko pro děti u nás zaměřovala například Radlická mlékárna, Freyova mlékárna ve Vysočanech, První česká akciová parní mlékárna v Praze Nuslích, mlékárna v Hlubočepích atd. V této době spočívaly úpravy mléka zejména v přidávání mléčného cukru, bílkovin, popelovin a smetany. Obvykle byly nabízeny dva až čtyři druhy mléka pro děti různého věku a to pod názvy: mléko Biedertovo, Backhausovo, Gärtnerovo, Woltmerovo, Riethovo, Szekelyho, Wendtovo.² V roce 1910 byla také založena v Hradci Králové první mlékárna pro děti.

Později se mléko přestalo takto upravovat, protože v té době ještě výrobci nebyli schopni úplně nahradit všechny složky mateřského mléka. A tak se doporučovalo používat čerstvé mléko od zdravých krav, případně zředěné vodou nebo čajem v poměru 1:1 a pro starší děti v poměru 2:1.

Až po druhé světové válce byla pozornost cíleně zaměřena na dětskou výživu, což mělo kromě jiného napomoci ke snížení úmrtnosti kojenců. Základy ovšem již byly položeny v roce 1936, kdy byla vybudována v Moravském Krumlově továrna na výrobu dětské mléčné výživy (Nestlé). V roce 1942 byl uveden do provozu závod v Hlinsku v Čechách, který o rok později začal produkovat kondenzované mléko v malospotřebitelském balení. Ve stejném roce byla zahájena výroba plnotučného sušeného mléka pro výživu kojenců Nido a sušeného kyselého mléka Eledon. Dalším výrobkem z mléka kombinovaného s glycidy (sacharidy), jehož výroba byla zahájena v roce 1947, byl Pelargon.³ Výroba sušených a kondenzovaných mlék má ovšem daleko starší tradici, ale takto upravená mléka se primárně nepoužívala pro dětskou výživu.

Čerstvé mléko velmi rychle podléhá zkáze, a proto byly hledány způsoby, jak ho déle uchovat. Kromě jeho uchování při nízkých teplotách nebo převařením se začalo také experimentovat s jeho sušením a kondenzací. Zpočátku se tato mléka používala všude tam, kde byl nedostatek čerstvého mléka, například v námořní dopravě, armádě, v tropických oblastech apod. Později se zejména sušené mléko velmi rychle uplatnilo v cukrovinkářském průmyslu – výroba mléčných karamel, bílé čokolády, různých náplní apod.⁴ Postupně se také vylepšovala metoda sušení od válcové a sprejové metody až po sušení rozprašováním. V roce 1938 byly uvedeny na trh první sušené mléčné výrobky pro výživu zdravých kojenců na bázi okyseleného mléka.⁵ Později se vyráběla pro výživu kojenců mléka sušená, sušené podmásli a různé sušené dětské kaše. Kojenec dostával při tomto způsobu výživy více glycidů, bílkovin a minerálních látek, ale podstatně méně tuku

1 ČEPIČKA, J.: *Obecná potravinářská technologie*. VŠCHT, Praha 1995, s. 111.

2 VILIKOVSKÝ, V. (1936): *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*. Praha, s. 849.

3 BALCAR, J. A KOL. (1978): *Výroba sušených a zahuštěných mléčných výrobků*. Praha, s. 12.

4 Také A. Maršner ve své továrně na cukrovinky odpařoval mléko nebo v Součkově továrně požívatín v Mochově.

5 Ve 20. letech zavedl Mc Kim Mariott tzv. okyselené mléko. Plnotučné mléko se okyselilo kyselinou mléčnou a obohatilo přidavkem glycidů.

než kojené dítě. Výživa kromě toho dostatečně nekryla požadované množství esenciální kyseliny linolové.⁶

Jedním z prvních známých zahraničních výrobců zahuštěného slazeného mléka byla anglicko-švýcarská firma (Anglo-Swiss Condensed Milk Co.) ve Švýcarsku, založená roku 1865. V roce 1867 založil další malou továrnu ve Švýcarsku Henry Nestlé. V roce 1905 se obě firmy sloučily, vznikla tak společnost Henry Nestlé S. A., Anglo-Swiss Condensed Milk Co. ve Vevey a Cham.⁷ Slazené zahuštěné mléko se plnilo do plechovek, které se zaletovaly. Neslazené mléko se podrobovalo ještě druhé sterilizaci v uzavřených plechovkách.

Zahuštěné mléko se naprosto nehodilo ke konzumaci kojenců, protože mělo odlišné složení od mateřského mléka.

Počátky výroby zahuštěných a sušených mlék na našem území spadají také do druhé poloviny 19. století. Výroba zahuštěného mléka byla poprvé zavedena v roce 1900 v Radlické parní mlékárně na Smíchově. Později v Lovosicích založila drážďanská mlékárna „Bratři Pfundové“ svoji pobočku na slazené zahuštěné mléko. Tovární sušení mléka u nás začalo v roce 1907 v První české akciové parní mlékárně v Praze Nuslích. Mlékárna v Radotíně vyráběla také Milkavu – zahuštěné mléko s kávovým extraktem, nebo bílou kávu v kostce.⁸

Jak už bylo výše uvedeno, až po druhé světové válce se naplno rozšířila výroba dětské mléčné výživy na bázi sušeného mléka. Velkou zásluhu na rozvoji tohoto odvětví u nás má také OSN, která po válce vytvořila organizaci UNICEF na pomoc dětem ohroženým nedostatkem výživy. Na základě toho uzavřela v roce 1947 Československá republika s UNICEF smlouvu, podle které jsme obdrželi kompletní technologii na výrobu dětské výživy - tři rozprašovací sušárny firmy Luwa z Curychu. Plnicí zařízení bylo dodáno z Itálie. Smlouva s UNICEF obsahovala podmínku, že veškerá zařízení budou ohodnocena investiční hodnotou 1 Kčs, aby cena produkce nebyla zatížena hodnotou investic.⁹ Sušárny bylo rozhodnuto umístit do Opočna, Zábřehu na Moravě a do Strakonice, neboli závodů nově vytvořeného národního podniku Průmysl mléčné výživy (dále jen PMV). PMV vznikl v roce 1948 znárodněním závodů firmy Nestlé v Hlinsku¹⁰ a Moravském Krumlově. Jeho úkolem bylo zajistit pro celou republiku výrobu kojenecké a dětské mléčné výživy a rozvinout výrobu sušených a kondenzovaných mlék. Později přibýly také závody v Opočně, Novém Bydžově, Strakonici, Havlíčkově Brodě a Zábřehu na

6 BALCAR, J. A KOL. (1978): *Výroba sušených a zahuštěných mléčných výrobků*. Praha, s. 162.

7 Tamtéž, s. 12.

8 S výrobou kakaového nebo čokoládového mléka začala na začátku 20. století mlékárna v Kolíně nad Rýnem.

9 LIKLER L. A KOL. (2001): *Historie mlékárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*. díl. Praha, s. 99.

10 Majetková podstata firmy Nestlé byla znárodněna 3. 7. 1948.

Moravě.¹¹ Od 1. 1. 1953 se staly všechny závody samostatnými podniky a byly řízeny trustem PMV z Prahy. V roce 1958 byl zrušen Trust podniku PMV a byl vytvořen samostatný národní podnik Průmysl mléčné výživy se sídlem v Novém Bydžově a s pobočnými závody v Hlinsku v Čechách, v Opočně, v Novém Bydžově, ve Strakonicih a v Zábřehu na Moravě.

V roce 1965 byl PMV začleněn do organizace oborového ředitelství mlékárenského průmyslu v Praze. Současně s tím docházelo i k rozšíření výrobního zaměření na základní mlékářskou výrobu. Vyráběly se různé krmné přípravky pro odchov mláďat a pro jatečný výkrm.

K 1. lednu 1975 byly do národního podniku PMV začleněny Východočeské mlékárny a sídlem PMV se stal Hradec Králové.¹² PMV byl u nás jediným výrobcem kojenecké a dětské výživy na bázi sušeného mléka. Spolupracoval převážně s Výzkumným ústavem mlékářským i pracovišti na dětských klinikách a dalšími výzkumnými ústavy a školami. PMV tak přispěl k výraznému poklesu kojenecké úmrtnosti a nemocnosti.

Prvním závodem v PMV se tedy stala mlékárna v Hlinsku a Moravském Krumlově. V Moravském Krumlově již roku 1936 vybudovala švýcarská firma Nestlé továrnu na dětskou výživu.¹³ V roce 1939 se rozhodli rozšířit podnik o závod v Hlinsku, který začal vyrábět sušené mléko, dětskou moučku¹⁴, sušené podmásli a kondenzované mléko v roce 1943. Po znárodnění zde zůstali odborníci z Nestlé až do roku 1951. Závod byl v průběhu let rozšiřován a během přestavby v roce 1974 došlo k předání výrobního programu dětské kojenecké výživy do sesterských závodů PMV v Opočně a Zábřehu na Moravě.

V Opočně byla založena mlékárna v roce 1936, postupně se rozšiřovala, například výstavbou pobočného závodu v Novém Městě nad Metují¹⁵ nebo zakoupením a přestavěním bývalého cukrovaru v Opočně-Podzámčí. Po druhé světové válce bylo rozhodnuto umístit do závodu sušárnu mléka dodanou UNICEF. Samotný provoz sušárny byl zahájen v roce 1950. V 70. letech se zde kromě dětské mléčné výživy vyráběly také krmné směsi pro telata Biosan, Laktosan, Tesur. Po roce 1974 došlo opět ke specializaci na dětskou výživu.

11 V roce 1948 byla k mlékářskému sektoru PMV přičleněna také výroba polévkových přípravků se čtyřmi závody, mlýn v Hloubětíně a v roce 1949 také tvarůžkárny (až do roku 1958).

12 Rozhodnutím ministerstva zemědělství a výživy ČSR z 15. 10. 1974 č. j.1079/74 došlo s účinností od 1. ledna 1975 ke sloučení národního podniku Východočeské mlékárny Pardubice s národním podnikem Průmysl mléčné výživy se sídlem Nový Bydžov, který převzal celou majetkovou podstatu slučovaného podniku. Současně bylo změněno sídlo přejímající organizace do Hradce Králové.

13 V roce 1935 byla v Praze založena samostatná společnost Nestlé pro výrobu a prodej potravin se sídlem v Sokolské ulici.

14 Dětská moučka představovala náhradu mateřského mléka na bázi sušeného mléka. Vyráběl ji Henry Nestlé ve Švýcarsku již v druhé polovině 19. století.

15 Adaptační bývalé Mervartovy konzervárny masa.

V Zábřehu na Moravě se dětská mléčná výživa vyráběla v menší míře i před druhou světovou válkou. Ovšem po znárodnění zde došlo k výstavbě moderního závodu (1949 – 1954) a výroba byla kromě jiného zaměřena také na kondenzovaná mléka, sušené zmrzlinové směsi a dokonce i na sušení vajec.

K dalším kmenovým závodům PMV patřil Nový Bydžov a Strakonice. Mlékařské a hospodářské družstvo bylo v Novém Bydžově již od roku 1933. Po válce zde byla postavena nová mlékárna, která byla v roce 1952 začleněna pod PMV se specializací na sušené mléko. V roce 1958 se Nový Bydžov dokonce stal sídlem PMV. V 70. letech se do výroby zavedly také instantní (rychloryzpustné) sušené výrobky.

Ve Strakonicích se začalo se stavbou mlékárny až v roce 1949 a k jejímu vybavení patřila také sušárna mléka zakoupená z fondů UNICEF. Závod ve Strakonicích měl představovat vzorný závod pro výroby dětské mléčné výživy.

Sortiment vyráběných výrobků v závodech PMV se postupně rozšiřoval. Původně bylo navázáno na sortiment výrobků společnosti Nestlé, které byly samozřejmě po znárodnění přejmenovány. Těžiště výrobního programu PMV tvořily tři skupiny výrobků: kojenecká mléčná výživa, ostatní sušené mléčné výrobky, kondenzované mléčné výrobky. K výrobě sušených a zahuštěných mléčných výrobků se používaly nejkvalitnější suroviny. Výrobky měly standardní složení a vysokou mikrobiologickou hodnotu. Každý z výrobků byl označen obchodním názvem. Značné množství výrobků bylo také vyráběno pro export.

Kojenecká mléčná výživa

Zahrnovala dětskou mléčnou výživu určenou pro jednotlivé věkové kategorie dětí – a to od výrobků pro příkrmování kojenců, přes výrobky pro přechod z kojení na umělou výživu a dále pro děti podle měsíců stáří. Podle určení se výrobky doplňovaly dalšími přísadami, jako jsou nejrůznější vitamíny, minerální soli, rostlinné oleje, ale také cereálie, kakao, cukry a samozřejmě bakteriemi mléčného kvašení.

Základem se staly výrobky Sunar, Lakton a Relakton, ke kterým později přibýly Sunarka, Eviko a Feminar. Všechny tyto výrobky se prodávaly v lékárnách a s výjimkou Sunarky byly vázány na lékařský předpis. Dávkování určoval také lékař.

SUNAR

Základním a nejznámějším výrobkem k výživě kojenců se stal Sunar. Název vznikl spontánně po znárodnění a naznačoval, že jde o sušené národní mléko.

Jednalo se o vybrané plnotučné, pasterované a homogenizované mléko, usušené sprejovým způsobem v proudu horkého vzduchu. Používal se jako pokračování ve výživě Feminarem. Dvoutřetinový Sunar v individuálních případech také pro výživu novorozenců. Sunar měl všechny přednosti vybraného mléka (spolehlivost a výbornou stravitelnost), navíc potom vlastnosti mléka v prášku: velkou úspornost v přípravě, trvanlivost po mnoho

měsíců a nemožnost zkysnutí. Od července 1974 se Sunar fortifikoval železem ve formě fumaranu železnatého. Expirační doba byla 6 měsíců od data výroby.

Sunar vyráběly převážně závody PMV v Hlinsku, Opočně a Strakonících.



Sunar – plnotučné neslazené mléko v prášku (NZM).

FEMINAR

Feminar bylo kojenecké mléko v prášku, vyrobené ze směsi vybraného plnotučného mléka, sójového oleje a mléčného cukru. Mléko se pastovalo, homogenizovalo a sušilo v proudě horkého vzduchu. Feminar se používal k výživě nedonošených a zralých kojenců do tří měsíců, pokud nebylo k dispozici mateřské mléko. Svým složením se Feminar podobal mateřskému mléku, byl velmi lehce stravitelný

a uchovával si všechny vlastnosti sušeného mléka – spolehlivost, úspornost v přípravě a výbornou trvanlivost. Expirační doba byla 4 měsíce od data výroby.

Feminar se začal vyrábět až od 60. let (1967) hlavně v závodech PMV v Hlinsku a Opočně (od roku 1978). Od srpna 1973 se Feminar fortifikoval železem ve formě fumaranu železnatého a na konci 70. let se do prodeje zavedl Feminar F2 se zvýšeným obsahem tuku asi na 31% v celkové sušině a obohacený o vitamín A a B6.



Feminar – sušené mléko pro novorozence a malé kojence (NZM).

LAKTON

Lakton představoval zakysané sušené mléko, jehož kyselost se získávala působením čistých kultur bakterií mléčného kvašení. Používal se jako umělá výživa některých novorozenců a při realimentaci po vodní pauze, při dyspepsii, dyzentérii, enterokolitidě, toxikóze. Jako časově omezená léčebná výživa při atrofii, dystrofii, anorexii, coeliakii, mléčné intoleranci, ekzémech, pylorospasmu.

Lakton měl snížený obsah tuku, částečně natrávenou a jemně vysráženou bílkovinu, mléčný cukr zčásti zkvašený na kyselinu mléčnou, čímž byla dána stálá zvýšená kyselost. Na konci 70. let se do výroby zavedl také Lakton B obohacený bifidogenní mikroflórou.

Vyráběl se převážně v závodech PMV v Hlinsku a Opočně (od roku 1978). Expirační doba byla 6 měsíců od data výroby.

RELAKTON

Mléko v prášku připravené z vybraného plnotučného, pasterovaného a homogenizovaného mléka, okyseleného 0,5% kyseliny mléčné, s přídavkem cukru (2,5% glukózy a 2,5% sacharózy) a 2% mouky se nazývalo Relakton. Bylo vhodné pro pravidelnou nebo smíšenou výživu zdravých, hypotrofičických nebo různými trávicími poruchami trpících kojenců. Díky okyselení a stálosti složení bylo lehce stravitelné. Expirační doba byla 6 měsíců od data výroby a vyráběl se převážně v závodech PMV v Hlinsku a Opočně (od roku 1978).



Relakton – kojenecké okyselené plnotučné sušené mléko s přídavkem uhlovodanů – 17% t. v s. (NZM).

EVIKO

Eviko bylo kojenecké a dietní mléko v prášku vyrobené z plnotučného, pasterovaného a homogenizovaného mléka sušením v proudy horkého vzduchu. Na trh bylo dodáváno od druhé poloviny roku 1951. Bylo vhodné pro realimentaci při průjmových onemocněních kojenců a pro výživu při chorobných stavech, které vyžadují dietu se sníženou dávkou tuku. Eviko mělo snížený obsah tuku při zachování plného obsahu bílkovin, cukru a nerostných látek. Mělo stálou kyselost dobrého čerstvého mléka a vysokou bakteriologickou čistotu. Expirační doba byla 6 měsíců od data výroby. Vyráběl se hlavně v závodech PMV ve Strakoniciích a od roku 1978 v Opočně.



Eviko – kojenecké a dietní mléko v prášku – 14% t. v s. (NZM).

SUNARKA

Sušená dětská mléčná kaše se prodávala pod názvem Sunarka a vyráběla se převážně v závodě PMV v Opočně od roku 1954. 100g Sunarky odpovídalo 410g plnotučného mléka, 35g částečně dextrinované pšeničné mouky a 20g řepného cukru. Sunarka se podávala kojencům lžičkou nebo lahví. Výrobek zaručoval mikrobiální čistotu, lehkou stravitelnost, značnou výživnost a snadnou přípravu. Expirační doba byla 6 měsíců od data výroby.

Závody PMV dále vyráběly sušená mléka konzumní plnotučná (t. v s. 28% a 26%), polotučná (t. v s. 14%) pod názvy Eligo, sušené mléko odtučněné Laktino instant, sušená mléka s přísadami – Kaolar, Malcao, Bikava, Diabikava, Medola, Laté, Mixar a mléčné pudinky Laktamyl apod.



Sunarka – dětská mléčná kaše (NZM).

ELIGO (28% t. v s.)

Eligo představovalo výběrové plnotučné sušené mléko, které mělo zaručený obsah 28% tuku v sušině, tj. 3,5% tuku v obnoveném mléce. Vyráběl se stejným postupem jako Sunar. Kromě vody se mléku nic neubíralo, takže všechny výživové látky v něm zůstaly zachovány. Vynikalo bakteriologickou čistotou a snadnou stravitelností. Hodilo se k obvyklému použití v kuchyni. 100g plnotučného Eliga mělo hodnotu 504 kalorií. Záruční lhůta byla 6 měsíců ode dne výroby. Sušená mléka vyráběly závody PMV v Novém Bydžově a Strakonících.



Sušené plnotučné mléko – 28% t. v s. (NZM).

ELIGO (14% t.v s.)

Polotučné Eligo se vyrábělo se stejným způsobem jako Eligo plnotučné, jen s polovičním obsahem tuku.



Sušené mléko – 14% t. v s. (NZM).



Sušené polotučné mléko – 14% t. v s. (NZM).

ELIGO INSTANT

Jednalo se o mléko instantizované – tedy rychlorozpustné, které se ihned rozpustilo pouhým zamícháním i ve studené vodě. Hodilo se nejen k vaření, ale také k pití. Pro své vynikající vlastnosti byla tato novinka oceněna v soutěži o nejlepší výrobek roku 1970 Zlatým Merkurem.

LAKTINO INSTANT

Odtučněné mléko se prodávalo pod názvem Laktino. Laktino instant představovalo variantu rychlorozpuštěného sušeného mléka, které obsahovalo pouze 0,5% tuku. Uplatňovalo se v dietách s omezeným tukem a v dietách při chorobě jater, žlučníku a pankreatu.



Laktino – sušené mléko bez tuku (NZM).

MALCAO

Malcao byl speciální výrobek připravený ze směsi mléka, vajec, kakaa, sladového výtažku a jiných živin a byl vhodným doplňkem výživy dětí, těhotných žen nebo kojících matek, těžce pracujících, sportovců, rekonvalescentů apod. Malcao chutnalo jako kakao a vzhledem ke svému složení mělo napomáhat rychle odstranit fyzickou únavu nebo jiné vyčerpání organismu. Vyráběly ho závody PMV v Hlinsku, Novém Bydžově a Strakonících.



Malcao – směs mléka, vajec, kakaa a sladového výtažku (NZM).

KAOLAR

Kaolar představoval variantu rychlorozpustného kakaového mléka. Na trhu byl od začátku 70. let. Vyráběl se z plnotučného pasterovaného mléka, kaka a cukru. K přípravě stačila teplá voda.

BIKAVA

Oblíbená sušená bílá káva pod pozdějším názvem Bikava obsahovala mléko a cukr. K přípravě stačila pouze teplá voda. Bikava neobsahovala kofein. Vyráběla se v závodě PMV v Novém Bydžově.



Sušená bílá káva – z kávovin a cukrem (NZM).

MIXAR

Mixar byl sušený mléčný krém s vanilkovou příchutí. Vyráběl se z vybraného plnotučného mléka, cukru a aromatických látek. Používal se pro domácí přípravu koktejlů, zmrzliny, nebo mraženého krému, dortových náplní, parfetů a jiných dobrot. Nápoj z Mixaru se mohl také podávat teplý. Vyráběly ho závody PMV v Opočně a Novém Bydžově.



Sušený krém s vanilkovou příchutí (NZM).

Kondenzované mléko neslazené se vyrábělo z vybraného mléka, po zahuštění se homogenizovalo a plnilo do plechových obalů a sterilovalo se. Používalo se buď neředěné jako smetana nebo po zředění pitnou vodou jako plnotučné mléko. Vydrželo nejméně

9 měsíců od data výroby.

Kondenzované mléko slazené bylo primárně zakonzervováno cukrem, takže tím byla zaručena dlouhá doba trvanlivosti.

Z kondenzovaných výrobků vyráběly závody PMV mléko neslazené TATRA s vyšším obsahem tuku, LATELO (mléko o sušině 26,4% a tuku 8%) a MALKO, sterilované zahuštěné mléko s přídavkem maltodextrinu. Mezi kondenzované slazené výrobky patřil PIKNIK v tubě, SALKO, FREDOKRÉM, neboli vaječná směs na výrobu zmrzliny vyrobená zahuštěním mléka, popřípadě smetany s cukrem a vaječným obsahem, a dále KARMIL. Kondenzovaná slazená smetana se prodávala v tubě pod názvem JESENKA. Rovněž se vyrábělo kondenzované kakao pod pozdějším označením PIKAO.

Kondenzované výrobky slazené, neslazené i ochucené vyráběly především závody PMV v Hlinsku, Zábřehu na Moravě a Opčně.



*Jesenka – kondenzovaná
slazená smetana (NZM).*



Kondenzované kakao (NZM).



Kondenzované mléko slazené (NZM).



Kondenzované mléko neslazené (NZM).

Sušené mléčné výrobky se balily do plochých sáčků, zhotovených z vrstvené hliníkové fólie o obsahu 100 až 250 gramu. Rovněž byly baleny do papírových krabic (lepenková skládačka) o obsahu 250, 400 až 500 gramu. Sypká směs byla nejdříve zabalena do sáčků z hliníkové fólie a potom vložena do krabice.

Velmi často používaným balením byly také lepenkové krabice válcovitého tvaru, uvnitř podlepené hliníkovou fólií. Krabice měly dno a víko z pocínovaného plechu a plnily se na obsah 400 gramu.

Zvláště pro výrobky dětské mléčné výživy se užívaly plechové obaly, jako byla plechovka s vtlačovacím víkem z pocínovaného plechu tloušťky 0,2 mm. Plechovky se plnily do 500 gramu.

Na export se posílaly větší plechovky s obsahem 2268g (5 lbs).

Na zahuštěné výrobky se nejvíce používaly plechovky a hliníkové tuby. Za účelem snadného otevření tuby při konzumaci byl šroubový uzávěr tuby opatřen propichovacím bodcem. Tuby byly vyráběny o průměru 30 mm a délce 130 mm s obsahem 75 gramu a dále tuby o průměru 40 mm, délce 141 mm a obsahu 150 gramu. Tuby se výhradně plnily zahuštěným slazeným mlékem (Piknik, Salko – 150 g), kakaem (Pikao - 150 g) nebo smetanou (Jesenka - 75 g).¹⁶

Zajímavý byl způsob tvoření názvů výše uvedených výrobků. Název vycházel buď z latinských výrazů jako například Eligo, což latinsky znamená vybrat, vyvolit, takže se jednalo o výběrové mléko, nebo Lakton, Laktino, kdy lac označuje latinsky mléko (lacteo – mít mléko, lacto – podávat mléko). Název Feminar zase vycházel z názvu femina (žena) a označoval tedy mléko, které nahrazovalo mateřské mléko. Z názvu Malcao poznáme, že obsahuje maltózu (sladový výtažek), Kaolar zase kakaové mléko, Medola med apod. Bikava je vytvořena složením slov bílá káva, stejně jako již zmiňovaný Sunar (sušené národní mléko). Salko je přesmyčka ze sla (jako slazený) a ko (kondenzovaný).

Prameny a literatura

25 let socialistického mlékárenského průmyslu. Východočeské mlékárny Pardubice. Pardubice 1972.

30 let průmyslu mléčné výživy. Praha 1978.

50 let mlékárny Hradec Králové 1926 – 1976. Průmysl mléčné výživy n.p. závod 02 Hradec Králové. Pardubice 1976.

16 In: BALCAR, J. A KOL.: *Výroba sušených a zahuštěných mléčných výrobků*. Praha 1978.

BALCAR, J. a kol.: *Výroba sušených a zahuštěných mléčných výrobků*. Praha 1978.

BALCAR, J.: Vývoj Průmyslu mléčné výživy od Vítězného února. In: *Výživa lidu* č. 2, roč. XXVIII, 1973, s. 21 – 23.

BLATTNÁ, J.: K problematice rozvoje kojenecké a dětské výživy. In: *Průmysl potravin*, č. 36, roč. 9, 1985, s. 453 – 454.

BRONCOVÁ, D. /ed/: *Historie mlékárenství v Čechách a na Moravě*. Praha. 1998.

ČEPIČKA, J. a kol.: *Potravinářská technologie*. VŠCHT, Praha 1995.

JAM /HRDLIČKA, K.; HAVELKA, V. A KOL.: *Jednotné analytické metody: Mléčné přípravky a výrobky sušené, zahuštěné a mražené*. Praha 1955.

LAXA, O.: *Mléčné konzervy*. Praha. 1917.

LIKLER, L. a kol.: *Historie mlékárenství v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* II. díl. Praha 2001.

SÝKORA, M.: Mléčné výrobky PMV. In: *Výživa lidu*, roč. XXVI, č. 5, květen 1971, s.67-69.

VAVROUŠEK, J. (1953): *Dětská mléčná výživa*. Praha 1953.

VILIKOVSKÝ, V. : *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*. Praha 1936.

Cesta k JZD

Way to united agricultural cooperatives

Príspevek se zabýva vývojom koncepcie jednotných zemédělských družstev, která vyrostla z českých poměrů a ze západoevropských družstevních zkušeností z přelomu 30. a 40. let 20. století, kdy bylo jako východisko řešení problémů hromadících se v zemědělství viděno sjednocení a zjednodušení zemědělského družstevnictví, v němž stále větší úlohu měla hrát mechanizace a výrobní družstevnictví. Postupně vznikla koncepce okresního univerzálního družstva a místního univerzálního družstva, z nichž byla od konce roku 1948 rozvíjena již jen koncepce místních družstev, neboť část okresních zemědělských družstev byla znárodněna. Tato původní česká koncepce sjednocení všech družstev v obci do jediného – jednotného či univerzálního byla pod vlivem rezoluce Informbyra k Jugoslávii realizována za použití násilných metod, jimiž byly v Sovětském svazu budovány kolchozy, kterým se JZD postupně stále více přibližovaly.

This paper deals with development of the concept of united agricultural cooperatives that grew up from czech conditions and from west european cooperative experience at the turn of the 30th and 40th of the 20th century, when unification and simplification of agricultural cooperatives were seen as a way out of solution of problems accumulated in agriculture, in that mechanization and cooperatives of producers had to play greater role. A concept of district and local universal cooperatives step by step came to existence, from that only the concept of local universal cooperative was developed since the end of the year 1948, because part of district agricultural cooperatives was nationalised. This original czech concept of unification of all cooperatives in the village in one universal cooperative was under the influence of the resolution of the Informbyro to Yugoslavia realized by forcible methods, by those kolkhozes were built in the Soviet union, to those united agricultural cooperatives more and more converged.

Rozsáhlá diskuse o návaznosti JZD na meziválečné družstevnictví spolu s otázkou, zda JZD představují specifickou českou cestu k socialismu na vesnici, se prolíná prakticky veškerou historickou literaturou věnovanou kolektivizaci. Zatímco dříve z ideologických a propagandistických důvodů převládal názor, že mezi prvorepublikovými a socialistickými jednotnými zemědělskými družstvy existuje přímá návaznost,¹ byla v 50. a 60. letech JZD vydávána za typicky českou cestu k socialismu na vesnici vyrůstající ze specifických českých poměrů. Počínaje rokem 1968, kdy vyšel

1 ŠPIRK, Ludvík: *Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidové demokratické ČSR*. Praha : SNPL, 1959 (Rudé právo).

významný sborník věnovaný poválečnému zemědělství, se začal prosazovat názor, že mezi prvorepublikovými družstvy a JZD neexistuje přímá návaznost a že se u JZD jedná pouze o nepatrně odlišnou variantu sovětských kolchozů.² Tento názor potvrdila bádání po roce 1989, která také prokázala, že JZD nejsou skutečná družstva, ale pouze zvláštní typ státní organizace s některými znaky družstev.³

Na základě zahraničních zkušeností i z výsledků meziválečných a těsně poválečných družstev bylo prokázáno, že v tržních podmínkách nemají výrobní družstva šanci úspěšně konkurovat soukromě hospodařícím zemědělcům, a proto se nikdy hromadně nerozšířila.⁴ Na rozdíl od výrobních družstev úspěch JZD spočíval v masivní dlouhodobé státní podpoře, díky níž velká část družstev již v počátcích nezkrachovala, a postupně z nich zásluhou netržního prostředí vyrostly prosperující zemědělské podniky.⁵ Nástup tržních poměrů po roce 1989 JZD v méně úrodných oblastech z části zlikvidoval a většina zbylých se rychle zbavila své družstevní formy, aby management při řízení firmy nebyl vázán na souhlas družstevníků a mohl pružně reagovat na situaci na trhu.

Stranou pozornosti zůstávala ostatní zemědělská družstva, kterých bylo 99%. Z nich byla jako součást cesty k JZD vyzdvihována pouze strojní družstva. Informace o zbytku družstevnictví a jeho znárodnování je nutné dohledávat v širěji zaměřených monografiích V. Průchy, případně A. Kubačáka.⁶ O teoretickém vývoji družstevní myšlenky v poválečném období se krátce zmiňuje pouze Václavů, když konstatuje, že zde vznikla idea univerzálního vesnického družstva.⁷ Tématem předkládané studie je vývoj představ o transformaci zemědělského družstevnictví v období řízené demokracie let 1945-48 s nezbytným přesahem do období předcházejícího a poté počátečního období výstavby socialismu zhruba do roku 1952 a podoba realizace přeměny meziválečných družstev v socialistické státní i družstevní organizace.

Myšlenka jednotného zemědělského družstva nevznikla v období příprav

2 LACINA, Vlastislav: Změna koncepce zemědělské politiky v roce 1948. In: *Československé zemědělství očima historiků*. Praha 1969; VÁCLAVŮ, Antonín: K linii zemědělské politiky přijaté na zasedání ÚV KSČ v listopadu 1948, In: *Československé zemědělství očima historiků*. Praha 1969.

3 VÁCLAVŮ, Antonín: Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu, Studie z hospodářských dějin 10, VŠE Praha 1999; BUREŠOVÁ, Jana: Prosazování sovětského modelu do československého zemědělství / Sborník Vojenské akademie v Brně. Mimoř. č., Řada C (společenskovědní). 1996.; Češi a Slováci a východní Evropa ve 20. století BUREŠOVÁ, Jana: Sborník Vojenské akademie v Brně. Mimoř. č., řada C (společenskovědní) a řada dalších studií téže autorky, 1998.

4 Tamtéž.

5 Část JZD, kde nepomohly ani dlouhodobé finanční injekce státu, zkrachovala již v 50. letech a další i v následujících dvou desetiletích, což mělo podobu zejména v 50. letech převzetí veškerého inventáře ještě výrazněji dotovaným státním statkem, později pak začleněním těchto úpadkových družstev do větších celků, kde je ze svých výnosů sanovala úspěšnější JZD.

6 PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 2. díl období 1945-1992. Brno; KUBAČÁK, Antonín.- BERANOVÁ, Magdaléna: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.

7 VÁCLAVŮ, Antonín (1998): s. 43.

zákona o JZD vydaného v únoru 1949 a její vývoj také vydáním zákona neskončil. Idea jednotného družstva má poměrně dlouhou historii. Idea univerzálního družstva vycházela z myšlenky plánování v zemědělství, kterou prosazovali v 30 letech mladí ekonomové, sociologové a historikové sdružení kolem časopisu *Brázda*, kterým byly blízké původní Švehlovy názory na řešení zemědělských otázek.⁸ Během německé okupace tato myšlenka na půdě brněnského Družstevního studijního ústavu vykristalizovala do podoby tzv. univerzálního vesnického družstva, které by slučovalo, resp. nahradilo, všechna stávající zemědělská družstva na úrovni vesnice. K této myšlence došli nezávisle na sobě hned tři družstevní teoretici – Josef Hojdar, Miloš Teplý a Karel Vlček. Jejich představy se lišily pouze v detailech. Vznik universálního družstva podle nich byl logickým vyústěním historického vývoje družstevnictví a tato představa se neopírala pouze o české družstevní poměry, ale i o zkušenost švýcarskou, jak ji popsal Studler⁹ a dokonce zčásti i o zkušenost německou, s níž seznámil družstevní teoretiky Dobler.¹⁰ Myšlenka univerzálního družstva byla intenzivně rozvíjena v souvislosti s očekávaným osvobozením a novým uspořádáním družstevních poměrů po válce.

Změna politické situace po válce, kdy ministerstvo zemědělství ovládli komunisté, tuto myšlenku přechodně zatlačila do pozadí. Na podzim roku 1945 se však konala družstevní anketa svolaná ministerstvem zemědělstvím, jejíž výsledky shrnovala brožura *Nové cesty v zemědělském družstevnictví*. Z výsledků debaty tisícovky delegátů vyplynula potřeba vytvořit družstevní vesnice, jejichž základem bude jednotné zemědělské družstvo slučující v sobě všechna místní družstva. Podobná role měla v případě zemědělských družstev na okresní úrovni připadnout hospodářským skladištním družstvům.¹¹

V roce 1946 vydalo nakladatelství Práce rozsáhlou teoretickou publikaci Miloše Teplého *Združstevněná vesnice*. Autor v ní mapuje historii družstevního hnutí od jeho počátků a na základě této analýzy se snaží předpovědět budoucnost družstevního hnutí. Využil Vaněčkovy vývojové teorie družstevního hnutí s jejími vývojovými stádii a na základě rozdělení historického vývoje družstev předpověděl dosud nerealizované vývojové stupně družstev až do poloviny 22. století. V něm klíčová úloha náleží právě univerzálním družstvům.¹²

8 Srovnej: KUTNAR, František: *Generace Brázdy*, Praha 1992.

9 STUDLER, Anton: Guterzusammenlegung und Rationalisierung des bauerlichen Betriebes. In: *Schweizerische landwirtschaftliche Monatshefte*, č. 2. 1942, s. 35 an.

10 DOBLER, Anton: *Dorfgenossenschaft und Dorngenossenschaft*. Stuttgart-Berlin 1941.

11 *Nové cesty v zemědělském družstevnictví*: Praha, 1945, s. 11-12, 50-51.

12 TEPLÝ, Miloš: *Združstevněná vesnice*. Praha 1946, s. 223. Historie družstevního hnutí lze na základě kombinace znaků rozdělit na čtyři vývojová stadia v délce 121,5 let a to od počátků družstevnictví v roce 1679 až do roku 2165. První období 1679-1801 charakterizují pokusy, druhé 1801-1922 praxe (provádění), třetí 1922-2044 hospodaření (teorie a organizace) a čtvrté 2044-2165 popularizace (standardizace).

Vývoj zemědělského družstevnictví jak v západní, tak i ve východní Evropě i jinde ve světě v druhé polovině 20. století dal teoretikům v mnohém za pravdu. Na druhé straně v některých otázkách se mýlili. Podle jejich představ muselo nutně dojít ke zjednodušení družstevnictví. Toto zjednodušení si představovali formou vzniku univerzálního vesnického družstva, které v sobě sloučí všechna v dané lokalitě působící družstva. Ta mohou v univerzálním družstvu fungovat alternativně jako samostatné odbory i jako nedělitelná součást družstva. Pro dosud nerealizované obory předpokládali dotvoření příslušných odborů. Pro nejbližší období předpokládali, že univerzální družstva budou vykonávat funkce úvěrní, prodejní a nákupní a dále pomocné např. v oboru strojním, chovatelském apod. Univerzální družstvo by tak v sobě slučovalo kampeličku, dosud neexistující místní odbor okresního hospodářského skladištního družstva, družstvo vodní, strojní, elektrárenské, případně pastvinářské, lesní či další, podle výrobního zaměření příslušné lokality.¹³ Z družstev nezemědělských předpokládali, že univerzální družstvo by zahrnovalo i místní konzumní družstvo. Přínosem univerzálního družstva by byla především dokonalá koordinace jednotlivých činností a dále úspora administrativních nákladů.

V nepřilíši vzdálené budoucnosti předpokládali, že se ke stávajícím funkcím družstev připojí i funkce výrobní, jejíž význam bude nadále stoupat. V univerzálních družstvech s výrobní funkcí předpokládali zachování soukromého vlastnictví jednotlivých družstevníků, kteří by společně obdělávali pole, případně pásli dobytek na družstevních pastvinách, nebo ho vykrmovali ve společných výkrmnách, a poté si podle výše vkladu dělili výtěžek společného hospodaření. Ve sféře rostlinné výroby se idea univerzálního družstva příliš nelišila od sovětských pracovních družstev TOZ či pozdějších československých JZD prvního typu. V živočišné výrobě se některé myšlenky univerzálních družstev objevily v neúspěšných pastvinářských horských družstvech a družstevních výkrmnách. Ve vzdálenější budoucnosti předpokládali, že dojde k úplné kolektivizaci, tj. združstevnění. Termín kolektivizace používali již od válečných let a tento termín nevychází ze sovětských zkušeností, ale z teorie družstevního hnutí. Jeho spojování se sovětskou kolektivizací je až pozdějšího data a strašení českých zemědělců kolektivizací, ztotožňovanou se sovětskými kolchozy, bylo zřejmě důvodem, proč tohoto pojmu používali jen ve velmi omezené míře. Zatímco pro nejbližší budoucnost vždy vyzdvihovali zachování soukromého vlastnictví veškerých výrobních prostředků, nejenom osobního majetku, pro budoucnost vzdálenější hovořili o úplné kolektivizaci a otázce vlastnictví se vyhnuli.¹⁴ Do jaké míry je to úlitba komunistickému ministerstvu zemědělství a do jaké výraz jejich přesvědčení, dnes již ztěžji posoudíme. Jisté je, že velmi dobře znali poměry v družstevnictví v celém světě včetně Sovětského svazu.

13 Tamtéž, s. 255-258.

14 Tamtéž, s. 259.

V roce 1948 vyšla publikace *Vesnické družstvo*.¹⁵ Je však pouze výtahem z předchozí publikace a reaguje již na některé skutečnosti, které nastaly v zemědělském družstevnictví od roku 1945, především na odlišné řešení osudů úvěrních zemědělských družstev a na možnost vytváření okresních univerzálních družstev, které se ukázaly jako obtížně realizovatelné.

Přestože ministerstvo zemědělství vydalo publikaci o zemědělských družstvech, nic dalšího v tomto směru nepodniklo a zaměřilo se na jiné úkoly. Celá Ďurišova zemědělská politika byla zaměřena na získání zemědělců pro politiku komunistické strany a problematika zemědělské výroby a zvýšení její produktivity se dostala do pozadí. Komunisté si byli velmi dobře vědomi toho, že agrárníci si získali přízeň venkova především zásluhou realizace pozemkové reformy v jejich intencích, a proto se zaměřili na revizi první pozemkové reformy a s ní související osídlování pohraničí po odsunu Němců. Ďuriš šel do voleb v roce 1946 s osnovami šesti zemědělských zákonů, které dále rozpracoval v roce 1947 v tzv. Hradeckém programu.¹⁶ Vedle pozemkové reformy a osídlování pohraničí zde byla i řada dalších důležitých opatření, které reálně ulehčovaly situaci rolníkům, především těm drobným a středním. Pro zemědělce zajistili levný úvěr, garantovali mu ceny zemědělských výrobků i potřeb, zavedli pojištění a jednotnou zemědělskou daň, zajistili výrobu mechanizačních prostředků apod. Byl zde rovněž bod výstavba družstevnictví, kde se ale soustředili pouze na prosazení zásady co člen to hlas a zabránění přístupu novým členům do družstev. V případě veřejného zájmu mohla družstva obchodovat i s nečleny. KSČ si obdobně jako agrární strana v meziválečném období drobnou každodenní práci postupně zajistila podporu zemědělců. Ukázaly to volby roku 1946, kdy venkov až na výjimky volil komunisty. Komunisté přitom byli v nezáviděníhodné situaci, kdy museli v pohraničí nahradit odsunuté Němce a ve vnitrozemí zase zemědělské dělnictvo a drobné zemědělce, kteří odešli do pohraničí.

A právě nedostatek pracovních sil byl významným impulsem pro podporu vybraných typů zemědělských družstev ze strany ministerstva zemědělství. Jednalo se především o strojní družstva, případně o strojní odbory elektrárenských družstev. Stroje mohly nejvýrazněji přispět k náhradě lidské práce strojovou. Jen během tří poválečných let vzrostl jejich počet z 161 v roce 1937 na 4113 v roce 1948.¹⁷ Strojní družstva dostávala přednostní přiděl zemědělských strojů, mezi nimiž měly hlavní postavení traktory. Navíc ministerstvo zemědělství tyto stroje výrazně dotovalo a představovalo si, že tímto způsobem podpoří malé a střední rolníky. Jejich představa velkých družstev, kde budou krom sedláků sdružení všichni zemědělci z celé vesnice, se nenaplnila a vznikala malá družstva o jedné až dvou desítkách členů s výraznou převahou středních, někdy i velkých rolníků. Jelikož ministerstvu šlo o přízeň malých a středních zemědělců a naopak velké

15 HOJDAR, Josef - TEPLÝ, Miloš: *Vesnické družstvo*. Praha, ministerstvo zemědělství 1948.

16 Hradecký program: Praha, Knihovna ministerstva zemědělství č. 39. 1947.

17 ŠPIRK, Ludvík (1959): s. 181.

chtělo omezovat, označovalo takováto družstva za „lži ndružstva“, omezovalo jejich podporu a usilovalo o jejich „ozdravení“ nejčastěji formou postupného zastavení podpory strojních družstev a mnohem méně početných družstevních strojních stanic budovaných při okresních hospodářských družstvech a preferováním státních traktorových stanic, které byly budovány obvykle na okresní úrovni při národním podniku Československé státní lesy a statky. Původně měly být okresní družstevní strojní stanice součástí nerealizovaných okresních univerzálních družstev.¹⁸

Ačkoliv i v Hradeckém programu existoval bod zjednodušení zemědělského družstevnictví, představy o řešení situace v tomto oboru nikam neposouval. Zásadní změna nastala až po únoru 1948, kdy již komunisté převzali moc do svých rukou. Přestože v programovém prohlášení vlády ze dne 17. června 1948 stálo: „Také podnikání lidového družstevnictví, zejména pak družstevnictví zemědělskému, případně při naší cestě k socialismu důležitý úkol. Proto bude přikročeno k jeho zjednodušení a praktickému sjednocení vybudováním jednotných univerzálních družstev, kterým případnou nové vyšší úkoly.“¹⁹ V zemědělské politice nastalo krátkodobé vakuum, kdy se stará zemědělská politika zaměřená na získání moci na venkově již naplnila a nová politika ještě neexistovala. Na půdě zemědělské i družstevní komise při UV KSČ, v hospodářské radě ÚV KSČ stejně jako na ministerstvu zemědělství probíhaly již od předchozího roku diskuse o možných směrech vývoje československého zemědělství. V nich se počítalo s existencí soukromé zemědělské malovýroby, která bude výrazně podporována zemědělskými družstvy různých typů i s existencí kapitalistických zemědělských podniků i podniku Československé státní lesy a statky, jež se rozdělil na lesní a polní část. Po únoru 1948 se dostala do popředí otázka družstevnictví, v němž byla viděna možnost skloubení zájmů kolektivních – tj. státních a individuálních – tj. jednotlivých zemědělců. Družstva byla rovněž považována za prostředek relativně snadného přechodu od malovýroby k velkovýrobě.

Až do první rezoluce Informbyra komunistických stran k Jugoslávii na podzim roku 1948 českoslovenští komunisté připravovali vlastní cestu k socialismu na vesnici. Vycházeli ze Stalinova tvrzení o hledání vlastních přístupů k budování socialismu v jednotlivých zemích, které měly různé politické, hospodářské, kulturní apod. poměry, kterým bylo nutné budování socialismu přizpůsobit.

Česká cesta spočívala ve využití rozsáhlé sítě zemědělského družstevnictví, které postupně mělo doplňovat a posléze nahrazovat individuální hospodářství rolníků. Ke slovu měla opět přijít univerzální družstva – uvažovalo se o dvou stupních, a to

18 V říjnu 1948 existovalo v Čechách 124 družstevních strojních stanic, které měly svoji Hlavní stanici v Praze Vršovcích. Ta fungovala jako výzbrojna pro ostatní a byly zde centrálně uloženy i náhradní díly. Hlavní stanice byla součástí Kooperativy. Zemědělské noviny 14. 10. 1948.

19 Citováno podle JUNĚCOVÁ, Jiřina - PŠENIČKOVÁ, Jana: Zemědělské družstevnictví Kolektivizace zemědělství – Vznik JZD 1948-1949, 1995, s. 65.

o stupni okresním a o stupni místním. Nyní tato družstva dostala název vesnická družstva a zahrnovala všechna zemědělská družstva. Stranou však již zůstaly některé druhy družstev, které byly nyní organizovány formou národních podniků. Jednalo se především o podniky potravinářského průmyslu, ale i o celou větev úvěrního družstevnictví, kde sice kampeličky byly zachovány, ale jako pobočky Státní spořitelny. Velká diskuze se rozvinula o spotřebních družstvech na vesnici – místních konzumních spolcích. Ještě těsně po únoru převládaly názory o jejich začlenění do univerzálního místního družstva, později však převážil názor, že spotřební družstevnictví je zcela svébytné a jeho začlenění do univerzálního družstva by nebylo vhodné.

V prvních měsících po únoru nebyl kladen tak velký důraz na formu budoucího družstevnictví, zato středem pozornosti byla demokratizace stávajících družstev. Stejně jako v jiných institucích vznikaly akční výbory i v zemědělských družstvech, které provedly „očistu družstev od reakčních živlů“. Komunisté rovněž uvedli v život hnutí pro rozšíření členské základny družstev všech typů se záměrem rozšířit řady drobných, případně středních zemědělců v družstvech, dostat je do vedení družstev, a tak je podřídit záměrům komunistické zemědělské politiky. V řadě míst se podařilo skokovým způsobem rozšířit členskou základnu zemědělských družstev a např. na Hradecku si tamější družstevníci dali do protiplánu další z kroků, jimž chtěli komunisté postupovat k budování socialismu na vesnici. Hradečtí družstevníci se zavázali k výročí vzniku republiky roku 1948 soustředit veškeré družstevnictví na úrovni okresu a následně vytvořit jednotné okresní družstvo. K témuž datu hodlali založit v každé obci strojní družstvo a provést nábor, aby ani jeden zemědělec na Hradecku nestál mimo družstvo.²⁰

I když nemáme k dispozici příslušné prameny, je jisté, že ani jeden ze závazků nebyl splněn – ostatně jako naprostá většina plánů a protiplánů, které uzavíraly obce, družstva, organizace JSČZ a jiné instituce a hromadně je zasílaly ministerstvu zemědělství.²¹

1. července předseda Ústřední rady družstev A. Zmrhal vysvětloval, v čem spočívá sjednocení družstevnictví, které bylo považováno za významný krok k budování socialismu. „Aby byla odstraněna dosavadní roztržičnost družstev, budou zřízena jednotná okresní družstva, která soustředí všechna větší družstva v okrese“ Do rukou jednotných družstev měl být soustředěn veškerý výkup zemědělských produktů i distribuce veškerých potřeb pro zemědělce i pro domácnost. Předpokládal, že na tato družstva s dominující obchodní funkcí se napojí i zpracovatelská družstva, jako byly družstevní mlékárny či mlýny apod.²² Navržený model měl být odzkoušen experimentálně v pěti okresech, ale změny probíhající v zemědělství, v hospodářství a ve společnosti obecně nastíněný vývoj

20 Zemědělské noviny 13. 4. 1948.

21 Ministerstvo si toho bylo vědomo, jak vyplývá z poznámek na okraj při řadě jednání o zemědělské politice na přelomu 40. a 50. let a nikdy nepřikročilo k vyhodnocení těchto závazků.

22 Zemědělské noviny 1. 7. 1948.

zemědělských družstev předběhly a k experimentu již nedošlo.

Po únoru 1948 se konečně po třech letech průtahů podařilo komunistům prosadit zákon o zřízení Ústřední rady družstev, která nahradila dosavadní Svaz zemědělských družstev v Čechách a na Moravě. Tento ústřední družstevní orgán vytvořili komunisté jako protiváhu družstevních centrál stojících pod vlivem nekomunistických stran. Po určitém váhání po únoru iniciativu v řízení zemědělského družstevnictví postupně přebíralo na úkor ÚRD ministerstvo zemědělství. Později, po vzniku JZD se předpokládalo, že při ÚRD vznikne samostatný odbor JZD, ale nikdy k tomu nedošlo a JZD i ostatní zemědělská družstva, která byla přeměněna postupně v národní podniky, byla řízena přímo ministerstvem zemědělství.

Po únoru začala být řešena rovněž otázka potravinářského průmyslu, jehož významnou součástí byla i mlékárenská, pekárenská, lihovarská a další družstva. Dne 26.10. 1948 byly schváleny vládní osnovy upravující výkup a distribuci zemědělských výrobků a potřeb a bylo zřízeno Ústředí pro hospodaření zemědělskými výrobky a Velkodistribuční podnik v oboru potravinářském, které nahradily tímto okamžikem zrušené válečné trhové svazy i obchodní společnosti jednotlivých družstevních centrál a další obchodní instituce. Družstva se tak dostala do područí těchto institucí, která bez ohledu na jejich formu (v prvním případě s.r.o. a v druhém družstvo) představovalo státní instituci plně ovládanou komunisty. Následným krokem bylo vytvoření oborových národních podniků, pod něž byly jednotlivé mlékárny, lihovary, škrobárny, mlýny apod. postupně začleněny, a tím znárodněny. Pouze některé menší z hlediska zásobování nevýznamné provozy byly přiřčeny později k JZD. Typické to bylo v případě mlýnů, kde si družstevníci šrotovali krmivo. Současně došlo k reorganizaci hospodářských skladištních družstev, z nichž se postupně staly místní pobočky národního podniku Zemědělské zásobování a nákup.

Uvádění nových institucí v život si však vyžádalo určitý čas, a tak v některých lokalitách, kde existoval jednak zájem samotných družstevníků zdola a současně i příslušný tlak shora, došlo k ustavení okresních hospodářských družstev. Šlo však o výjimky. Jednou z nich byla Jednota – jednotné okresní družstvo v Jeseníku, jež sdružovalo hospodářské družstvo skladištní a výrobní, Mlékařsko-družbežnické družstvo a spotřební družstvo Budoucnost²³

Ještě koncem listopadu 1948 ministr Ďuriš hovořil o okresních jednotných družstvech, ale v zemědělské a družstevní komisi komunistické strany i v jejím ústředním výboru se již od podzimu rozvíjel výhradně koncept jednotného místního družstva. Mělo to své příčiny. Okresní družstva byla družstvy převážně obchodními, ale národ mohla nasytit pouze výroba a nikoliv obchod. A jelikož základem marxistické doktríny je zespolečenštěná velkovýroba, byly hledány cesty, jak realizovat velkovýrobu v zemědělství. Státní statky s jejich nevalnými hospodářskými výsledky obhospodařovaly

23 Zemědělské noviny 14.12.1948.

pouze zlomek zemědělské půdy, a tak pro tento účel netvořily vhodnou základnu. Jim byla přisouzena role vzoru. Jelikož družstevnictví bylo podle Leninova a Stalinova vzoru považováno za vhodný nástroj postupné přeměny malovýroby ve velkovýrobu, soustředila se pozornost na zemědělská výrobní a pomocná družstva. Byla připomínána meziválečná zemědělská výrobní družstva, ale sami komunisté, i když je vysoce oceňovali, viděli, že nemohou být základem pro socialistickou přeměnu zemědělství.

Meziválečná zemědělská družstva, jež vznikla v důsledku první pozemkové reformy, měla základ ve společném vlastnictví družstevního statku a družstevníci byly de facto jeho zaměstnanci. A to bylo přesně to, co nechťeli komunisté stavět rolníkům na oči, neboť v družstevních statcích byl popřen princip soukromého vlastnictví. Zemědělských výrobních družstev existovala asi dvacítk a pouze tři z nich byly dobrovolnými rolnickými sdruženími, jejichž členové do družstva vložili svoji soukromou půdu. Všechna výrobní zemědělská družstva se potýkala s finančními problémy a většina z nich postupně zanikla, resp. se přeměnila v podnik v soukromém vlastnictví. Navíc i družstevní statky i rolnická sdružení byla ve srovnání se soukromými zemědělci výrazně méně produktivní. Po válce sice zejména v pohraničí vzniklo několik dalších zemědělských výrobních družstev na principu dobrovolného sdružení, ale ani ta nevykazovala dobré hospodářské výsledky.²⁴

Komunisté usilovně minimálně do října roku 1948 lpěli na vlastní československé cestě k socialismu na vesnici. A spatřovali ji v doplnění struktury zemědělských družstev o chybějící typy, a to zejména družstva strojní, v některých lokalitách i pastevní, a o družstva kulturní a jejich následné dobrovolné včlenění do jednotného družstva. Rezoluce Informbyra k situaci v Jugoslávii však československé komunisty znejistila. Gottwald sice i nadále tvrdil, že Stalinovi nešlo o kritiku jugoslávské cesty a obecně o kritiku všech odlišných modelů budování socialismu v zemědělství než sovětského, a svoje tvrzení opíral o osobní rozhovor se Stalinem při své cestě do Moskvy, nicméně již osobně do Moskvy již za Stalinova života nikdy nejel a posílal za sebe náhradníky. Postupně byl model okresních jednotných družstev opouštěn a do popředí se jako jediný model dostalo místní jednotné družstvo. V návrzích bezprostředních opatření v zemědělské politice KSČ vypracovaném 11. října 1948 zemědělským oddělením sekretariátu ÚV KSČ pro předsednictvo KSČ se již o okresních univerzálních družstvech mluví již jen jako o družstvech převážně obchodních, k nimž může být přičleněn lihovar či mlékárna.²⁵ Za základ systému univerzálních družstev byla dána místní univerzální družstva s převážně výrobním charakterem, která zahrnovala i odbory konzumní, strojní, chovatelské i další. Návrh předpokládá několik typů výrobních družstev, jež doplněním o ostatní typy družstev, resp. činností jim odpovídajících, vytvoří místní univerzální družstvo.

24 Bliže TAUBER, Jan: Zemědělská výrobní družstva. Náčrt historie a současného stavu se zvláštním zřetelem k čs. Družstevním statkům. Praha zemědělská knižnice svazek 9. 1948.

25 Citováno podle JUNĚCOVÁ, Jiřina – PŠENÍČKOVÁ, Jana: *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství – vznik JZD*. Edice dokumentů. 1948-1949. Praha 1995.:s. 25-31.

Šlo o družstvo pro společné obhospodařování půdy, kde půda zůstane v individuálním vlastnictví a pouze bude společně obdělávána stroji v družstevním vlastnictví. Tento typ odpovídal sovětským pracovním družstvům TOZ a později naším JZD prvního typu. Další typ výrobního družstva se lišil scelenými pozemky a odměňováním podle ruského vzoru trudodny – českými pozdějšími pracovními jednotkami v kombinaci s odměnou podle vložené půdy. To odpovídá JZD druhého typu. Další družstva typu Artělu měla společné vlastnictví půdy a práce v nich byla odměňována pouze podle odpracovaných trudodnů. JZD IV typu se od navrženého typu družstev lišila pouze společným chovem dobytka. Pro živočišnou výrobu navrhli zemědělstí odborníci při UV KSČ dva typy družstev – horská pastevní družstva hospodařící na státní půdě, kde se odměňovalo podle odpracovaných trudodnů, a dále různé formy stájového družstva, kde mohl být dobytek v individuálním i společném vlastnictví, a odměňovalo se zde buď podle množství začleněného dobytka, nebo podle odvedeného množství práce. Pro všechny typy uvedených družstev mělo ministerstvo zemědělství vypracovat vzorové stanovy. Družstva měla mít do výše 33% dotované stroje a stavby a do výše 10% dobytek a osivo. Do budoucna se počítalo i s horskými pastevními družstvy, z nichž ta ztrátová měla přejít do státních statků, a ta úspěšná reorganizovat na vzorná pastevní dobytkařská rolnická družstva.

Při jednání rozšířeného předsednictva ÚV KSČ 14. října 1948 ministr Ďuriš rekapituloval vývoj politiky KSČ ve vztahu k družstvům.²⁶ Konstatoval neúspěchy horských pastvinářských družstev, relativně slibné vyhlídky 22 existujících výrobních družstev i zlepšující se situaci ve strojních družstvech. Ohledně rozšiřování výrobních družstev doporučoval nic neuspěchat a budovat podobně jako v Sovětském svazu nejprve vzorová družstva. Smrkovský poukazoval na nejednotnost v náhledu na výrobní družstva na venkově. Podle něj je na venkově vhodná nálada k družstevnímu odchovu prasat. Zdůrazňoval nutnost alespoň přechodně odměňovat nejenom podle množství práce, ale i podle vneseného vkladu. Ohledně distribuce zemědělských výrobků i potřeb poukazoval na nutnost přenést i distribuci, jejíž těžiště bylo v okresech, na místní úroveň a do místních univerzálních družstev zahrnout i konzumní družstva. Upozorňoval však zároveň, že členové místních konzumních družstev si přejí být začleněni do okresních výrobních družstev. Zápotocký kritizoval dosavadní stav zemědělských družstev, která zatím ulpívají na obchodních formách místo toho, aby přecházela k formám výrobním. Navrhoval vybudování družstevních strojních stanic a přetvoření pastvinářských družstev na družstva výrobní. Fierlinger jasně pojmenoval cíl zemědělské politiky – kolektivizování půdy - avšak na důsledně družstevním principu. Státní statky považoval pouze za vhodný vzor a předpokládal, že české zemědělství dospěje ke stadiu, kdy bude možné rolníkům kolektivizaci vnutit při plné mechanizaci. Přitom je třeba postupovat pozitivně, nikoho nenutit, a vše důkladně vysvětlovat. Sova upozornil na skutečnost, že ačkoliv se místy objevuje volání po kolektivizaci, není zatím dostatečně hluboké a je třeba

26 Tamtéž, s. 31-49.

si ujasnit, co je při zakládání nových typů družstev příkladný experiment a co může být masovou základnou pro tvoření družstev. On považuje za základnu místní univerzální družstva vytvořená ze strojních družstev doplněná o ostatní typy družstev včetně konzumního. Gottwald zdůraznil nutnost postupu po malých krocích a vše důkladně rozmyslet. Začínat budovat kolchozy považoval za dané situace za chybu. Líčil zde svůj rozhovor se Stalinem, kde padla často citovaná věta: „Řekl jsem Stalinovi výslovně, že o kolchozech nebudeme mluvit, že je budeme dělat. Likvidovat staré formy. On s tím souhlasil.“²⁷ Gottwald považoval myšlenku univerzálních družstev za dobrou a chtěl do nich soustředit všechny obory družstevnictví, pouze konzumními družstvy si nebyl jist. Navrhoval připravit vzorové stanovy a zajistit komunistům vedení v družstvech. Velký důraz kladl na praktická opatření ulehčující situaci zemědělcům. Usnesení z porady varuje před unáhlenou kolektivizací tam, kde nejsou pro ni předpoklady a vyzývá k vytváření „vesnických družstev“, které soustředí všechny družstevní obory.

10. prosince 1948 ministerstvo zemědělství pro ÚV KSČ vypracovalo návrh na vybudování jednotných místních družstev.²⁸ Z nich již byla vyloučena spotřební družstva zapojená do státní a družstevní maloobchodní sítě a družstva úvěrní napojená na síť lidového peněžnictví prostřednictvím České spořitelny. Návrh předpokládal začlenění strojních, elektrárenských, výrobních, stájových, drůbežnických, rybářských, včelařských, ovocnářských, zelinářských, pastevních, lesních, melioračních, vodovodních, prádelních, kulturních a dalších družstev i družstevních mlýnů, pekáren, sušáren brambor i čekanky, lihovarů a mlékáren a nově i družstev scelovacích. Ta měla vzniknout na základě scelovacího zákona, ale samostatná scelovací družstva nevznikla, neboť jejich úlohu již převzala nově zakládaná JZD. Nově byly vymezeny hlavní úkoly jednotného místního družstva. Na prvním místě to bylo scelování půdy, jež bylo předpokladem pro zavedení velkovýrobních technologií a současně pomáhalo malým a středním zemědělcům a omezovalo zemědělce velké. Dalším úkolem, který byl zdůrazňován již dříve, byla mechanizace všech oborů zemědělské činnosti a nově i domácnosti. Do této podoby se transformovala činnost strojních družstev. Jádrem činnosti jednotného místního družstva představovala organizace zemědělské výroby v obvodu obce, a to, jak bylo doslova uvedeno, „se zřetelem na plnění státního hospodářského plánu, zvýšení výrobnosti a snížení výrobních nákladů.“²⁹ Organizování společné práce mělo začít společným osemem, od něj přejít ke společnému obdělávání půdy a nakonec měl následovat společný odchov a výkrm dobytka a drůbeže. Místní jednotná družstva měla rovněž pečovat

27 Tamtéž, s. 46. Tento citát bývá často mylně interpretován. Kolchozy, tj. pseudodružstva na vyvlastněné půdě se zespolečenštěnou živočišnou výrobou, jejichž ubohé hospodářské výsledky ze Sovětského svazu osobně znal, zde Gottwald dělat nechtěl. Zamýšlel zde budovat jednotná místní družstva v široké škále typů. Uvádět je postupně v život však chtěl podle sovětských zkušeností a pouze v tomto smyslu chtěl budovat i v Československu kolchozy.

28 Tamtéž, s. 50-53.

29 Tamtéž, s. 51.

o zvyšování technické a kulturní úrovně vesnice, což byl dříve úkol kulturních družstev, a také se podílet na výkupu zemědělských výrobků a při opatřování zemědělských výrobních prostředků. Zde doznívá myšlenka na vybudování místních odboček okresního hospodářských družstev skladištních. Místní jednotné družstvo mělo být samostatnou právní osobou, která by byla vnitřně organizována do řady odborů odpovídajících původním sloučeným družstvům, resp. jim příslušejících oborů činnosti v případě, že JZD vzniklo na zeleném dmru, a nikoliv sloučením stávajících družstev. Zvláštní postavení měly mít výrobní a scelovací odbory, které měly mít co nejširší autonomii.

Pro místní jednotná družstva se hledal vhodný název. Ministerstvo zemědělství navrhovalo název Zádruha, ale ten se neujal a v dalších materiálech z přelomu let 1948/49 se používá nejednotná terminologie – družstva nového typu jsou označována jako místní jednotná, místní univerzální či místní vesnická. Představy o jejich poslání a hlavní náplni se již příliš nemění. Od začátku roku se začíná připravovat zákon o těchto družstvech, v němž byla nazvána jako jednotná zemědělská družstva. Ještě v březnu převažoval na zemědělském oddělení sekretariátu ÚV KSČ názor, že základem činnosti JZD bude mechanizace, scelování, rozvoj a zvelebení živočišné a rostlinné výroby, přičemž do popředí byl dáván družstevní odchov a výkrm dobytka a množení osiv a sádě. Dočasně měla být potlačena tendence pro společné obhospodařování půdy.³⁰

V zákonu o jednotných zemědělských družstvech schváleným Národním shromážděním 9. února 1949 je náplň činnosti JZD pojata obdobně. Zdůrazněna byla vedle mechanizace a scelování zejména spoluúčast na stanovování výrobních úkolů a dodávek zemědělských výrobků. Z původně uvažovaného samostatného výkupu zemědělských výrobků a nákupu zemědělských potřeb ve smyslu činnosti hospodářských družstev zůstala spoluúčast. V obecné rovině bylo ponecháno zvelebování rostlinné a živočišné výroby a organizace práce směřující ke zvýšení výrobnosti zemědělství. Nikde zde nebylo ani slovo o společné práci, tím méně o vlastnictví půdy a dalšího živého a mrtvého inventáře. Zůstala i péče o zvyšování kulturní a sociální úrovně venkova a nově se do zákona dostala v propagační literatuře této doby silně zvýrazňovaná péče o ulehčení práce venkovské ženy. Byla zde rovněž zakotvena již dříve uvažovaná možnost vztáhnout činnost družstva v případě blíže nespecifikovaného zájmu i na nečleny družstva.

Současně se zákonem o JZD a prováděcími předpisy byly vydány i stanovy JZD. Následně byly v roce 1953 vydány vzorové stanovy a v roce 1957 jejich novela. V ní je účel JZD formulován následovně: členové JZD sdružili svoji půdu a živý i mrtvý inventáře ke společnému družstevnímu hospodaření na scelených pozemcích a ve společných stájích, využívají výsledků vědy, techniky, mechanizačních prostředků, společnou práci zvyšují zemědělskou výrobu a produktivitu práce a tím i svoje důchody,

30 Návrh stanov JZD vypracovaný ministerstvem zemědělství pro předsednictvo ÚV KSČ, projednaný kolegiem ministra zemědělství dne 28. února a 3. března 1949, citováno podle JUNĚCOVÁ, Jiřina – PŠENÍČKOVÁ, Jana: s 74.

vydobyli pracující vesnici vítězství nad vesnickým boháčem a zajistili tak radostnější, bohatší a kulturnější život na vesnici³¹ Na rozdíl od předpokladů v době vzniku zákona o JZD se zde objevuje i možnost přidružené výroby – v úvahu připadalo především kovářství, kolářství, sedlářství, později zejména stavební výroba.

Okamžitě po vydání zákona o JZD se rozeběhla široká kampaň zakládání jednotných zemědělských družstev. V některých regionech ojediněle zakládání jednotných družstev dokonce předcházelo vydání zákona. Zde se jednalo o místní živelné iniciativy zdola, které vplynuly do mohutného proudu zakládání JZD. V první fázi byl odpor proti JZD poměrně malý. V českých zemích vzniklo 2536 JZD a přípravných výborů. Z nich však pouze necelá desetina zavedla společný osev.³² Ostatní provozovala činnost na jednotlivé činnosti charakteristické pro jednotlivé druhy do JZD sloučených družstev, zejména využívala společných mechanizačních prostředků, společně nakupovala osiva a sádky, pásala na družstevní pastvině, případně chovala ve společné drůbežárně nebo vepřině drůbež a prasata. V roce 1950 vytyčila KSČ jako hlavní článek činnosti JZD společné obdělávání půdy. Zde neměli ještě na mysli rozorání mezí a scelení pozemků, ale společnou organizaci práce, a to zejména společné osevy, společné jarní i žňové práce za využití společných strojů a potahů. Družstva organizující společně polní práce byla označena jako JZD prvního typu. Jen co proběhly první společné žně na společně osetých polích, vystoupila KSČ s požadavkem na rozorání mezí. Probíhalo především na podzim roku 1950, takže v lednu 1951 již 3279 z 7111 JZD a přípravných výborů selo na scelených lánech bez mezí. Tato družstva byla označena jako družstva II. typu. Přes zimu 1950/1951 1850 JZD začala provozovat zčásti nebo úplně společnou živočišnou výrobu. Zde se začínalo od společného chovu drůbeže a prasat v nově vybudovaných, a tudíž již od počátku společných drůbežáren a vepřinů a vzácněji i kravinů. Dobytek, který měli rolníci doma, zůstával stále v jejich soukromém vlastnictví. Rozšíření družstev II. typu vzhledem k problémům při rozdělování krmiv vypěstovaných na společných polích soukromě drženému zvířectvu přinášel neustálé třenice, vystoupil Gottwald na únorovém zasedání ÚV KSČ v roce 1951 s požadavkem združstevnění dosud soukromě živočišné výroby členů JZD. V průběhu roku 1951 byl ve většině JZD sveden dobytek do společných stájí a nadále byla společně provozována jak rostlinná, tak i živočišná výroba. Takováto JZD byla označena za JZD III. typu. V některých JZD při odměňování přestali zohledňovat původní vklad jednotlivých rolníků a odměňovali již pouze podle množství a kvality odvedené práce. Těmto JZD se dostalo označení JZD IV. typu.³³ Od roku 1951 přestala být rovněž zakládána JZD nižších typů a rovnou nově založená JZD hospodařila společně na polích i ve stájích. Stále však ještě přežívalo malé množství JZD I a II typu.

31 Vzorové stanovy JZD Základní zákon hospodaření a života družstev (1957), Praha SZN, s. 11-12.

32 ŠPIRK, Luboš (1959): *Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidově demokratické ČSR*. Praha SNTL, 1959, s. 190 an.

33 Tamtéž, s. 200.

Na ně se však nevztahovala řada zvýhodnění jako na JZD vyšších typů. Jejich členové např. odváděli samostatně dodávky, jejichž výše byla určována podle výměry vložené půdy a nikoliv zvýhodněná sazba pro JZD III a IV typu, která odpovídala výši dodávek rolníka s 3,5-5 hektary, zatímco rolníci s 10-15 hektary, tj. ti, kteří nebyli označeni za kulaky, měly sazby zhruba dvojnásobné.³⁴ Tímto a dalšími opatřeními v oblasti úvěru, přednostních dodávek strojů apod. KSČ tlačila na převod JZD směrem k vyšším typům.

Ještě v roce 1951 tak na českém venkově existovala celá řada družstev jednotně nazvaných JZD, ale obsahem své činnosti výrazně odlišných rozsahem společné práce a společného družstevního majetku i oborovým zaměřením své činnosti. Od této doby se již v dokumentech vydávaných ministerstvem zemědělství, vládou, ÚV KSČ a dalšími institucemi vztahujícími se k JZD objevují pouze výrobní úkoly. Ostatní obory činnosti odpovídající bývalým sloučeným družstvům se vytratily. Ve vzorových stanovách z roku 1953 a 1957 se jako nový požadavek objevuje přidružená hlavně řemeslná výroba a péče o lesy. V praxi však řada JZD provozovala počátkem 50. let i některá kulturní a sociální zařízení jako byly družstevní prádelny, žňový útulek apod., ale výrobní činnost v JZD naprosto převládla. Jednotné zemědělské družstvo se tak z družstva univerzálního zahrnující pokud možno veškeré činnosti vztahující se k rozvoji venkova a zemědělství stalo družstvem výrobním. Navíc družstvem pouze podle jména, družstvem plně ovládaným státem, v němž družstevníci pouze formálně hlasováním odsouhlasovali rozhodnutí učiněná často dříve někde jinde bez jejich účasti.

Koncepce jednotných zemědělských družstev vyrostla z českých poměrů a představuje jeden z proudů vývoje zemědělských družstev v celé Evropě. Větší vliv než sovětské kolchozy na formování poslání jednotných (univerzálních) družstev měly západoevropské vzory. Na přelomu 30. a 40. let v podmínkách rostoucích státních zásahů do ekonomiky bylo jako východisko řešení problémů hromadících se v zemědělství viděno sjednocení a zjednodušení zemědělského družstevnictví, v němž stále větší úlohu měla hrát mechanizace a výrobní družstevnictví. Na rozdíl od samotné myšlenky, která je nemarxistická, byla forma realizace jednotných družstev v československých podmínkách výrazně ovlivněna vzorem sovětských kolchozů, od nichž byly často nekriticky přejímány metody práce včetně slepých odboček a omylů a nepříliš tvůrčím způsobem byly aplikovány na intenzivní československé zemědělství s bohatou družstevní tradicí.³⁵ Důrazem pouze na výrobní složku se česká JZD stále více blížila sovětským kolchozům. Na rozdíl od nich se však poměrně velká část z nich postupně během dvou desetiletí vyvinula v prosperující zemědělské podniky.

34 Výše dodávek pro jednotlivé skupiny zemědělských závodů byla pravidelně vydávána formou vládní vyhlášky zveřejňované ve Sbírce zákonů.

35 Ke specifikům české cesty k socialistickému zemědělskému družstevnictví blíže Lacina (1969): s. 77-81. O odlišnostech vývoje sovětských kolchozů navazující spíše než na artěly na ruskou občinu srovnej: KRATOCHVÍLOVÁ, Zdena: (1969: Vliv specifického vývoje ruského zemědělství na formu kolchozů. In: Československé zemědělství očima historiků. Praha. s. 47-63.

Prameny a literatura

BUREŠOVÁ, Jana: *Prosazování sovětského modelu do československého zemědělství* / Sborník Vojenské akademie v Brně. Mimoř. č., Řada C (společenskovědní). 1996.

Československé zemědělství očima historiků. Praha 1969.

DOBLER, Anton: *Dorfgenossenschaft und Dorgenossenschaftshaus*. Stuttgart-Berlin 1941.

JUNĚCOVÁ, Jiřina – PŠENÍČKOVÁ, Jana: *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství – vznik JZD*. Edice dokumentů. 1948-1949. Praha 1995.

HOJDAR, J.- TEPLÝ, Miloš: *Vesnické družstvo*. Praha, ministerstvo zemědělství 1948.

Hradecký program: Praha, Knihovna ministerstva zemědělství č. 39, 1947.

KUBAČAK, Antonín – BERANOVÁ, Magdaléna (2010): *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.

KUTNAR, František: *Generace Brázdy*, Praha 1992.

Nové cesty v zemědělském družstevnictví. Praha. 1945.

PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 2. díl období 1945-1992. Brno 2009.

STUDLER, Anton: *Guterzusammenlegung und Rationalisierung des bauerlichen Betriebes*. In: *Schweizerische landwirtschaftliche Monatshefte* 1942, č. 2. s. 35 an.

ŠPIRK, Luboš: *Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidově demokratické ČSR*. Praha SNTL 1959.

TAUBER, Jan: *Zemědělská výrobní družstva. Náčrt historie a současného stavu se zvláštním zřetelem k čs. Družstevním statkům*. Praha zemědělská knižnice svazek 9, 1948.

TEPLÝ, Miloš: *Združstevněná vesnice*. Praha 1946.

VÁCLAVŮ, Antonín: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*, Studie z hospodářských dějin 10, VŠE Praha 1999.

VLČEK, Karel: *Družstevní vesnice. Teoretický podklad problému*. Brno 1943, Studijní ústav družstevní.

Vzorové stanovy JZD Základní zákon hospodaření a života družstev, Praha SZN 1957.

Zemědělské noviny 1948-49.

Československá cesta kolektivizace venkova po Stalinově a Gottwaldově smrti: od mezinárodních souvislostí k místním praktikám

V roce 1953, po smrti sovětského a záhy i československého diktátora v březnu a po drastické peněžní reformě v červnu, musela Komunistická strana Československa (KSČ) polevit v úsilí o kolektivizaci zemědělství. Mnoho rolníků začalo doufat v konec neúspěšného projektu zakládání jednotných zemědělských družstev (JZD). Ale mylili se. V roce 1955 dal prezident Antonín Novotný impuls k nové vlně kolektivizace. Cílem komunistické vlády bylo dosažení jednotného charakteru zemědělství v celé zemi, úplná kolektivizace zemědělskou výrobu v Československu a získání totální kontroly nad produkcí a zásobami potravin. Prostor, v němž budeme sledovat tento proces, je vícevrstevný, tvoří jej širší mezinárodní souvislosti a Československo jako obecný rámec, Královéhradecký kraj a jednotlivá místa tohoto regionu jako konkrétní příklady ilustrující tento vývoj.

Před příchodem jara roku 1953 zemřeli krátce po sobě sovětský i československý komunistický krutovládce. Přes veškeré projevy smutku byla Stalinova i Gottwaldova smrt velkou úlevou. Naděje na změnu režimu se ovšem ukázaly být liché. „*Tyran odešel – tyranie zůstala*“, napsaly prý tehdy *New York Times*.¹ Československý tyran Klement Gottwald stačil ještě ve svém posledním veřejném projevu v lednu 1953 označit přibližování se k sovětskému modelu za objektivní zákon socialismu.² Po návratu z moskevského pohřbu odešel za svým vzorem. Po celé republice se organizovaly veřejné projevy smutku. Zatímco straničtí řečníci slibovali věrnost jejich úděsnému odkazu a na stránkách novin se kupily oslavné smuteční verše, z krajů přicházely do komunistického ústředí zprávy o projevech úlevy a radosti těch, kteří byli režimem charakterizováni jako „třídni nepřátelé“. Oddíly Státní bezpečnosti (StB) vyhlásily pohotovost.³

Brzy nato přišla drastická peněžní reforma a s ní zrušení praxe dvojího (vázaného a volného) trhu, přičemž nové ceny byly podstatně vyšší (zhruba dvojnásobné) než na vázaném a o něco nižší než na volném trhu. Úplného zrušení přidělového systému

1 JERÁBEK, Čestmír: *V zajetí stalinismu: z deníků 1948–1958*. Brno: Barrister & Principal, 2000, s. 203.

2 KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa: doba tání 1953–1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005, s. 17.

3 *Tamtéž*, s. 65.

se obyvatelstvo dočkalo téměř po čtrnácti letech, ale s ohledem na naprosté anulování úspor to ovšem málokdo ocenil. Na trhu navíc stále kriticky scházely předměty denní potřeby, spotřební průmysl už léta ustupoval ocelové koncepci těžkého průmyslu. Většina lidí se cítila podvedena a okradena. „Lidi nadávali, ale nikdo nic neříkal, každý jen remcal mezi sousedama“, přibližuje tíživou atmosféru pamětnice Marie Machytková⁴ a zároveň připomíná, že rodinám s „kulackým“ cejchem nebyla povolena výměna peněz v příznivějším poměru 5:1.⁵ Provedená měnová reforma znamenala nezanedbatelný pokles životní úrovně a v lidech zanechala hořký pocit ožebračení.

Došlo k prvním hromadným protikomunistickým demonstracím. V Československu se do stávek proti měnové reformě zapojili zaměstnanci ze 129 podniků, v několika městech (např. v Ostravě, Trinci, Strakonících, Vimperku⁶) přerostly stávky v nepokoje a střetnutí s ozbrojenými složkami, největší rozsah a nejostřejší průběh měla vzpoura v Plzni, kde demonstranti na okamžik ovládli město.⁷ Záhy nato v sousední NDR (v Berlíně, Lipsku, Drážďanech, Magdeburgu i některých dalších městech) proběhly v reakci na snížení přidělů potravin a zvýšení pracovních norem živelné demonstrace, při kterých došlo i k útokům na stranické sekretariáty a budovy tajné policie. Moskva nařídila vojenskému velitelství východního Berlína použití tanků, bylo vyhlášeno stanné právo a ustanoveny mimořádné soudy.⁸ Nepokoje se nevyhnuly ani dalším zemím sovětského bloku, v Bulharsku stávkovali tabákoví dělníci,⁹ v Litvě studenti.¹⁰ Tyto události nezůstaly zcela bez odezvy ani na československém venkově, odrazem situace v NDR byly např. šířící se zvěsti o tom, „že již není třeba budovat jednotná zemědělská družstva,

4 Rozhovory s Marií Machytkovou (1913-2010), pocházející ze selské rodiny, kterou stihl cejch „kulaků“, vedl autor v období prosince 2007 až října 2010.

5 Hotovost do 300 Kčs na osobu se přepočítávala v poměru 5:1, vyšší částky peněz se měnily v drastickém poměru 50:1. Blíže viz JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953, aneb, 50:1*. Praha: Svítání, 1992. JANCÍK, Drahomír. Cesta k měnové reformě roku 1953: od maďarského modelu zavedení volného trhu k měnové reformě sovětského typu. In *Královéhradecko: historický sborník pro poučenou veřejnost*. Hradec Králové: Státní okresní archiv - Studijní a vědecká knihovna - Muzeum východních Čech - Galerie moderního umění - Knihovna města Hradce Králové; Zámorsk: Státní oblastní archiv, 2007, s. 249-268.

6 K událostem na jihu Čech viz PETRÁŠ, Jiří: Peněžní reforma 1953. In *Sborník Archivu ministerstva vnitra 3*, 2005. Praha: Odbor archivní a spisové služby MV ČR, 2005, s. 141-171, k nepokojům ve Strakonících a Vimperku zejména s. 148-149 a 154-163.

7 Blíže viz ŠTĚPÁNEK, František: *Utajené povstání: 1953*. Praha: Michael, 1993. KRAMER, Mark. The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy Making (Part 1). In: *Journal of Cold War Studies*, Winter 1999, Vol. 1, No. 1, s. 17-22.

8 Viz OSTERMANN, Christian F. (ed.) *Uprising in East Germany 1953: the Cold War, the German question, and the first major upheaval behind the Iron Curtain*. Budapest: Central European University Press, 2001. WITKOWSKI, Gregory R. Peasants Revolt? Re-evaluating the 17 June Uprising in East Germany. In: *German History*, 2006, Vol. 24 Issue 2, s. 243-266.

9 KRAMER, Mark: The Early Post-Stalin Succession Struggle..., s. 15-17.

10 KAŠAUSKIENĖ, Vanda: Student Unrest in Lithuania after Stalin's Death, 1953-1960. In: *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 5: 2000, s. 176-192.

že se půda stejně bude vracet rolníkům zpátky“.¹¹ Přitom ovšem v průběhu jarních měsíců roku 1953 kulminovaly represivní zásahy proti nepohodlným soukromě hospodařícím rolníkům, v řadě okresů republiky dosahovala intenzita centrálně řízeného vysídlování selských rodin v rámci „akce K“ svého vrcholu, perzekuční mašinérie pracovala na plné otáčky. Teprve v létě byla centrálně koordinovaná akce potichu zastavena, avšak v jednotlivých regionech s různou intenzitou ještě dlouho doznívala.¹²



Hrozba vystěhování nepohodlných hospodářů, kteří byli vnímáni jako překážka založení JZD, přetrvávala ještě dlouho po ukončení centrálně řízené "akce K".

Zdroj: Okresní soud v Hradci Králové.

Moskevské vedení se po nepokojích v Československu a v NDR obávalo dalších rebelií a dalo pokyn k tomu, aby mocenské špičky komunistických stran věnovaly větší pozornost uspokojování potřeb obyvatelstva. Provedení korektur v plánech průmyslové i zemědělské výroby doporučil vedení KSČ Molotov, a to již 20. června 1953 prostřednictvím sovětského velvyslance v Praze. Na začátku července a na konci

11 Národní archiv (dále NA) Praha, fond (dále f.) Ústřední výbor KSČ - Jindřich Uher, svazek (dále sv.) 2, archivní jednotka (dále arch. j.) 16, Průzkum orgánů Národní bezpečnosti o situaci v JZD v ČSR, b.d. (1953).

12 Viz např. průběh „akce K“ na Novobydžovsku: URBAN, Jiří: Soumrak selského rodu Vršťalů ze Žlunic. In *Královéhradecko: historický sborník pro poučenou veřejnost* 8 (2011), SOA Zámorsk - SOKa Hradec Králové, s. 175-205. A na Jindřichohradecku: SVOBODA, Libor: Perzekuce vesnického obyvatelstva v procesu kolektivizace na Jindřichohradecku. In BLAŽEK, Petr et al. *Akce „K“: vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech; studie, seznamy a dokumenty*. Praha: Pulchra, 2010, s. 151-210.

srpna pak československé delegace v Moskvě konzultovaly zásady tohoto „nového kurzu“.¹³ „Nový kurz“ hospodářské politiky byl již v červnu 1953 vyhlášen v Berlíně a v Budapešti,¹⁴ v srpnu jej vyhlásila Moskva, v polovině září následovaná Prahou.¹⁵ Pod hrozbou výbuchu sociálního napětí vyhlásila komunistická vláda snížení maloobchodních cen spotřebního zboží, zároveň byly zvýšeny výkupní ceny zemědělských produktů a redukovány normy povinných dodávek. Šířící se nejistota podporovaná rozporuplnými zprávami o situaci v SSSR, hospodářská i politická krize režimu a obavy z dalších masových projevů nespokojenosti, to vše ovlivňovalo smýšlení vedoucích představitelů KSČ a neslo významný podíl na zbrzdění tempa kolektivizace na československém venkově.¹⁶

Venkovské obyvatelstvo však do tajných jednání a plánů v průběhu léta 1953 nevidělo a vidět nemohlo, zajímá nás tedy, jak letní měsíce toho roku vnímal a prožíval venkov. Ovšemže především pracovně, přiblížil se vrchol sezónních prací, žně. Ve stovkách československých vesnic obyvatelé právě nyní prvně podstupovali zkušenost s kolektivní organizací práce. Vždyť právě ve druhé polovině roku 1952 a na začátku roku 1953 nátlak na ustavování nových JZD vrcholil. Avšak ani oslavované zkušenosti sovětských kolchozníků nebyly s to probudit v lidech nadšení pro něco, čemu bytostně nevěřili. Rolníci dokazovali, že při soukromém hospodaření se vedlo lépe, na prosperitě pod nátlakem založených JZD¹⁷ neměli zájem. Příslušníci okresních oddílů StB dostávali tou dobou z krajských velitelství pokyny zabývat se „závadami v JZD“. O poměrech v jednotlivých JZD podávali zprávy na okresní sekretariáty KSČ, jakož i nadřízeným krajským bezpečnostním složkám.¹⁸ Obecní kronikáři (a jistě nejen oni) vnímali

13 BARNOVSKÝ, Michal: Prestávka medzi prvou a druhou etapou kolektivizácie. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.-16. května 2002 věnované Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2002, s. 236-237.

14 GYARMATI, György - VALUCH, Tibor: *Hungary under Soviet domination: 1944-1989*. East European Monographs, Columbia University Press, 2010, s. 182-184.

15 SNÍTEL, Zdeněk (ed.): *Sborník studijních materiálů k československým dějinám v období 1948 – 1953 II*. Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ, 1969, dokument č. 10 (Politická situace a úkoly strany. Referát A. Zápotockého na zasedání ÚV KSČ dne 4. 9. 1953.), s. 211-276.

16 K sociálně ekonomickým problémům, které vedly k vyhlášení korektur dosavadní politiky, viz PERNES, Jiří. *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 84-127. PERNES, Jiří. *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*. Brno: Pius, 2000.

17 Organizace, které zde v 50. letech vznikaly pod názvem JZD, neměly s nezákladnějšími principy družstevnictví, jakými jsou dobrovolnost organizace, podíly členů vyjadřující jejich díl odpovědnosti a družstevní samospráva, zhoła nic společného. Socialistické výrobní podniky v podobě JZD byly řízeny státem a na státu existenčně závislé, podléhaly byrokratickému systému organizace a centrálnímu mechanismu příkazového plánování.

18 *Archiv bezpečnostních složek* (dále ABS) Brno – Kanice, f. B 5/4-2 (Správa StB Hradec Králové - Okresní oddělení MV Nová Paka), kniha (dále kn.) 1: Jednací protokol 1952-1954, číslo jednací (dále č. j.) 371, 436, 558 a 776. *Tamtéž*, f. B 5 (Krajská správa Ministerstva vnitra Hradec Králové), karton (dále kt.) 28, inventární jednotka (dále inv. j.) 105, Zprávy pro KV KSČ o situaci v JZD v kraji, rok 1953.

negativní vztah hospodářů k vnucenému jim projektu JZD a občas jej neponechali bez záznamu. Například kronikář Kovanda z Novopacka upozornil ve svém zápise, že „valná většina zemědělců, kteří vstoupili do JZD, usiluje od prvopočátku o jeho likvidaci“ a že se „mnoho zneužívá projevu presidenta republiky soudruha Antonína Zápotockého na přehradě v Klíčavě, kterým tak mnozí zastírají svůj již dříve záporný a nepřátelský postoj k družstevní myšlence“.¹⁹ Kronikář Derner z Královéhradecka toho léta do pamětní knihy zaznamenal: „Rozpory mezi družstevníky stále vzrůstaly, příčinou byla neúroda následkem sucha, dále se zemědělci cítili být poškozeni měnovou reformou. Výbor JZD se začal rozpadávat následkem zásahů některých straníků, kteří se cítili být povolányi dělat v JZD policajty.“²⁰ Pro osvětlení tehdejších nálad na venkově uveďme na tomto místě ještě svérázný příklad, který jako tehdejší okresní soudce vyslechl Ota Ulč. Ze své soudcovské stolice se tenkrát podivil, že kdysi jedna z nejlepších zemědělských obcí v okrese po založení JZD došla k bankrotu. Předseda místního národního výboru (MNV) mu dal odpověď, která ilustruje příznačnou degeneraci vztahu k práci: „Když jsem pracoval na svym, byl jsem na poli už ve tři ráno. A tady soused už oral. Pak nás nahnali do kolchozu a o žních, když už bylo poledne, jsme se na návsi hádali, kdo kam má co jít dělat. Naší hlavní starostí bylo nepracovat ani o minutu dýl než ti ostatní. No, proto se dělalo míň a míň, pak už se nedělalo vůbec a celý to naše slavný družstvo se posralo. Tak to bylo“, vysvětlil jednoduše. „S takovým krásným vysvětlením byl pak systém v háji i se všemi agitpropovými brožurkami v miliónových vydáních“, dodává Ulč.²¹

Zastavme se nyní u zmíněného klíčavského projevu prezidenta Antonína Zápotockého. Pronesl jej v sobotu 2. srpna 1953 při návštěvě přehrady Klíčava u Zbečna na Křivoklátsku. Zápotocký toho dne přiznal, že se při budování nové socialistické společnosti objevují mnohé chyby. Záhy přešel k otázce zásobování a prohlásil, že násilně založená JZD dávají špatný příklad socialistickému „družstevnictví“ a že KSČ nebude jejich členům bránit, budou-li chtít vystoupit. Reakce zemědělců byla pro KSČ překvapivá, zkollektivizovaní rolníci vzali prezidenta za slovo a začali z JZD hromadně vystupovat. Dodejme ovšem, že Zápotockého projev obsahoval také často opomíjenou pasáž, vypovídající o konečném cíli zemědělské politiky KSČ: „*A těm, kteří si myslí, že si pomohou tím, že z družstev utečou, těm můžeme docela otevřeně říci: nic si nepomůžete. Za několik roků budete muset družstva, ze kterých dneska třeba utečete, znovu budovat. My vám nebudeme bránit, ale vezměte na vědomí, že zemědělskou výrobu zvýšit musíme. Tak jako vybudujeme veliké průmyslové stavby,*

19 *Obecní úřad Svatojanský Újezd*, Pamětní kniha obce: zápis k roku 1953, heslo „Letošní žně u nás“. Za přístup k obecní kronice vděčím panu Miroslavovi Pernému.

20 *Obecní úřad Běleč nad Orlicí*, Kronika III, s. 38. Za přístup k obecní kronice vděčím paní Elišce Dimovové.

21 ULČ, Ota: Malá doznání okresního soudce (2. vyd.). In *Bestseller* 3, s. 15. Praha: Art-servis, 1990.

tak také zvýšíme a vybudujeme moderní zemědělskou výrobu.“²² Druhý veřejný projev, při kterém na toto téma hovořil, měl Zápotocký v neděli 27. září 1953 ve Stěžerech u Hradce Králové. Zdůraznil zde, že úkolem dneška je odstraňování napáchaných chyb a hospodářské upevňování existujících, tedy doposud nerozpuštěných JZD. Pozoruhodná je v této souvislosti opět exilová interpretace Oty Ulče: „V padesátých letech si národ šeptal, že kolchozy jsou vlastně výtečný nápad, až na to, že nefungují a lid je nechce. ‚Obtíže růstu‘, máchla strana levic. Asi zásluhou rostoucích obtíží růstu se Antonín Zápotocký v projevu na klíčavské přehradě uřekl,²³ že družstevnictví je založené na principu dobrovolnosti, a komu se nelíbí, ať z JZD odejde. Výsledek byl nečekaný.“²⁴

Situaci na přelomu léta a podzimu 1953 vystihl v kontextu všech výše uvedených událostí někdejší předseda JZD ve Žlunicích na Novobydžovsku. Zájem o rozvoj JZD v tuto dobu už podle něho neprojevovali ani členové MNV, ani místní komunisté. „*Dnes je situace taková, že odpor proti rozvoji JZD a jeho činnosti vůbec je takový, že se naprosto nedá očekávat obrát k lepšímu*“, líčil v září 1953.²⁵ Namísto očekávaného postupu k vyšším provozním typům se JZD ve všech koutech republiky začala hroutit. Zajímavé je, že mezi prvními, kdo podávali žádost o vystoupení z JZD, byli často vlastníci 7 až 10 ha a 0,5 až 4 ha půdy, tedy zástupci středních zemědělců i nejmenších půdních vlastníků, kteří podle režimní propagandy měli patřit mezi přední zastánce kolektivizace.²⁶ Poslední měsíce roku 1953 a první polovina roku 1954 byly naplněny posledními členskými schůzemi mnoha na silné agitaci založených JZD, na nichž se řešilo rozpuštění a formální vyúčtování. Toto období znamenalo konec prvního experimentu s JZD v mnoha obcích.²⁷

V létě 1954 sklízeli zemědělci v těchto vesnicích opět na svém. I pravověrní komunisté museli přiznat, že se oproti minulým kolektivním žním pracovalo pilně a v pravém slova smyslu od slunka do slunka. V pamětních knihách se posléze objevují

22 SNÍTIL, Zdeněk (ed.): *Sborník studijních materiálů...*, dokument č. 9 (President A. Zápotocký promluvil k budovatelům Klíčavské přehradě.), s. 207, 209-210.

23 Historik Karel Kaplan ve svém rozboru konfliktu Zápotockého s Novotným píše, že „*Zápotocký později, když mu vytýkali jeho vystoupení k zemědělským družstvům na Klíčavě, přiznal, že tuto pasáž mluvil spatra, mimo psaný text*“, a poukazuje zároveň na jeho oblibu v řečnění. Když ale opustil připravený text, „*stávalo se mu, že v zápalu ulétl*“. KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa...*, s. 110.

24 ULČ, Ota. *Malá doznání...*, s. 13.

25 *Státní okresní archiv* (dále SOKA) *Hradec Králové*, f. ONV Nový Bydžov, kt. 471, inv. č. 1218, sign. IV/IV/132, složka JZD Žlunice, Žádost o zproštění funkce hospodáře, Žlunice 1. 9. 1953.

26 *SOKA Jičín*, f. MNV Svatojanský Újezd (nezprac.), Zápis ze schůze pléna MNV 23. 11. 1953. *Obecní úřad Svatojanský Újezd*, Pamětní kniha obce: zápis k roku 1953, heslo „Členská schůze JZD“, zápis k roku 1954, heslo „Schůze členů JZD“. *Obecní úřad Běleč nad Orlicí*, *Kronika III*, s. 38.

27 Po celé republice přestaly fungovat stovky JZD, během deseti měsíců po klíčavském projevu to podle Vohryzkovy kalkulace čítalo 1532 JZD. VOHRYZKA-KONOPA, F. J.: *Venkov v temnu: násilná socializace čs. zemědělství*. (2. vyd.) New York: Mezinárodní rolnická unie, s. 31. Srov. BARNOVSKÝ, Michal: *Přestávka mezi prvou a druhou etapou kolektivizace*. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.): *Osudy zemědělského družstevnictví...*, s. 235-242.

takovéto zápisy: „Již od prvopočátku žní byla patrna zcela jiná pracovní morálka oproti minulým žnům, kdy naši zemědělci pracovali kolektivně. [...] Letos, kdy začali naši zemědělci pracovat opět individuálně, šla o žních všem práce jinak od ruky.“²⁸ Rovněž následující rok probíhaly žně bezproblémově, celá řada zemědělců své dodávkové úkoly překročila a výnosy všech druhů obilí byly dle kronik nadprůměrné. Zdálo se, že nemá smysl něco měnit, že návrat k soukromému hospodaření definitivně potvrdil krach kolektivizačního experimentu.

V létě 1955 ale přišel impuls k další vlně kolektivizace. Její strůjci si vytkli za cíl nahnat doposud samostatně hospodařící rolníky (tentokrát již s definitivní platností) do socialistických výrobních podniků, do JZD. Oživené výrobní, investiční a obchodní chování rolníků bylo tedy znovu potlačeno. První tajemník Ústředního výboru (dále ÚV) KSČ Antonín Novotný dal v červnu 1955 jasně na srozuměnou, že budoucnost československého zemědělství je třeba vidět pouze a jedině v JZD. Velký důraz se nyní kladl na posílení vlivu dělnické třídy na vesnici (dva tisíce nejuvědomělejších komunistů – dělníků bydlících na vesnici – mělo nastoupit do vedoucích funkcí v JZD, v traktorových stanicích a na státních statcích²⁹) i na „zachování bdělosti“ ve vztahu ke „kulakům“ (vůči nim měla být nadále uplatňována „politika omezování a zatlačování“). Přijetím Novotného teze, že budoucnost zemědělské výroby spočívá jedině v JZD, se definitivně rozptýlily jakékoliv pochybnosti o směru vývoje československého zemědělství.

„Nebyli bychom komunisté, kdybychom si nebyli stále vědomi, že vše nové se musí rodit v boji. [...] Proto musíme o rolníka bojovat, přesvědčovat ho a nečekat, až se sám rozhodne“, proklamovali soudruzi na plenárním zasedání ÚV KSČ koncem června 1955.³⁰ Více než o rolníka se ovšem nadále vedl boj proti rolníkovi. Již v dubnu 1955 obdržely operativní složky StB pokyn k „intenzivnímu rozpracování nepřátel na úseku zemědělství“, který mimo jiné nařizoval urychleně dokončit evidenci „kulackých živlů“ a bývalých funkcionářů agrární strany v regionech a v jejich okolí „budovat agenturní síť“, tedy získávat a mobilizovat spolupracovníky StB.³¹

28 *Obecní úřad Svatojanský Újezd*, Pamětní kniha obce: zápis k roku 1954, heslo „Žně a podzimní práce u nás letos“.

29 Českoslovenští komunisté byli i v tomto ohledu dozajista inspirováni sovětským vzorem. Srov. VIOLA, Lynne: *The best sons of the fatherland: workers in the vanguard of Soviet collectivization*. New York - Oxford: Oxford University Press, 1989.

30 SUCHÁNEK, Jaroslav: *Právní regulace združstevňování československého zemědělství: uplatňování marxisticko-leninské agrární teorie při združstevňování československého zemědělství se zvláštním zřetelem k úloze státu a práva*. Praha: Academia, 1977, s. 79-82 a 84-86.

31 *ABS Brno – Kanice*, f. B 5 (Krajská správa Ministerstva vnitra Hradec Králové), kt. 21, inv. j. 63, Tajný rozkaz č. 10 z 22. 4. 1955: Intenzivní rozpracování nepřátel na úseku zemědělství.

T a j n ý r o z k a z
náčelníka krajské správy ministerstva vnitra v Hradci Králové č. 10.
Dne 22. dubna 1955.

Věc: Intenzivní rozoracování nepřátel na úseku zemědělství.

Ve výstavbě socialismu v naší vlasti je jedním z nejdůležitějších úseků naše zemědělství. V tom směru přijal také X. sjezd KSČ závažná usnesení pro podstatné zvýšení zemědělské výroby v příštích 2 - 3 letech. Plnění těchto usnesení bude odstraněna disproporce mezi průmyslem a zemědělstvím, bude zabezpečena vzrůstající potřeba potravinářských výrobků a budou také zajištěny nutné suroviny pro náš lehký průmysl.

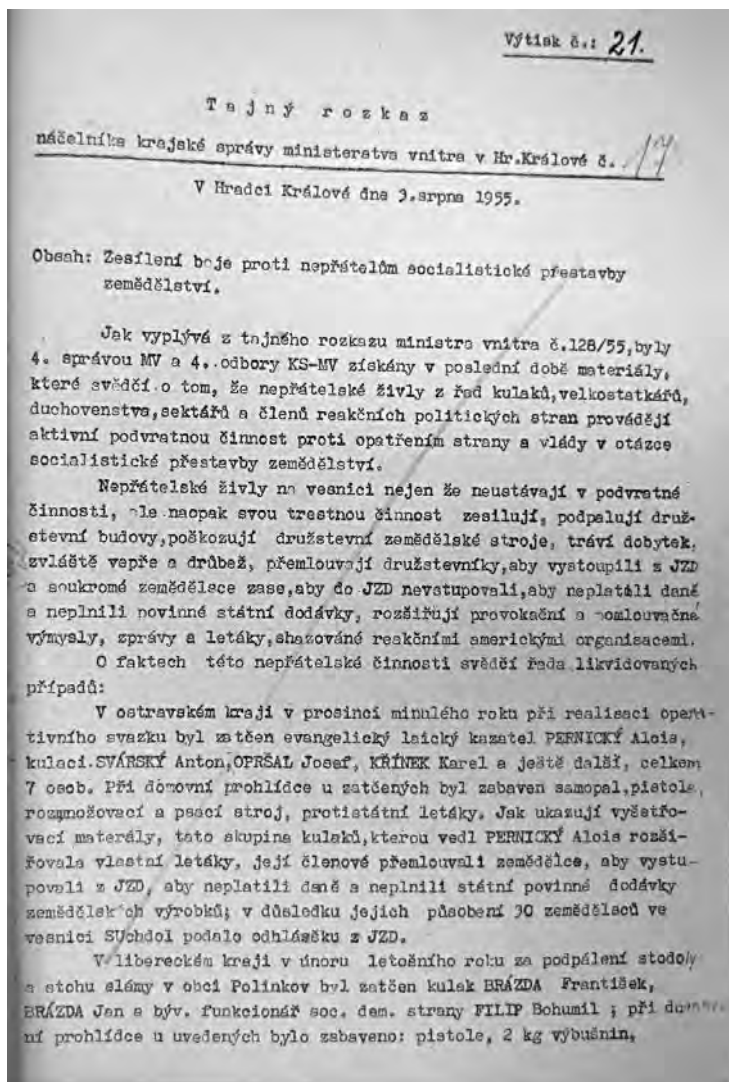
Tak jako výstavba socialismu, obec, zvláště socialistického přestavba zemědělství a linie na podstatné zvýšení zemědělské výroby, je trnem v oku zahraničním i vnitřním nepřítelům, zejména na vesnici.

Nepřátelské živly, především kulaci a bývalí funkcionáři agrární strany, z nichž mnozí pronikli do socialistického sektoru zemědělství, inspirování zahraničními imperialisty a řízení jejich rozvědek za přisluhování zrádné bandy uprchlíků, aktivisují nepřátelskou činnost, zaměřenou proti plnění usnesení strany a vlády na zemědělském úseku. Mnozí se případy teroristických útoků na funkcionáře socialistického sektoru zemědělství, požáry usedlostí JZD, ČSPP i soukromé hospodářských rolníků, sabotáže na strojích STS, často dochází k velkému úhynu skotu a ostatního dobytka.

Aktivní činnost nepřítelů na vesnici, kulaků, funkcionářů agrární strany a jiných deklasovaných elementů, z nichž mnozí pronikli i na vedoucí úseky v zemědělství, je možná jedině proto, že agenturně operativní práce státní bezpečnosti na tomto úseku trpí závažnými nedostatky. Agenturní síť, nutná pro boj proti nepřítelům na vesnici, je slabá a nekvalitní. Na mnohých OD-MV neexistuje prakticky kvalitní agentura mezi funkcionáři bývalé agrární strany, mezi kulaky a statkáři. Agentura neodhaluje nepřátelskou činnost těchto živlů a neodkrývá jejich spojení se zahraničím.

StB znovu zaměřila pozornost k venkovu ještě předtím, než Antonín Novotný oznámil záměr zahájit novou vlnu aktivní kolektivizace. Zdroj: ABS Brno-Kanice.

V listopadu 1955 obdržela okresní oddělení StB pokyn k „zesílení boje proti nepřátelům přestavby zemědělství“, který doplňoval předchozí tajný rozkaz v této věci ze srpna.³²



Na ohlášení nové vlny kolektivizace represivní mašinérie pohotově reagovala. "Třídní boj" byl stále aktuálním termínem. Zdroj: ABS Brno-Kanice.

³² Tamtéž, f. B 5/4-2 (Správa StB Hradec Králové - Okresní oddělení MV Nová Paka), kn. 6: Přísně tajný jednací protokol 1954-1960, č. j. 112. Tamtéž, f. B 5 (Krajská správa Ministerstva vnitra Hradec Králové), kt. 21, inv. j. 63, Tajný rozkaz č. 17 z 3. 8. 1955: Zesílení boje proti nepřátelům socialistické přestavby zemědělství.

Signifikantní pro tuto novou etapu „boje o rolníka“ je také návrat štvavých titulků na přední stránky novin. Rétorikou se navracely do let 1951-53. Například čtenáři královéhradecké Pochodně nacházeli ve svém plátku od poloviny roku 1955 znění typu „Kulak - nepřítel drobných a středních rolníků“, „Odhalovat kulaky před celou vesnicí“, „V boji proti kulakům dále upevňovat a zakládat JZD“ či „Kulaci se snažili narušovat naše hospodářství: kontrarevoluční záškodnická skupina kulaků potrestána“.³³

Na vytýčený kurz také promptně zareagovala pražská Generální prokuratura. Už v srpnu 1954 dalo Ministerstvo spravedlnosti spolu s Generální prokuraturou pokyn ke zpřísnění trestních sankcí a stíhání kulacky ocejchovaných hospodářů.³⁴ Celostátní porada prokurátorů, která se uskutečnila v létě 1955, znamenala přípravu na finální útok proti dosud samostatně hospodařícím rolníkům. Instrukční příručka, kterou prokuratura vydala pod výmluvným názvem „Prokuratura v boji za socialistické zemědělství“, rozptyluje jakékoliv dohady či pochybnosti o přetrvávající platnosti a závaznosti Stalinovy zvrácené teze o „třídním boji“. „Příčinou, proč se ve větší míře nerozšiřuje družstevní základna na vesnici, je také podceňování třídního boje na vesnici. Vše nové se musí rodit v boji. Za nové ideje se musí bojovat a budování socialismu probíhá v ostrém třídním boji proti zbytkům vykořisťovatelských tříd“, řekl s. Novotný na červnovém zasedání ÚV KSČ. „Vždyť růstem sil socialismu se stupňuje i odpor třídního nepřítele a musíme být připraveni energicky čelit všem formám jeho škůdcovství“, zaznívalo na poradě. Generální prokurátor Václav Aleš všem vedoucím prokurátorům zdůraznil, že „pro úspěšné uskutečňování socialistické přestavby vesnice, je především třeba, aby ve své praxi skutečně vyjádřili – a ne pouze slovy deklamovali – skutečnost, že boj za přestavbu vesnice se uskutečňuje na frontě zostřeného třídního boje. [...] Zárukou, že budeme jako prokurátoři správně uplatňovat svou funkci, že budeme úspěšně bojovat za dodržování generální linie a energicky čelit jejímu porušování, je podřízování se stranickému vedení a stranické kontrole, která nám pomáhá v odhalování našich nedostatků a správně nás orientuje v složitých situacích třídního boje“, řekl dále na vzpomínané pracovní poradě, která se konala 22. a 23. července 1955 v Praze.³⁵

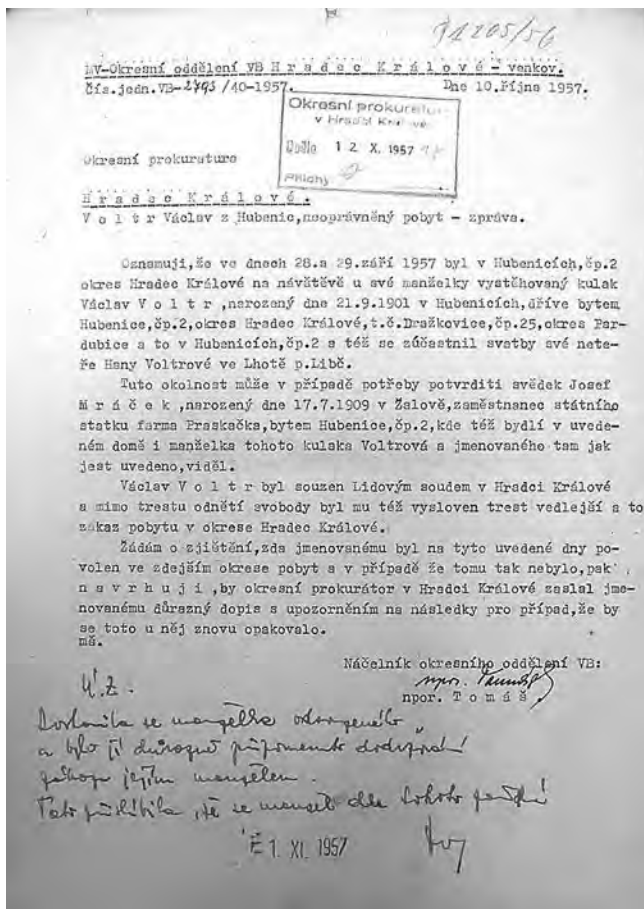
Začaly se nanovo rozjiždět procesy s kulacky ocejchovanými hospodáři, kteří byli coby místní autority vnímáni jako překážka k zakládání JZD. Kupříkladu hubenický hospodář Václav Voltr byl v září 1954 Lidovým soudem v Hradci Králové odsouzen za údajné ohrožení jednotného hospodářského plánu k trestu odnětí svobody

33 *Pochodeň: orgán Krajského výboru KSČ v Hradci Králové*, roč. 42 (1955), č. 53 (5. 7.), s. 2; č. 61 (2. 8.), s. 1; č. 64 (12. 8.), s. 2-3; č. 84 (21. 10.), s. 5.

34 Nedávno (v únoru 2012) zesnulý historik Karel Jech ve své průkopnické práci doložil, že Generální prokuratura usilovala o znovuzavedení koordinovaně řízeného vysídlování nepohodlných selských rodin. JECH, Karel. *Soumrak selského stavu 1945-1960*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, 2001, s. 158-159.

35 *Prokuratura v boji za socialistické zemědělství*. Praha: Generální prokuratura, 1955, s. 10-14.

v trvání třech měsíců.³⁶ Tentýž soud jej v květnu 1956 odsoudil pro domnělé rozkrádání národního majetku k sedmi měsícům vězení.³⁷ Prokurátor Otto Vodák se ovšem s výši trestu nespokojil a na základě jeho odvolání poslal Krajský soud v Hradci Králové Josefa Voltra nejen na jeden rok do vězení, ale také do vyhnanství, když coby vedlejší trest vyslovil „zákaz pobytu v okrese Hradec Králové a ve všech okresech s tímto okresem sousedících“, a to na dobu deseti let.



Soudy v procesech s nepohodlnými hospodáři začaly znovu vyslovovat vedlejší tresty zákazu pobytu. Zdroj: Okresní soud v Hradci Králové.

36 Okresní soud v Hradci Králové, spis. zn. 1 Rt 194/91, původní trestní spis 2T 65/54 Lidového soudu v Hradci Králové, Rozsudek z 28. 9. 1954. Za přistup k citovaným královéhradeckým rehabilitačním spisům vděčím JUDr. Zdeňku Šulcovi, paní Monice Rindové a paní Simoně Brzkové.

37 Tamtéž, původní trestní spis 2T 47/56 Lidového soudu v Hradci Králové, Rozsudek z 27. 6. 1956.

Dobrozdání členů MNV v Hubenicích, „by rodina nebyla vystěhována mimo obvod naší obce“, nemělo na rozhodování senátu, jemuž předsedal JUDr. Vladimír Siegl, zřejmě žádný vliv.³⁸ V případě hospodáře Františka Koblížka z Vysoké nad Labem zněl výrok soudu ještě přísněji - kromě odnětí svobody na šest let též zákaz pobytu v královéhradeckém i okolních okresech navždy (!). Vedle toho soud vyslovil také propadnutí celého majetku, ztrátu čestných práv občanských na dobu pěti let a nařídil uveřejnění rozsudku. František Koblížek se podle senátu, kterému předsedal JUDr. Potůček, dopustil trestného činu sabotáže a pobuřování.³⁹

Jak se asi cítili rolníci, když k nim okresní tajemníci začali znovu přijíždět, aby promlouvali o nutnosti „socializace vesnice“ a o výhodách kolektivního hospodaření? Bylo to pouhé dva roky, co se v mnoha vesnicích po celé republice vypořádali s neúspěšným kolektivizačním experimentem v podobě JZD. Pocity rolníků výstižně shrnuje historik Karel Kaplan: „Rolníci znali bídný stav družstev a báli se stejného osudu a rovněž si uvědomovali slábnoucí schopnost ubránit se silnému tlaku moci. Nevěřili v úspěch družstevního hospodaření, i když katastrofální situace družstev se finanční pomocí státu za poslední dva roky zlepšila. Báli se, že vstup do družstva je vstupem do sociální nejistoty.“⁴⁰ Pamětnice Marie Machytková vysvětluje, že už to trvalo příliš dlouho, naděje, „že to praskne“, pomalu pominuly a přicházelo smíření se socialistickou realitou. Rolníci pochopili, že se v komunistickém Československu se samostatným hospodařením na soukromé půdě, byť jej zaručovala Ústava, do budoucna vůbec nepočítá. Asi nejlépe vystihuje situaci pamětnice Eva Votočková,⁴¹ jež se do obce přistěhovala v době vrcholící kampaně, těsně před znovuzaložením JZD: „Člověk si myslel, že to tak musí být. Nedalo se protestovat, nedalo se jinýho dělat, muselo se žít.“ V tom se pamětníci shodují.

Třebaže mnozí rolníci hospodařili zdařile od jara 1954 opět samostatně, ačkoliv jen málokterý z nich si mohl přát obnovování rozpadlých JZD, centrálně dirigované tempo kolektivizace se nedalo zastavit. Se záměrem čelních komunistických představitelů dosáhnout celkové kolektivizace československého zemědělství neotřáslo ani Chruščovovo odhalení kultu osobnosti na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského

38 Po návratu z výkonu trestu bydlel Václav Voltr v podnájmu v Dražkovicích u Pardubic. V následujících letech čelil stížnostem a výstrahám za nedodržování soudního zákazu, teprve v listopadu 1961 se u Okresního soudu v Pardubicích domohl zahlazení vedlejšího trestu zákazu pobytu. „Mimo jiné bylo přihlédnuto též k tomu, že nový trestní zákon, který v brzké době nabude platnosti, takovýto vedlejší trest nezná“, píše se v odůvodnění. *Tamtéž*, Rozsudek Krajského soudu Hradec Králové spis. zn. 4To 207/56 z 23. 8. 1956. Potvrzení MNV Hubenice z 16. 8. 1956. Zpráva o neoprávněném pobytu, Okresní oddělení VB Hradec Králové venkov 10. 10. 1957. Usnesení Okresního soudu v Pardubicích zn. Nt 321/61 z 20. 11. 1961.

39 *Okresní soud v Hradci Králové*, spis. zn. 1 Rt 529/90, původní trestní spis 2T 15/56 Lidového soudu v Hradci Králové, Protokol o hlavním líčení a Rozsudek z 28. 2. 1956.

40 KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa...*, s. 247.

41 Rozhovory s manželi Evou (1931) a Miroslavem (1925) Votočkovými, pocházejícími z malorolnické rodiny, vedl autor v období prosince 2007 až června 2008.

svazu v únoru 1956,⁴² ani krvavé potlačení maďarského povstání sovětskými tanky na podzim téhož roku.⁴³ V červnu 1956 přijali delegáti celostátní konference KSČ usnesení o dosažení rozhodné převahy socialistického sektoru v zemědělství do roku 1960. Tuto linii potvrdil i III. celostátní sjezd JZD v březnu 1957.⁴⁴



Agitační vyzvedávání obcí, kde již JZD založili, jakož i plísnění těch, kde nátlaku dosud odolávali, patřilo mezi průvodní jevy druhé poloviny 50. let. Zdroj: SOKA Hradec Králové.

Atmosféru konce léta a podzimu roku 1957 nám podrobně přibližují mnozí kronikáři. Takto ji zachytil kronikář Josef Horák ze Žlunic na Novobydžovsku: „Začíná

42 Blíže viz BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001, s. 52-83. PERNES, Jiří. Československý rok 1956: k dějinám destalinizace v Československu. In *Soudobé dějiny* 4/2000, s. 594-618.

43 GYARMATI, György - VALUCH, Tibor: *Hungary under Soviet domination...*, s. 245-301.

44 Podrobněji viz PERNES, Jiří. Závěrečná etapa kolektivizace zemědělství v Československu 1957-1960. In BŘEZINA, Vladimír - PERNES, Jiří (eds.): *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957-1960*. Brno: Stilus, 2009, s. 11an.

velký nábor ku založení J.Z.D. Agitátorů hojnost, jsou to lidé různí, více méně práce se štítí, o zemědělství nemající zdání. Schůze stíhá schůzi. Přicházejí večer, navštěvují naše domácnosti. Jsou sice vysíláni a podporováni od úřadu, úřady však veřejně nezasahují [...] jen aby se mohlo poukázati, že jsme nebyli nuceni, nýbrž že dobrovolně jsme J.Z.D. založili. Agitátoři strašili občanstvo, že budou vyměřovány velké pokuty pro nesplněné předepsané dodávky [či] nedosetí předepsané výměry cukrovky. Asi čtyři zaměstnanci cukrovaru kopidlinského prováděli měření as po 4-5 dní a za každý nedosetý ar bylo diktováno 100 Kčs pokuty. Kdo pak pěstoval v cukrovce mák, což bylo zakázáno, strašili, že za každou makovici bude stanovena pokuta 3 Kčs. [...] Smečka těchto žvanilů řádí se svým vystupováním a strašením velkými pokutami [...] takže nastane opět nucená robota, která byla před 110 roky našimi předky zrušena. Tehdy robotník oddělal na panském předepsané 3-4-6 dnů v týdnu, přišel domů, byl však dále majitelem a pánem svého statečku. Dnes je vše společné. [...] Než nedá se nic dělati a musíme jíti s dobou.“⁴⁵ Kronikář Stanislav Rudolf ze Svatojanského Újezdu na Novopacku zaznamenal, že na podzim 1957 „objevil se před budovou MNV modrobílý automobil značky Wartburg, v němž přijížděli zástupci zemědělského referátu okresního národního výboru, kteří si nejprve zjišťovali hospodářskou situaci jednotlivých rolníků. K nim pak přicházely dvojice agitátorů (většinou lidé ze závodů v Lázních Bělohradě). [...] Agitační práce pak trvala asi tři týdny.“⁴⁶

V obou těchto obcích už za sebou místní zemědělci jednu družstevní zkušenost měli. Těžko lze uvěřit, že byli přístupni černobílému řečnění agitátorů. Převládaly obavy a strach, nikdo nechtěl přihlášku podepsat první. Nejprve se agitátoři vraceli s nepořízenou. Tlak byl ovšem velký a vytrvalý. Ve Svatojanském Újezdu bylo JZD slavnostně znovu založeno v říjnu 1957, ve Žlunicích v březnu 1958. Při takové příležitosti vyhrávala z místního rozhlasu muzika, sály, v nichž se odehrávaly ustavující schůze JZD, se však zaplňovaly jen pozvolna. Místní komunisty přijížděli v těchto chvílích podpořit funkcionáři okresních národních výborů (ONV) a soudruzi z okresních výborů KSČ. Pod jejich dohledem pak místní zemědělci odhlasovali ustavení staronového JZD. Po jakémsi oddychovém mezidobí čtyř zdařilých individuálních sklizní byli místní rolníci – tentokrát již s konečnou platností – udoláni. Okresní vesnické noviny pak otiskovaly články s oslavnými titulky o tom, kolikáté JZD se v daném roce na území okresu podařilo založit.⁴⁷

45 *Obecní úřad Žlunice*, Pamětní kniha obce Žlunice (1938-66), s. 132-134. Za přístup k obecní kronice vděčím paní Denise Mázorové.

46 *Obecní úřad Svatojanský Újezd*, Pamětní kniha obce: zápis k roku 1957, heslo „Založení JZD“.

47 Viz např. *Novopacko: okresní vesnické noviny*, roč. 7, č. 43 (12. 10. 1957), s. 1: 8. JZD od počátku letošního roku založeno ve Svatojanském Újezdě.



Agitační vyzvedávání obcí, kde již JZD založili, jakož i plnění těch, kde nátlaku dosud odolávali, patřilo mezi průvodní jevy druhé poloviny 50. let. Zdroj: SOKA Hradec Králové.

Jednou z novinek ve znovuvzkříšených JZD byla možnost přijetí kulacky ocejchovaných hospodářů za členy JZD. Kupříkladu ve Svatojanském Újezdu mohl být nyní do JZD přijat i Josef Machytka, jenž byl jako „vesnický boháč“ v roce 1951 exemplárně odsouzen v inscenovaném politickém procesu.⁴⁸ Nicméně uvnitř KSČ stále převládalo přesvědčení o skrytém boji „kulaků“. Straniční funkcionáři se většinou jen těžko vymaňovali z myšlenkových stereotypů a ideologických šablon. Krajským a okresním národním výborům i stranickým organizacím se proto kladlo za úkol „bedlivě sledovat projevy třídního nepřátelství a v zárodku je zneškodňovat. Nepočítáme, že všichni kulaci budou souhlasit s naším zřízením, ale nestrpíme, aby věc dělnické třídy

⁴⁸ Jeho životní příběh zpracoval autor monograficky, viz URBAN, Jiří: *Venkov pod kolektivizační knutou: okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*. Praha: Vyšehrad, 2010.

a pracujících poškozovali.⁴⁹ Platilo pravidlo, že „kulaci“ přijatí do JZD nesměli zastávat žádné funkce, museli vykonávat vesměs podřadné práce a byli pod kontrolou stranických organizací. Ostatně v platnosti byl rovněž rozkaz o pozorování tzv. „bývalých lidí“, který okresním oddělením StB stanovil povinnost vést evidenci režimu nebezpečných obyvatel, tedy i „kulaků“.⁵⁰

Stručné vyličení peripetií, jež provázely soukromé hospodaření bratrů Kurkových z Novopacka, nám nyní poslouží k názorné ilustraci průběhu závěrečné fáze kolektivizačního úsilí v Československu. Kurkovi přišli do Svatojanského Újezdu v roce 1926, jejich hospodářství bylo největším v obci a hospodář se nebál přicházet s novými zemědělskými postupy a trendy. Manželé Kurkovi měli dvě dcery a tři syny, z nichž mladší dva zůstali svobodní na usedlosti. V době, kdy bylo hospodářství označeno jako „kulacké“, již usedlost vedli synové Jana Kurky, Václav a Otakar.⁵¹ Snaha kriminalizovat výsledky jejich hospodaření se poprvé projevila v době katastrofálních prvních „družstevních“ žní. V červnu 1953 byl zatčen nejprve Václav, na konci července i Otakar a jejich sestra Anna Kurková. Novopacká prokuratura je obžalovala z hospodářské sabotáže a neplnění předepsaného plánu dodávek. Lidový soud v Nové Pace nezahálel, již 25. srpna 1953 je uznal vinnými a odsoudil k trestům odnětí svobody v rozmezí šesti měsíců až tří let. S evidentní samozřejmostí byl vysloven vedlejší trest konfiskace celého jmění. V odvolacím řízení před Krajským soudem v Hradci Králové dne 30. října 1953 byla však konfiskace majetku zrušena a výroky o výši trestu sníženy následovně: Václav Kurka odešel s trestem odnětí svobody na 6 měsíců, Otakar Kurka na 10 měsíců, Anna Kurková byla osvobozena.⁵² Svě oběti si ovšem kolektivizační nátlak vybíral i mimo lavice obžalovaných. Sourozence zasáhlo rodinné neštěstí, po jejich zatčení se v sebevražděném úmyslu utopila jejich matka Františka Kurková. Zoufalá hospodyně se rozhodla skoncovat se životem na stejném místě, kde před deseti lety tragicky zahynula její dcera Miloslava – v rybníku u Kotykovy mlýna na okraji Lázní Běláhořadu.⁵³

Příběh uvězněných bratrů následně ovlivnila bezradnost funkcionářů, kteří neměli jak zajistit chod jejich hospodářství. O jeho správu a obhospodařování totiž nikdo nestál. „To žádněj dělat nechtěl, žádnýho tam k tomu nemohli dostat z celý vesnice, tak pustili jednoho [z bratrů] domů, aby si to krmil a dělal“, vzpomínala Marie Machytková.

49 JECH, Karel: Knižně nepublikované dokumenty: dokument 4 (Problémy likvidace kulačtva jako třídy v souvislosti s dovršením výstavby socialismu v naší zemi, Praha 19. 5. 1958) [cit. 2011-10-30]. URL: <http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Jech_Dok4.pdf>.

50 TOMEK, Prokop: *Okres na východě 1960-1989: občané a nejnižší článek Státní bezpečnosti na příkladu okresu Havlíčkův Brod*. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 122-124.

51 *Obecní úřad Svatojanský Újezd*, Pamětní kniha obce: zápis k roku 1940, heslo „Obyvatelé dom. čísel“ a zápis k roku 1944, heslo „Zemřeli v roce 1944“.

52 *SOka Jičín*, f. Okresní soud Nová Paka, Kniha trestních rejstříků 1952-1959, Rejstřík T 1953, běžné číslo 100. *Obecní úřad Svatojanský Újezd*, Pamětní kniha obce: zápis k roku 1953, heslo „Stíhání Kurkovy rodiny“.

53 *Tamtéž*, zápis k roku 1943, heslo „Zemřeli v roce 1943“ a zápis k roku 1953, heslo „Zemřeli v roce 1953“.

Je zřejmé, že zajištění provozu na usedlosti se v souvislosti s rozpadem JZD ukázalo být neřešitelným problémem a vedlo k brzkému návratu bratrů na rodinný statek. Zde po následující léta, až do počátku 60. let dokázali čelit kolektivizačnímu tlaku, stát si za svým a samostatně hospodařit. Na své osamělé cestě ale museli čelit rozličným těžkostem, o svou existenci museli bojovat. Jako „notoričtí neplnič“ byli vystaveni úřední i soudní šikaně, Václav Kurka byl jako majitel hospodářství během deseti let čtyřikrát souzen, v listopadu 1955 a v květnu 1959 vyfasoval podmíněné tresty, na jaře 1962 jej soud znovu poslal do vězení.⁵⁴

„Václav Kurka hospodaří na usedlosti od svého mládí a je schopným hospodářem. Má však záporný poměr ke společnému hospodaření a nevstoupil do JZD jak v roce 1952, tak ani v roce 1958“, stojí v dokumentu z doby, kdy již v obci operovalo druhé JZD, znovu založené na podzim 1957.⁵⁵ Vytrvalý nesouhlas se vstupem do JZD se stal pohnutkou k další kriminalizaci hospodaření. Vždyť „v souvislosti s dovršením výstavby socialismu má otázka dokončení likvidace kulactva zvláštní význam“, tvrdili vůdčí komunisté v politickém byru ÚV KSČ.⁵⁶

Rozhodný úder k likvidaci posledního soukromého hospodářství v obci přišel skrze tzv. „úpadkovost“ usedlosti. Rada MNV v dubnu 1961 rozhodla o zapojení Otakara i Václava Kurky do práce JZD a podle vládního nařízení č. 50/1955 Sb.⁵⁷ přikázala usedlost na dobu šesti let do bezplatného užívání JZD. Václav Kurka neměl s podvolením se tomuto nařízení žádný problém, vždyť mu brali především dřinu. Oba bratři však razantně odmítli své zapojení do práce JZD. V odůvodnění svého odvolání pak vylíčili příkoří, která je jako soukromé zemědělcce za uplynulou dekádu pronásledovala: „V roce 1953 mne a matce i sourozencům nebyla povolena výměna peněz 1:5 na výživu domácnosti. V roce 1953 mi bylo slíbeno při prvním JZD, že budu zapojen po půl roce do JZD a s tím jsem souhlasil. Mezi tím jsem byl zajištěn [...] Následkem tohoto zajištění

54 *Okresní soud v Jičíně*, spis. zn. Rt 92/90, původní trestní spis T 76/58 Lidového soudu v Nové Pace, Rozsudek z 5. 5. 1959. *Tamtéž*, spis. zn. Rt 24/91 a Rt 108/91, původní trestní spis 1T 15/62 Lidového soudu v Jičíně, Výpis z rejstříku trestů; Rozsudek z 26. 4. 1962; Usnesení Krajského soudu v Hradci Králové z 31. 5. 1962. Za přístup k citovaným jičínským rehabilitačním spisům vděčím paní Radce Hejtmánové.

55 *Tamtéž*, spis. zn. Rt 92/90, původní trestní spis T 76/58 Lidového soudu v Nové Pace, Protokol o výslechu obviněného a Charakteristika, Okresní oddělení Veřejné bezpečnosti Nová Paka 8. a 11. 8. 1958.

56 JECH, Karel: Knižně nepublikované dokumenty: dokument 4 (Problémy likvidace kulactva jako třídy v souvislosti s dovršením výstavby socialismu v naší zemi, Praha 19. 5. 1958) [cit. 2011-10-30].

URL: <http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Jech_Dok4.pdf>.

57 Vládní nařízení o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby ze dne 21. září 1955 v § 6 stanovilo: „Jestliže malý nebo střední rolník, u něhož nejsou důvody znemožňující mu řádné obdělání zemědělské půdy, neobstarává zaviněně a soustavně obdělávání své půdy, a nezjednal-li rolník nápravu ani po jeho upozornění výkonným orgánem místního národního výboru, může výkonný orgán místního národního výboru přikázat toto hospodářství (jeho část) s provozním zařízením (jeho částí) na dobu nejméně šesti let do užívání zemědělským závodům socialistického sektoru, a není-li to možné, malým a středním rolníkům, kteří jsou s to hospodaření na této půdě řádně obstarávat.“

se mi matka nervově zhroutila a utopila v rybníku. Lidovým soudem Nová Paka byl jsem odsouzen na tři roky odnětí svobody, ztrátu majetku, vyhoštění z okresu na dobu 10 roků. Při líčení Lidového soudu v Nové Pace svědek, bývalý tajemník MNV v Újezdě Svatoj. Jan Kout se vyslovil, že jsem typický kulak. Odvolal jsem se ke Krajskému soudu Hradec Králové, soud mi rozsudek zmínil na dobu šest měsíců a 2000 Kčs pokuty. Po odpykání trestu mi bylo přikázáno vrátit se se svým bratrem Otakarem do hospodářství, které jsem musel převzít. Po mém návratu bylo zjištěno, že moje hospodářství bylo vykradeno, zpustošeno a po dobu mého trestu z důvodů nedostatečného zajištění bylo v úplném stavu desulátním. [...] Následkem tohoto desulátního stavu se projevilo neplnění dodávek. V roce 1955 bylo moje hospodářství postiženo požárem chlév a stodola se zásobami a hospodářské stroje, tímto pádem moje hospodářství utrpělo smrtelnou ránu. V roce 1957 se u nás ustanovilo JZD po druhé. [...] Nebyli mne žádný přesvědčovat pro vstup do JZD, u jiných byli vícekrát. Po ustanovení JZD v Újezdě Svatoj. jsem žádal osobně, abych byl ze zemědělství propuštěn do jiného zaměstnání, jelikož byli jsme uznáni jako kulaci, který do JZD nepatří“, líčil Václav Kurka ve svém odvolání, které kromě rady MNV adresoval též Ministerstvu zemědělství a lesnictví a Kanceláři presidenta republiky. Dále se tázal: „Jak mám plnit povinnosti státu, když mi MNV odmítl vydati pas na krávu na jatka, která 2 roky nezůstává březí a je vyřazena inseminační stanicí. [...] Nemohu si koupiti umělá hnojiva, můj příjem za mléko a vejce stačí s těžší na domácí výživu. Místní národní výbor mi předepisuje vysoké zemědělské a živočišné dodávky a vysoké neúnosné přemrštěné daně a není možno, abych je splnil.“⁵⁸ Krom toho narážel na skutečnost, že někteří funkcionáři JZD sami nepřesvědčili své rodinné příslušníky, aby do JZD vstoupili, a vyvozoval: „Mám domněnku, že JZD má pracovních sil dost, jako kulak nepatřím do JZD, nejsem členem, nepatřím podle vládního nařízení, a proto nechci porušovat pětiletý plán zemědělský. Nemám důvěru JZD a žádám, abych byl propuštěn do jiného zaměstnání.“⁵⁹

Musíme se přirozeně ptát, jak komunistický režim počátku 60. let s jeho žádostí naložil. Ústy Antonína Novotného byla socialistická přestavba zemědělství prohlášena za završenou, republika se dle Ústavy stala socialistickou. Václav Kurka byl v závěru roku 1961 obviněn z narušení plynulého zásobování pracujících a z pobuřování. Elaboráty Okresního oddělení VB v Jičíně stojí za citování: „Spolu se svým bratrem v době nynější silně narušují dobrý chod místního JZD a pracovní morálku družstevníků tím, že jednak jako soukromí zemědělci veřejně sabotovali zemědělskou výrobu tím, že neplnili svoje povinnosti, a potom, kdy jim usedlost respektive hospodářství bylo odejmuto

58 Srov. BORTEL, Roman: Kolektivizace - 50. léta na vesnici: vzpomínky jedné rodiny z východních Čech. In BOČKOVÁ, Marie et al. *Zemědělství a 50. léta. Prameny a studie 41*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2008, s. 27-28.

59 *Okresní soud v Jičíně*, spis. zn. Rt 24/91 a Rt 108/91, původní trestní spis 1T 15/62 Lidového soudu v Jičíně, Odvolání rozhodnutí Rady místního národního výboru a plénu MNV v Újezdě Svatojánském, okr. Jičín. V Újezdě Svatojánském dne 24. dubna 1961.

a předáno k obdělání místnímu JZD, odmítají pracovat v zemědělství a chtějí pracovat v průmyslu. [...] Dále jmenování zatěžují úřady různými stížnostmi a žádostmi, aby byli ze zemědělství vyjmuti, anebo vystěhováni do Německa jako Němci, čímž dnešní zřízení hanobí. Jejich poměr k dnešnímu lidově demokratickému zřízení jest krajně a vyhraněně nepřátelský, s čímž se nijak netají. Oba svým jednáním nedávají dobrý příklad pracujícím na vesnici.⁶⁰ Bratři svými žádostmi o uvolnění ze zemědělství vytrvale obesílali nejen obecní a okresní složky, ale i ministerstvo a prezidentský úřad.

V dubnu 1962 byl Václav Kurka Okresním soudem v Jičíně odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na osm měsíců. Krajský soud jeho odvolání zamítl. Žádosti o milost Ministerstvo spravedlnosti nevyhovělo s odůvodněním, „aby již jednou, a to s konečnou platností, jste si uvědomil, že podobná jednání nelze trpět a že občané s podobnými sklony jsou vážnými narušovatelí plnění jednotného hospodářského plánu na poli rostlinné a živočišné výroby“.⁶¹ Po zamítnutí všech jeho žádostí o odklad nastoupil trest v Hradci Králové v září 1962, propuštěn byl v květnu 1963 v Pardubicích.⁶² Ve svém vzdoru proti JZD oba bratři vytrvali, podle sdělení pamětnice Marie Machytkové z obce odešli do Lázní Bělohradu a za prací dojížděli do jičínského průmyslového podniku Agrostroj. Teprve po pádu režimu v listopadu 1989 se Václav Kurka dočkal svého ospravedlnění, v roce 1991 během rehabilitačního řízení prohlásil: „Nevím, co bych měl nyní s odstupem doby na svou obhajobu říci, vše jsem řekl již tehdy, byla to pravda.“⁶³

Československé vedení KSČ zamítlo cestu dlouhodobější koexistence socialistického státního a „družstevního“ sektoru se soukromou výrobou, jak k tomu šel vývoj v sousedním Polsku či Maďarsku,⁶⁴ a prosadilo sovětskou koncepci úplné kolektivizace zemědělství pod správou státních statků, strojních (traktorových) stanic a státnímu řízení podléhajících JZD. Hlavní zemědělské oblasti byly do začátku 60. let v podstatě zkolektivizovány a z oficiálních míst bylo slavnostně ohlášeno dokončení socialistické přestavby vesnice. Podle údajů výzkumu z 90. let obhospodařoval zestátněný sektor koncem roku 1960 celkem 90,9 % veškeré zemědělské půdy (z toho JZD 71,4 %), jeho podíl na hrubé zemědělské produkci činil 69,9 % a na tržní produkci

60 *Tamtéž*, Usnesení o zahájení vyšetřování a Charakteristika, Okresní oddělení VB Jičín 11. 12. 1961 a 23. 11. 1961.

61 *Tamtéž*, Rozsudek Okresního soudu v Jičíně ze dne 26. 4. 1962; Usnesení Krajského soudu v Hradci Králové ze dne 31. 5. 1962, zn. 2 To 245/62; Vyřízení žádosti o milost, Praha 30. 10. 1962.

62 *Tamtéž*, Zpráva o nastoupení trestu, Útvar nápravných zařízení Hradec Králové 14. 9. 1962 a Hlášení změn, Útvar nápravných zařízení Pardubice 14.5.1963.

63 Václav Kurka byl nejprve v lednu 1991 rehabilitován částečně, v červenci jej pak soud zproštěním obžaloby plně ospravedlnil. *Okresní soud v Jičíně*, spis. zn. Rt 24/91 a Rt 108/91, Usnesení Okresního soudu v Jičíně z 23. 1. 1991; Protokol o hlavním líčení a Rozsudek OS v Jičíně z 1. 7. 1991.

64 RYCHLÍK, Jan: Kolektivizace ve střední a východní Evropě. In BLAŽEK, Petr - KUBÁLEK, Michal (eds.): *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008, s. 13-29. SWAIN, Nigel: Typologie východoevropských podob kolektivizace. In *Tamtéž*, s. 30-59.

81,5 %, zatímco podíl osobních hospodářství – záhumenků byl 10,1 % a podíl samostatně hospodařících zemědělců 8,4 %.⁶⁵ Zatímco na konci 40. let počítalo komunistické vedení s rostoucí produkcí zemědělství již v průběhu kolektivizace, na konci 50. let muselo pokládat za úspěch, že neklesla. Úrovně hrubé zemědělské produkce z roku 1936 bylo dosaženo teprve ve druhé polovině 60. let, tedy až za dvacet let od konce války.⁶⁶ Zajímavé srovnání přinesla Jana Burešová, která uvádí, že v sezóně 1965-66 se světová zemědělská výroba oproti předválečné úrovni zvýšila úhrnem o 32 %, v zemích západní Evropy o 30 %, kdežto v Československu pouze o 1 % oproti úrovni z roku 1936.⁶⁷ Po roce 1960 pokračovali v soukromém hospodaření pouze zatvzrzeli jednotlivci, kteří ve velmi ztížených a skromných podmínkách vzdorovali nepříznivým okolnostem a s maximálním vypětím udržovali tradici svých rodů. V 60., 70. a 80. letech minulého století představovala soukromá hospodářství jen malé izolované ostrůvky vytěsňené na samý okraj zkollektivizovaných katastrů JZD či státních statků.⁶⁸

Pokusíme-li se stručně shrnout československou cestu kolektivizace venkova po Stalinově a Gottwaldově smrti, musíme konstatovat, že k přerušení aktivního kolektivizačního úsilí došlo po polovině roku 1953 v důsledku sociálně ekonomických problémů komunistického režimu v Československu i pod vlivem mezinárodní situace. Kolektivizační přestávka byla vynucená, politické vedení ji nijak neplánovalo, ani si ji nepřálo. Na venkově naopak probudila naději v dlouho očekávanou změnu, mnozí rolníci využili možnost návratu k samostatnému hospodaření a při první příležitosti utekli z násilně založených JZD. Jejich naděje a očekávání však zmařilo léto 1955, kdy politické vedení vyhlásilo záměr přejít od kolektivizační stagnace k další aktivní kolektivizaci. Po kolektivizační odlmce, jakoby chvilce k vydechnutí, se ořesený režim znovu nadechl a přišel s novou vlnou vytrvalého náporu. Dočasnou kolektivizační stagnaci vystřídala ofenziva, jež drtivou většinu samostatných rolníků přivedla k rezignaci a podvolení se kolektivizačnímu projektu. Aktivní samostatné rozhodování bylo nahrazeno centrálním plánováním, samostatný hospodář s citem pro přírodu zaměstnancem s pracovní dobou.

65 BUREŠOVÁ, Jana: Zemědělství v českých zemích a na Slovensku v podmínkách kolektivizace 1949-1960: poznámky k převratu v životě a práci zemědělců. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: Masarykova univerzita – Česko-slovenská komise historiků, 1998, s. 203.

66 SLEZÁK, Lubomír.: Úspěchy a prohry zemědělského družstevnictví. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Osudy zemědělského družstevnictví...*, s. 9-19.

67 BUREŠOVÁ, Jana: Zemědělská politika v Československu v letech 1948–1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě. In *Sborník prací moravských historiků: studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996, s. 124. Srov. NOVÁK, Pavel: Výkonnost československého zemědělství v mezinárodním srovnání v 50. letech 20. století. In BLÁŽEK, Petr - KUBÁLEK, Michal (eds.): *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008, s. 136-155.

68 JECH, Karel: Strasti a naděje selského stavu. In NĚMEC, Stanislav (ed.). *Kolektivizace – zločin proti venkovu*. Praha: Asociace soukromého zemědělství ČR, 2004, s. 62-63.

Prameny a literatura

Národní archiv (dále NA) *Praha*, fond (dále f.) Ústřední výbor KSČ - Jindřich Uher, svazek (dále sv.) 2, archivní jednotka (dále arch. j.) 16, Průzkum orgánů Národní bezpečnosti o situaci v JZD v ČSR, b.d. (1953).

Archiv bezpečnostních složek (dále ABS) *Brno – Kanice*, f. B 5/4-2 (Správa StB Hradec Králové - Okresní oddělení MV Nová Paka), kniha (dále kn.) 1: Jednací protokol 1952-1954, číslo jednací (dále č. j.) 371, 436, 558 a 776. *Tamtéž*, f. B 5 (Krajská správa Ministerstva vnitra Hradec Králové), karton (dále kt.) 28, inventární jednotka (dále inv. j.) 105, Zprávy pro KV KSČ o situaci v JZD v kraji, rok 1953.

Obecní úřad Svatojanský Újezd, Pamětní kniha obce: zápis k roku 1953, heslo „Letošní žně u nás“. Za přístup k obecní kronice vděčím panu Miroslavovi Pernému.

Obecní úřad Běleč nad Orlicí, Kronika III, s. 38. Za přístup k obecní kronice vděčím paní Elišce Dimovové.

Státní okresní archiv (dále SOKA) *Hradec Králové*, f. ONV Nový Bydžov, kt. 471, inv. č. 1218, sign. IV/IV/132, složka JZD Žlunice, Žádost o zproštění funkce hospodáře, Žlunice 1. 9. 1953.

SOKA Jičín, f. MNV Svatojanský Újezd (nezprac.), Zápis ze schůze pléna MNV 23. 11. 1953.

ABS Brno – Kanice, f. B 5 (Krajská správa Ministerstva vnitra Hradec Králové), kt. 21, inv. j. 63, Tajný rozkaz č. 10 z 22. 4. 1955: Intenzivní rozpracování nepřátel na úseku zemědělství.

Tamtéž, f. B 5/4-2 (Správa StB Hradec Králové - Okresní oddělení MV Nová Paka), kn. 6: Přísně tajný jednací protokol 1954-1960, č. j. 112. *Tamtéž*, f. B 5 (Krajská správa Ministerstva vnitra Hradec Králové), kt. 21, inv. j. 63, Tajný rozkaz č. 17 z 3. 8. 1955: Zesílení boje proti nepřátelům socialistické přestavby zemědělství.

Pochodeň: orgán Krajského výboru KSČ v Hradci Králové, roč. 42 (1955), č. 53 (5. 7.), s. 2; č. 61 (2. 8.), s. 1; č. 64 (12. 8.), s. 2-3; č. 84 (21. 10.), s. 5.

BARNOVSKÝ, Michal.: Prestávka medzi prvou a druhou etapou kolektivizácie. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15. - 16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 2002, s. 236-237.

BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001, s. 52-83.

BOTEL, Roman: Kolektivizace - 50. léta na vesnici: vzpomínky jedné rodiny z východních Čech. In *Prameny a studie 41*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2008, s. 27-28.

BUREŠOVÁ, Jana: Zemědělství v českých zemích a na Slovensku v podmínkách kolektivizace 1949-1960: poznámky k převratu v životě a práci zemědělců. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: Masarykova univerzita – Česko-slovenská komise historiků, 1998, s. 203.

BUREŠOVÁ, Jana: Zemědělská politika v Československu v letech 1948–1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě. In *Sborník prací moravských historiků: studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996, s. 124.

GYARMATI, György - VALUCH, Tibor: *Hungary under Soviet domination: 1944-1989*. East European Monographs, Columbia University Press, 2010, s. 182-184.

JANČÍK, Drahomír: Cesta k měnové reformě roku 1953: od maďarského modelu zavedení volného trhu k měnové reformě sovětského typu. In *Královéhradecko: historický sborník pro poučenou veřejnost*. Hradec Králové: Státní okresní archiv - Studijní a vědecká knihovna - Muzeum východních Čech - Galerie moderního umění - Knihovna města Hradce Králové; Zámorsk: Státní oblastní archiv, 2007, s. 249-268.

JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945-1960*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, 2001, s. 158-159.
Prokuratura v boji za socialistické zemědělství. Praha: Generální prokuratura, 1955, s. 10-14.

JECH, Karel: Knižně nepublikované dokumenty: dokument 4 (Problémy likvidace kulactva jako třídy v souvislosti s dovršením výstavby socialismu v naší zemi, Praha 19. 5. 1958) [cit. 2011-10-30].
URL: <http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Jech_Dok4.pdf.

JECH, Karel: Strasti a naděje selského stavu. In NĚMEC, Stanislav (ed.). *Kolektivizace – zločin proti venkovu*. Praha: Asociace soukromého zemědělství ČR, 2004, s. 62-63.

JEŘÁBEK, Čestmír: *V zajetí stalinismu: z deníků 1948–1958*. Brno: Barrister & Principal, 2000, s. 203.

JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953, aneb, 50.1*. Praha: Svítání, 1992.

KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa: doba tání 1953–1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005, s. 17.

KAŠAUSKIENĚ, Vanda: Student Unrest in Lithuania after Stalin's Death, 1953–1960. In: *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 5: 2000, s. 176–192.

KRAMER, Mark: The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy Making (Part 1). In: *Journal of Cold War Studies*, Winter 1999, Vol. 1, No. 1, s. 17-22.

NOVÁK, Pavel: Výkonnost československého zemědělství v mezinárodním srovnání v 50. letech 20. století. In BLAŽEK, Petr - KUBÁLEK, Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008, s. 136-155.

PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 84-127.

PERNES, Jiří: *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*. Brno: Prius, 2000.

PETRAŠ, Jiří: Peněžní reforma 1953. In *Sborník Archivu ministerstva vnitra* 3, 2005. Praha: Odbor archivní a spisové služby MV ČR, 2005, s. 141-171, k nepokojům ve Strakonících a Vimperku zejména s. 148-149 a 154-163.

PERNES, Jiří: Československý rok 1956: k dějinám destalinizace v Československu. In *Soudobé dějiny* 4/2000, s. 594-618.

PERNES, Jiří: Závěrečná etapa kolektivizace zemědělství v Československu 1957-1960. In BŘEZINA, Vladimír - PERNES, Jiří (eds.). *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957-1960*. Brno: Stilus, 2009, s. 11an.

RYCHLÍK, Jan: Kolektivizace ve střední a východní Evropě. In BLAŽEK, Petr - KUBÁLEK, Michal (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2008, s. 13-29.

SLEZÁK, Lubomír: Úspěchy a prohry zemědělského družstevnictví. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Osudy zemědělského družstevnictví...*, s. 9-19.

SNÍTIL, Zdeněk (ed.): *Sborník studijních materiálů k československým dějinám v období 1948 – 1953 II*. Praha: Vysoká škola politická ÚV KSČ, 1969, dokument č. 10 (Politická situace a úkoly strany. Referát A. Zápotockého na zasedání ÚV KSČ dne 4. 9. 1953), s. 211-276.

SNÍTIL, Zdeněk (ed.): *Sborník studijních materiálů...*, dokument č. 9 (President A. Zápotocký promluvil k budovatelům Klíčavské přehrady.), s. 207, 209-210.

SUCHÁNEK, Jaroslav: *Právní regulace združstevňování československého zemědělství: uplatňování marxisticko-leninské agrární teorie při združstevňování československého zemědělství se zvláštním zřetelem k úloze státu a práva*. Praha: Academia, 1977, s. 79-82 a 84-86.

SVOBODA, Libor: Perzekuce vesnického obyvatelstva v procesu kolektivizace na Jindřichohradecku. In BLAŽEK, Petr et al. *Akce „K“: vyhnání sedláků a jejich rodin*

z usedlosti v padesátých letech; studie, seznamy a dokumenty. Praha: Pulchra, 2010, s. 151-210.

ŠTĚPÁNEK, František: *Utajené povstání: 1953.* Praha: Michael, 1993.

SWAIN, Nigel: Typologie východoevropských podob kolektivizace. In *Tamtéž*, s. 30-59.

TOMEK, Prokop: *Okres na východě 1960-1989: občané a nejnižší článek Státní bezpečnosti na příkladu okresu Havlíčkův Brod.* Praha: Vyšehrad, 2008, s. 122-124.

OSTERMANN, Christian F: (ed.) *Uprising in East Germany 1953: the Cold War, the German question, and the first major upheaval behind the Iron Curtain.* Budapest: Central European University Press, 2001.

ULČ, Ota: Malá doznání okresního soudce (2. vyd.). In *Bestseller* 3, s. 15. Praha: Art-servis, 1990.

URBAN, Jiří: Soumrak selského rodu Vršťalů ze Žlunic. In *Královéhradecko: historický sborník pro poučenou veřejnost* 8 (2011), SOA Zámorsk - SOKA Hradec Králové, s. 175-205.

URBAN, Jiří: *Venkov pod kolektivizační knutou: okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu.* Praha: Vyšehrad, 2010

VIOLA, Lynne: *The best sons of the fatherland: workers in the vanguard of Soviet collectivization.* New York - Oxford: Oxford University Press, 1989.

VOHRYZKA-KONOPA, F. J.: *Venkov v temnu: násilná socializace čs. zemědělství.* (2. vyd.) New York: Mezinárodní rolnická unie, s. 31

WITKOWSKI, Gregory R: Peasants Revolt? Re-evaluating the 17 June Uprising in East Germany. In: *German History*, 2006, Vol. 24 Issue 2, s. 243-266.

Neslavný konec slavného spolku

Příčiny zániku České lesnické jednoty v roce 1925

Studie se zabývá příčinami zániku České lesnické jednoty, ke kterému došlo na počátku roku 1925. Česká lesnická jednota, jež byla založena roku 1848, byla naším nejstarším lesnickým spolkem. Byla zformována na zemském principu a sdružovala zejména profesní lesníky české i německé národnosti a majitele lesů z řad pozemkové šlechty. V roce 1907 generace mladých národnostně emancipovaných lesníků založila Jednotu českých lesníků zemí koruny české koncipovanou na ryze národnostním principu, jež se proti staršímu spolku ostře vymezovala. Po roce 1918 se upadající Česká lesnická jednota již nebyla schopná zorientovat v nových poměrech a uvolnila místo konkurenčnímu spolku.

The study deals with the causes of dissolution of the Czech forestry unity, which took place in early 1925. Czech Forestry unity, which was founded in 1848, was our oldest forestry association. It was formed on the earth's principle and particularly by professional foresters brought together Czech and German nationality and forest owners from among the landed gentry. In 1907, nationally emancipated generation of young foresters founded the Union of Czech Crown Lands foresters conceived on a purely national principle, against which sharply defined the older league. After declining in 1918, the Czech Forestry unity was no longer able to navigate in the new circumstances and make way for a competitive league.

Založení a stručná historie České lesnické jednoty

Historie lesnického spolkového života v Čechách ve druhé polovině 19. století a na počátku století následujícího odráží spletitost zdejšího národnostního, sociálního a politického vývoje.¹ První lesnický spolek se na našem území zrodil v revolučním roce 1848. Na základě ústavou přislíbeného spolčovacího práva vyhlásila „*Společnost lesních hospodářů v kraji boleslavském*“, jež vznikla bez úředního posvěcení v roce 1846,

1 K dějinám lesnických spolků v českých zemích obecně: NOŽIČKA, Josef: Přehled vývoje našich lesů, Praha 1957, s. 379 – 383.

ideu ustanovení českého lesnického spolku.² Zakladatel spolku nadlesní Eduard Faust z Liblic u Mělníka se svými spolupracovníky nadlesním Vilémem Feurichem z Kosmonos, lesmistrem Františkem Xaverem Smolerem z Benátek nad Jizerou a nadlesním Eduardem Richterem z Košátek formulovali 22. května 1848 na schůzce v Mělníce program zamýšleného spolku a následně prostřednictvím tisku vyzvali české lesnictvo, aby se sešlo 3. července v Praze a debatovalo o ustanovení českého lesnického spolku. Vzhledem k tomu, že v hlavním městě království na počátku léta naplno vzplála revoluce, byl termín setkání odložen na 3. srpen. Do pražského hostince „U černého koně“ se tehdy dostavilo asi čtyřicet významných lesníků z celých Čech, kteří se dohodli na založení „*České lesnické jednoty – Verein böhmischer Forstwirte*“.³ Prvním předsedou nového spolku byl zvolen vrchní lesmistr křivoklátského panství Jan Bedřich Gintl.

Česká lesnická jednota (též ČLJ) organizovala český lesnický stavovský život na zemské úrovni. (Na Moravě a ve Slezsku její roli plnila lesnická sekce moravsko-slezské hospodářské společnosti, ustanovená 18. prosince 1849.⁴) ČLJ se brzy etablovala a její členská základna rychle rostla. Zatímco první valné hromady, jež se sešla 4. září 1848 v Praze, se účastnilo 199 osob, v roce 1852 ČLJ evidovala již 1.100 členů. Nejen profesionální lesníci, ale i majitelé lesů a milovníci lesa, lovu a přírody sdružení v ČLJ usilovali o povznesení úrovně českého lesnictví a lesnického stavu. Každoročně se scházeli na valných hromadách na nejružnějších místech Čech, kde diskutovali aktuální oborové problémy⁵. Na pracovní část navazovaly oblíbené, pečlivě připravené odborné exkurze

2 K činnosti společnosti více: „*V r. 1846 seskupila se v kraji Boleslavském malá společnost lesníků chtějíc po příkladu sousedních zemí založiti lesnický spolek. Tehdejší absolutistická vláda nepřála tomu větríc v tom politiku, činila různé překážky, takže se společnost na dalších snah v tomto vlasteneckém a stavovském počínání vzdala až mezi majiteli lesů jevilu se pro zřízení takového spolku značné sympathie, a sama c. k. vlastenecká společnost zřízení spolku doporučovala. Lesníci utvořili si na místo spolku čtenářskou besedu, která měla za účel pořizovati si novou lesnickou literaturu. Časopisy kolovaly mezi členy a koncem roku byly mezi členy vylosovány.*“ Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence spolková a redakční v letech 1919 až 1927, nedatovaný dopis Theodora Mokrého Ústřední Jednotě československého lesnictva z roku 1926.

3 K založení a historii České lesnické jednoty: BOHUTINSKÝ, A. – HEMMR, J. (1898): Česká lesnická jednota 1848 až 1898. Jubilejní spis 1898, Praha.

4 Lesnická sekce byla v roce 1885 přeměněna v samostatný moravsko-slezský lesnický spolek, jenž měl na rozdíl od ČLJ ryze německý ráz.

5 Valné hromady se konaly na následujících místech: 1848 Praha, 1849 Hluboká nad Vltavou, 1850 Děčín, 1851 Cheb, 1852 Mladá Boleslav, 1853 Jindřichův Hradec, 1854 Praha, 1855 Vrchlabí, 1856 Praha, 1857 Mimoň, 1858 Kostelec nad Černými Lesy, 1859 Mariánské Lázně, 1860 Chomutov, 1861 Písek, 1862 Jičín, 1863 Třeboň, 1864 Dobříš, 1865 Mladá Boleslav, 1867 Rokycany, 1868 Frýdlant, 1869 Beroun, 1870 Vimperk, 1871 Hradec Králové, 1872 Tachov, 1873 Písek, 1874 Nové Hradky, 1875 Chrudim, 1876 České Budějovice, 1877 Písek, 1878 česká Skalnice, 1879 Jilemnice, 1880 Děčín, 1881 Rakovník, 1882 Klatovy, 1883 Rychnov nad Kněžnou, 1884 Čáslav, 1885 Plzeň, 1886 Hradec Králové, 1887 Tábor, 1888 Rokycany, 1889 a 1890 Písek, 1891 Břežnice, 1892 Beroun, 1893 Břežnice, 1894 Jindřichův Hradec, 1895 Nové Hradky, 1896 Nymburk, 1897 Čáslav, 1898 Český Krumlov, 1899 Písek, 1900 Ústí nad Orlicí, 1901 Pelhřimov, 1902 Jičín, 1903 Plzeň, 1904 Praha, 1905 Kolín, 1906 Špindlerův Mlýn a Jánské Lázně, 1907 a 1908 Praha, 1909 Třeboň, 1910 Hradec Králové, 1911 Plzeň, 1912 Písek a 1913 Hořice v Podkrkonoší.

a výlety do lesů v okolí místa sjezdu. Již od samého počátku (od roku 1849) ČLJ vydávala prestižní časopis „*Vereinschrift für Forst-, Jagd- und Naturkunde*“, jenž se stal pilířem české lesnické literatury. Časopis nejprve vycházel v německé i české verzi, avšak česká mutace řízená Františkem Špatným pro malý zájem záhy zanikla. Časopis nadále vycházel dvojjazyčně - příspěvky byly publikovány v řeči, ve které byly do redakce zaslány. Právě dvojjazyčnost neboli utrakvismus, byla základním rysem, jenž charakterizoval spolek téměř po celou dobu jeho činnosti. V prvních desetiletích ve spolkové agendě dominovala němčina, avšak s postupující emancipací českého národa se od 80. let 19. století začala stále více prosazovat čeština. ČLJ byla spolkem utrakvistickým a konzervativním. Spolek pozvolna ovládli vlastníci lesů z řad historické pozemkové aristokracie, kteří od 60. let 19. století výhradně zastávali i post spolkového předsedy.

Když se v roce 1921 významný lesník a člen ČLJ Theodor Mokřý⁶ zamýšlel nad největšími úspěchy, kterých jednota ve své historii dosáhla, uvedl následující: „*Zásluhy Č[eské] l[esnické] j[ednoty] jsou veliké a jmenuji jen několik nejvýznačnějších: o zbudování zákona lesního, zákona o uspořádání lesních služebností, zákona o dohledu k hospodaření s lesy obecními, zřízení pokusných lesnických stanic, zřízení dešťoměrných pozorovacích stanic a zbudování a vybudování lesnické školy v Bělé, prvé to lesnické školy v Čechách, zřízeno 6 stipendií pro posluchače školy této, o úpravu voroplavy na našich řekách, o zřízení jednotného odznaku služebního pro lesnictvo, o zalesňování holých vrchů a svahů, o vydání německo – českého [lesnického] slovníku, díla druhu svého posud jediného atd., atd.*“⁷

Jednota českých lesníků - zdatný konkurent

V 90. letech 19. století bylo emancipační hnutí českého národa dovršeno, ve stejné době však zároveň kulminovalo napětí mezi oběma zemskými národnostmi, jež se odrazilo i v prostředí České lesnické jednoty. Na vzrůstající sebevědomí českého živlu zareagovala v roce 1894 část členské základny německé národnosti odtržením se a vyhlášením samostatného ryze německého spolku „*Verein deutscher Forstwirte für Böhmen*“ se sídlem v Žatci. Obdobně si i Češi 6. ledna 1907 v Praze založili „*Jednotu*

6 Theodor Mokřý (1857 – 1945), významný český lesní a rybniční hospodář, studoval na lesnickém učilišti v Bělé pod Bezdězem, následně zastával rozličné funkce v lesní správě na panstvích hlubocko – krumlovské větve schwarzenberského rodu, v roce 1891 získal post nadlesního a vedoucího lesního a rybničního hospodářství na velkostatku Lnáře u Blatné, který patřil baronům z Lilgenau, proslavil se vyšlechtěním nové odrůdy kapra lysce zvaného „modrák“, v roce 1902 dosáhl postu vrchního lesního rady, ze Lnář řídil v letech 1912 – 1922 redakci časopisu České lesnické jednoty, přednášel na lesnické fakultě ČVUT. K životu a dílu Theodora Mokrého více: ŠIMAN, K. (1958): Ing. Dr. h. c. Teodor Mokřý. In: FRIČ, J. a kol., Velké vzory našeho lesnictví, Praha, s. 168 – 171 a nejnověji STEINOVÁ, Š. (2011): Theodor Mokřý, Prameny a studie 46, s. 57 – 71.

7 Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, Dopis Theodora Mokrého odeslaný 27. února 1921 Spolku Posluchačů lesního inženýrství v Brně.

českých lesníků zemí koruny české“ (dále též JČL), jež na rozdíl od ČLJ nebyla koncipována na zemském principu, ale národnostním a to, jak název napovídá, ve všech českých zemích.⁸ (Na Moravě doposud fungoval jen čistě německý moravsko-slezský lesnický spolek.) Dalším důležitým rozdílem byla skutečnost, že členem nového spolku směl být pouze lesník - odborník. Členství tak bylo například odepřeno ambiciósnímu řediteli píseckých lesnických škol Ladislavovi Burketovi, jenž se nemohl prokázat požadovaným lesnickým vzděláním.⁹ Konečně nový spolek nebyl personálně provázán s českou pozemkovou šlechtou (majiteli lesů), a tudíž se vůči ní mohl vymezovat. Pokud jsme starší ČLJ charakterizovali jako konzervativní a utraktivistickou, můžeme mladší JČL označit jako demokratickou, národní a plebejskou. Prvním předsedou JČL byl jmenován plzeňský lesní inženýr Antonín Holub. Na důležitém postu jednatele se do zániku monarchie vystřídali publicista Josef Václav Rozmara, poděbradský lesní kontrolor Jan Frič a ředitel jemnické lesnické školy Karel Šiman. „*Rozmarův lesnický týdeník*“ se stal oficiálním spolkovým periodikem.

Na první pohled se funkce nového spolku podobala staršímu předchůdci. Jednota organizovala stavovský lesnický život a pořádala každoroční sjezdy členstva na rozličných místech Čech a Moravy spojené s odbornými exkurzemi a vycházkami do okolních lesů, kladla ovšem velký důraz na společenské a sociální postavení řadových lesníků a pečovala o jejich vzdělávání a osvětu.

Na atmosféru, ze které se v roce 1907 nová jednota zrodila, vzpomínal s odstupem času někdejší spolkový jednatel Jan Frič: „*Kolem roku 1900, kdy jako posluchač lesnické školy počal jsem seznávat lesnický život, ovšem zatím jen z povzdálí, byla v Čechách jediným reprezentantem lesnictví 'Česká lesnická jednota', spolek po stránce odborné velmi vážený, jehož předsedou býval vynikající šlechtic, a jehož členy výboru bývali lesníci rovněž vynikající a přirozeně také nahoře oblíbení. Je pochopitelné, že při tehdejší složení tohoto spolku, závislosti lesních úředníků a privilegovaném postavení šlechtických majitelů vůbec, nebylo pomyslení na uchýlení se od daného programu úzkostlivě vylučujícího každé hnutí národní, sociální atd. [...] U příležitosti valného shromáždění české lesnické jednoty v Jičíně v r[oce] 1902 přednesl lesní inženýr Ant[onín] Holub z Plzně návrh na sociální úpravu poměrů úředníků velkostatkářských. [...] Návrh vzbudil pravou bouři v klidných dosud vodách a třeba že navrhovatel opětně návrh svůj chtěl odůvodniti, byl striktně odmítnut a předseda, zesnulý Karel kníže Schwarzenberg, v intencích spolku přešel prostě k dalšímu pořádku. Pochopil jsem závislost a nemohoucnost podřízeného lesního úředníka, pochopil jsem prostředí, ve kterém jest mu žít a neuvědoměle ještě vznikla ve mne touha po jiném, svobodnějším*

8 K založení a historii JČL: FRIČ, J. (1927): 20 let české lesnické organizace, Praha a 25 let Ústřední jednoty československého lesnictva 1907 – 1932, Praha 1932.

9 Ke vztahu Ladislava Burketa k novému spolku: SLABA, M. (2011): Burket contra Rozmara, Prameny a studie 46, 2011, s. 45 – 56.

prostředí, kde by bylo možno mluvit a žít přátelsky, upřímně a demokraticky.“¹⁰ V jiné souvislosti charakterizoval Frič členy nového spolku jako „bezzemky“, kteří byli v ostrém rozporu s majiteli lesů ovládajícími starší utrakvistickou jednotu.¹¹



Sjezdové stužky lesnických spolků z roku 1907: Česká lesnická jednota (vlevo) a Jednota českých lesníků zemí koruny české (vpravo).

Pasivní přihlížení hrozícímu zániku

První světová válka ochromila na několik let veškerou spolkovou činnost. Teprve v roce 1917 se Česká lesnická jednota, obdobně jako Jednota českých lesníků, začala probouzet z letargie. ČLJ svolala na 8. září roku 1917 valnou hromadu, jež měla nastartovat novou éru téměř sedmdesátiletého spolku. Brzy ovšem přišla rána, ze které se ČLJ již nikdy nevzpamatovala: rozpad habsburské monarchie a zrod nové Československé republiky. Instituce nově se rodícího státu vsadily na „národnostně vyspělou“ JČL, se kterou primárně konzultovaly naléhavé lesnické problémy poválečné společnosti (např. zásobování měst dřívím na otop) a rovněž složité záležitosti nově koncipované státní lesnické politiky (podklady o stavu československých lesů pro mírovou konferenci, skladbu vlastnických poměrů v souvislosti se zamýšlenou pozemkovou reformou, etc.).

¹⁰ FRIČ, J. (1927): 20 let, s. 4 an.

¹¹ Tamtéž, s. 101.

Jednota českých lesníků vycítila svou historickou šanci a intenzivně útočila na tápající kolegy sdružené v ČLJ. Ještě za války proti nim rozpoutala kampaň pod heslem „*Kdo lesník Čech, ten člen Jednoty českých lesníků*“.¹² Ačkoliv mezi oběma spolky panovalo značné napětí, jednali jejich představitelé o sloučení. Důvody, kvůli kterým spolky nakonec sloučeny nebyly, vystihl Theodor Mokřý: „*Sloučení obou jednot lesnických [...], jehož jsem se sám dožadoval, považuji nyní po výsledku porady poslední výborové schůze za nemožné, poněvadž ani prvá ani druhá k likvidaci spolku, která by předcházeti musela, se neodhodlá. Ústřední jednota Československého lesnictva [nový název JČL] k tomu nemá příčiny a Česká lesnická jednota, pokud zastoupena jest výborem pohlízejíc[ím] na své šedesátileté [správně sedmdesátileté] trvání a nepopíratelné zásluhy o české lesnictví jednomyslně si toho ještě nepřeje.*“¹³

Jakmile jednání o sloučení zkrachovala, vydala JČL v lednu roku 1919 leták adresovaný československému lesnictvu, ve kterém sama sebe deklarovala jako jediný stavovský spolkový orgán oprávněný hovořit jménem lesníků: „*České lesnictvo, které v zemích svobodné republiky československé znamená početně i hospodářsky významnou část středního stavu, domáhá se dnes, kdy dosud jeho většina se nachází ve službě soukromé, nejen pouhé ochrany svých zájmů, nýbrž i náležitého zastoupení ve správě veřejné a účelné úpravy lesních poměrů vůbec. Aby bylo tohoto cíle dosaženo pokud možno brzy a úplně, musí české lesnictvo vždy a všude – bez výhrad vystupovati jako jediný a pevně semknutý celek, jdoucí uvědoměle za stejnými ideami a za stejným cílem. Je proto nutno shromáždit všechny příslušníky stavu našeho, v jediné mocné organizaci, která v budoucnu se má jmenovati: „Jednota československého lesnictva“. K vykonání tohoto sjednocovacího díla jest povolána pouze dosavadní, jediná ryze česká - „Jednota českých lesníků zemí koruny České“,...*“¹⁴ JČL nakonec 2. února 1919 přijala nový oficiální název: „*Ústřední Jednota československého lesnictva*“ (dále též ÚJČL).

Vzmáhající se a ústředními státními orgány podporovaná ÚJČL uspořádala ve dnech 6. až 9. července 1922 v Brně svůj jedenáctý sjezd, spojený stejně jako v předválečné historii s odbornou exkurzí a výletem, tentokrát do adamovského polesí a Moravského krasu. Na velkolepě pojatém sjezdu se ÚJČL prezentovala jako úspěšná a perspektivní spolková organizace čítající již 3.578 členů evidovaných v 37 krajských odborech. V rozsáhlém referátu shrnul spolkový předseda Bedřich Fürst dosažené úspěchy a nadcházející výzvy a vyjádřil se rovněž směrem k upadající České lesnické společnosti: „*Ústřední jednota čsl. lesnictva nemá žádného zájmu na tom, aby členstvo její v Čes[ké]*

12 HOLUB, A.: Provolání k českému lesnictvu. Pro sjednocení českého lesnictva. Věstník Jednoty českých lesníků zemí koruny České, 1917, č. 1 – 2, s. 8 an.

13 Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, Dopis Theodora Mokřého z 15. února 1919.

14 Archiv NZM, fond Jednota českých lesníků zemí koruny české, Signatura P 69, leták „Československému lesnictvu!“ ze dne 12. ledna 1919 podepsaný Spolkovou radou „Jednoty českých lesníků zemí koruny české.“

*les[nické] jednotě – (Böhmischer Forstverein) – setrvalo, čímž se nechce dotýkati svobodného rozhodnutí jednotlivých členů. Nemůže ovšem nikdo popřít, že utraktivismus vlastně jest známkou národní nevyspělosti a dle toho by se mělo naše členstvo zařídit.*¹⁵ Opakované narážky na národní nevyspělost nesli členové utraktivistické jednoty s velkou nelibostí. Theodor Mokřý podobná slova označil za nejapnou urážku a hanbu stavu lesnického.

Jediný symbol někdejší spolkové slávy, který se České lesnické jednotě podařilo uchovat i po vzniku republiky, byl spolkový časopis „*Vereinsschrift für Forst-, Jagd- und Naturkunde*“, jenž od roku 1883 vycházel i pod českým názvem „*Spolkový časopis pro lesnictví, myslivost a přírodovědu*.“ Redakci časopisu v roce 1912 převzal Theodor Mokřý a vedl ji následujících deset let. Po válce vydávání časopisu neúnosně zatěžovalo spolkovou pokladnu a v roce 1922 bylo dočasně přerušeno. Redaktor Mokřý se se členy se rozloučil článkem v dvojčísle 443 - 444.¹⁶ Shrnul historii spolkového časopisu a vyjádřil následující obavu i naději: „*Nesmírně teskno je mi při vzpomínce, že i řádky tyto jsou pohřební snad písni spolkovému časopisu. Než to se nestane! Nezanikne! Svěží mladá síla uchopí se otěží redakčních a ty lesy české, ty krásné bohaté lesy, poskytnou snad trochu špendlíčů na další vydávání historického díla českých lesů: „Spolkového časopisu pro lesnictví lovectví a přírodovědu Č[eské] j[ednoty] l[esnické]“.* Tomu Zdař Bůh!“¹⁷ Dvojčíslo 443 - 444 však bylo definitivní tečkou za časopisem, který vycházel od roku 1849 a který v letech probouzejícího se lesnického stavovského života když „*pošta přinesla, bývala to událost dne.*“¹⁸ Na strojopis výše uvedeného článku udělal s odstupem času Theodor Mokřý velký kříž a doplnil jej poznámkou: „*Hlavní zásluha násilného skonu patří panu kol[egov]i Fürstovi.*“¹⁹

15 Celý proslov předsedy Bedřicha Fürsta otiskl oficiální věstník Ústřední jednoty československého lesnictva v rámci rozsáhlého materiálu věnujícího se brněnskému sjezdu: XI. valný sjezd Ústřední Jednoty československého lesnictva v Brně, Československý les. Ústřední týdeník pro lesnictví, myslivost, dřevní průmysl a obchod 2, číslo 29 – 30, ze dne 26. července 1922.

16 MOKŘÝ, T.: (1921/1922): Článkem tímto..., Spolkový časopis pro lesnictví, myslivost a přírodovědu. Věstník České jednoty lesnické, č. 443 – 444, 1921 – 1922, s. 61 - 62.

17 Tamtéž, s. 61 – 62.

18 Tamtéž, s. 61.

19 Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, Strojopis textu pro spolkový časopis začínající slovy: „Článkem tímto...“.



Skupinová fotografie účastníků sjezdu České lesnické jednoty, s velkou pravděpodobností se jedná o treboňský sjezd z roku 1909. Na vyvýšeném místě v první řadě uprostřed sedí majitel treboňského panství Adolf Josef Schwarzenberg (zcela vpravo), po jeho pravé ruce sedí předseda ČLJ Karel Bonaventura Buquoy.

Pokus o znovuvzkříšení

Vedení České lesnické jednoty pasivně přihlíželo vlastnímu povolnému rozkladu a alarmujícímu úbytku členské základny.²⁰ Zhruba čtyři roky od svolání valné hromady v roce 1917 neučinil nikdo z čelných představitelů spolku žádné zásadní kroky, jež by napomohly plíživou destrukci zastavit, nebo alespoň pozdržet. Příčiny tohoto jednání poodhalil s odstupem času Theodor Mokrý: „*Poslední předseda dr. Bedřich Schwarzenberg, zaleknut a zakřiknut revolučními zákony a projevy, které neúprosně stihly i jeho rod bez ohledu na jeho nezměrné zásluhy o vlastní národ, zničen a k smrti zarmoucen nad nevděkem, jehož se mu všestranně dostalo - [...] – tlumil další činnost v očekávání brzkého uklidnění, které však se nedostavilo.*“²¹ Spolková pokladna byla prázdná a nedůsledně vedené účetnictví za léta 1919 – 1921 nebylo předloženo spolkovému

²⁰ V roce 1914 ČLJ evidovala 1290 členů, po roce 1918 řádné statistiky vykazovány nebyly, před rozpuštěním v roce 1925 měla jednota asi 220 členů.

²¹ Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, Dopis Theodora Mokrého Ústřední slovanské zemědělské knihovně a čítárně Československé akademie zemědělské z 28. září roku 1927.

výboru ke schválení. Pražská kancelář byla zabrána a majetek jednoty byl uložen dílem na půdě a dílem v soukromém bytě. Členové výboru diskutovali, zda jednotu rozpustit, nebo se pokusit o její záchranu.²² Dočasně zvítězila druhá alternativa. V květnu roku 1921 vydal výbor ČLJ oběžník, ve kterém deklaroval, že po rušných revolučních dnech je opět připraven k nové činnosti a že neochvějně trvá na původních zásadách, „*kteřé byly povždy nerozlučiteľným pojítkem mezi majitelem lesa a jeho pěstitelem.*“²³

Jelikož po slovech nenásledovaly žádné činy, sešla se v neděli 27. srpna roku 1922 v Praze valná hromada České lesnické jednoty, jež měla na programu jediný bod k projednání: „*Úřada a usnesení o dalším trvání jednoty*“.²⁴ Předseda spolku Bedřich Schwarzenberg, jenž si patrně přál jednotu v tichosti rozpustit, se schůze nezúčastnil, s odůvodněním, že „*neúčastí svou miní poskytnouti právě tak jako i všichni ostatní členové výboru z řad velkostatkářů členům – lesníkům úplnou volnost projevu a samostatného rozhodnutí o osudu Č[eské] l[esnické] j[ednoty]*“.²⁵ Po krátkém referátu jednatele Jana Hemmra se schylovalo ke klíčovému hlasování o rozpuštění spolku. Ještě před tím si však vyžádal slovo lesní rada Theodor Mokřý, jenž v emotivní řeči obhajoval dosavadní historii ČLJ, její utrakvistickou minulost označil za historickou nutnost a opět se ostře ohradil proti osočení z národní nevyspělosti, jež naposledy vyslovil předseda ÚJČL Bedřich Fürst na brněnském sjezdu. Svou řeč zakončil následujícími slovy: „*Česká lesnická jednota – řeknu též ‚Böhmischer Forstverein‘, jak tendenčně bývá často ze strany nepřátelské naše Jednota nazývána [...] - tento spolek nad všechny národnostní nesváry daleko a vysoko povznesený, spolek s nesmírnými zásluhami o české lesnictví, který skýtá v lůně svém milého útulku majitelům lesů, všem lesníkům bez rozdílu národnosti, všem přátelům lesa, honby a přírody, spolek, v němž navzájem se ctíme a milujeme, spolek, který byl kolébkou naší české odborné literatury a našeho česko-lesnického vlasteneckého probuzení, spolek, jehož publikace jsou nejdrahocennějším odkazem našich předáků drahé paměti, spolek, jenž hlásal časopisem svým rozmach českého lesnictví v širých krajích dálné ciziny, ten spolek bude trvati dále!*

Kdyby se jen malý hlouček věrných kolegů kolem mne seskupil, nedáme zahynouti Jednotě, která byla vždy pýchou českého lesnictva a pýchou naší vlasti. Kdybych měl

22 Alarmující stav v ČLJ popsal spolkový místopředseda Jan Liebus. V listu určeném patrně Theodorovi Mokrému dále píše: „*Jsem přesvědčen, že si kníže přeje, by se jednota rozešla, snad i ostatní páni magnáti. [...] Snažně Tě prosím, milý příteli, bys mně pomoc Tvou neodepřel, abychom společně s několika věrných členů výboru se postarali o čestné ukončení této starostlité jednoty.*“ Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, dopis Jana Liebuse z 6. května 1922.

23 Leták „*P.T. pánům členům jednoty!*“ (= příloha k Spolkovému časopisu pro lesnictví, myslivost a přírodovědu. Věstník České jednoty lesnické, č. 435 - 437, 1920 - 1921.)

24 Viz tištěná pozvánka na schůzi, jež je uložena v Archivu NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Pozvání ku řádné valné hromadě „České lesnické jednoty“.

25 Řádná valná hromada České lesnické jednoty, Věstník Svazu československých velkostatkářů 4, číslo 9, ze dne 30. září 1922, s. 1 - 3.

*pozvednouti dnes při hlasování ruky své pro zánik Č[eské] l[esnické] j[ednoty], dopustil bych se zločinu na českém lesnictvu i své vlasti. Tím končím s vroucím přáním: Necht' žije, zkvétá a vzrůstá obrozená Česká jednota lesnická ku blahu českých lesů, českých lesníků naší vlasti i celé republiky!“*²⁶

Po řeči lesního rady Mokrého následoval mohutný potlesk většiny přítomných. Poté se o slovo přihlásil pozvaný předseda ÚJČL Bedřich Fürst, jenž ocenil historické zásluhy ČLJ, avšak označil ji v současné době za přežitou a zbytečnou a vyslovil se pro její bezpodmínečné rozpuštění. Po krátké výměně názorů mezi Mokřým a Fürstem se konečně přistoupilo k hlasování. Pro zachování jednoty hlasovalo 30 členů, pro zrušení 12.²⁷ „*Výsledek hlasování [byl] přijat s bouřlivým souhlasem všech starých věrných členů Jednoty.*“²⁸

Po odvrácení zániku spolku přistoupilo vedení ČLJ k jeho obrodě. Předně byly změněny spolkové stanovy v duchu popřevratového vývoje.²⁹ Spolek definitivně opustil dosavadní principy utrakvismu, jež pro něj byly doposavad stěžejní. Paragraf 3 nových stanov říká: „*Jednací řeč a správa jednoty jest česká. Členům národností jiných, jest volno používatí v osobním i písemném styku s jednotou jakož i ve spolkovém časopisu své řeči mateřské.*“³⁰ Nové stanovy byly schváleny na výborové schůzi 22. dubna 1923 v Praze. Dále se podařilo otevřít kancelář jednoty v prostorách schwarzenberského paláce ve Voršilské ulici a jmenovat nového energického jednatele – lesního radu Jiskru. Zdlouhavá a komplikovaná jednání ohledně nových stanov ovšem provázela liknavost a průtahy některých významných představitelů spolku a stávalo se čím dál zřejmějším, že okruh nadšených členů okolo lesního rady Theodora Mokrého nebude mít dostatek sil na uskutečnění předsevzatého cíle. Bedřich Schwarzenberg nechtěl být v kontextu pozemkové reformy se spolkem nadále spojován a byl připraven vzdát se předsednictví, za svého nástupce navrhoval univerzitního profesora Vojtěcha Kaislera.

Poslední valné shromáždění České lesnické jednoty

Veškeré pokusy o vzkříšení České lesnické jednoty přišly vniweč. Dne 8. února roku 1925 se v Praze sešla valná hromada,³¹ na kterou se dostavilo třináct členů.³²

26 Řeč Theodora Mokrého otiskl Věstník, s. 2.

27 K rozpuštění ČLJ bylo třeba dvoutřetinové většiny.

28 Věstník, s. 3.

29 O změně stanov v souladu s popřevratovými poměry diskutovali členové ČLJ již od přelomu let 1918 – 1919.

30 Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, Nové stanovy České lesnické jednoty.

31 Informace o průběhu poslední valné hromady ČLJ shrnul v dopise T. Mokrému spolkový jednatel Jiskra. Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, Dopis jednatele Jiskry, datovaný 13. února 1925.

32 „Přítomných pánů bylo 13, a sice: Liebus, Eiselt, Anger, Bedřich Schmidt, Teichmann, Libich, Otto Rotter, Otomar Rotter, Karel Adler, Maresch, Jiskra, Lilgenau a Deym.“ Tamtéž.

Obdobně jako v roce 1922 byl na pořadu schůze jediný bod: „*Návrh výboru České lesnické jednoty na rozhodnutí spolku.*“³³ Místopředseda Jan Liebus návrh přečetl a nechal o něm hlasovat. Dvanáct hlasů bylo pro návrh, jeden lístek zůstal prázdný.³⁴ „*K návrhu, zdaž by někdo považoval za možné jednotu opět vzkřísiti, nepřihlásil se nikdo a návrh padnul.*“³⁵ Dojatý místopředseda Liebus všem shromážděným poděkoval a každého políbil. Česká lesnická jednota po sedmasedmdesáti letech činnosti zanikla. Knihovna byla odkázána lesnickému odboru pražské techniky a spolkové jmění bylo připsáno fondu pro postavení památníku profesora Ferdinanda Fiscaliho.³⁶

Na seznamu účastníků poslední valné hromady chybí jméno Theodora Mokrého. Lesní rada Mokřý byl sice pozván, aby přijel „*a s námi naši milou jednotu pohřbil*“,“³⁷ avšak odmítl se dostavit, jelikož se nechtěl podílet na likvidaci spolku, na jehož záchraně v posledních letech intenzivně pracoval. V odpovědi Janu Liebusovi, datované 4. února, napsal: „*Jest tomu 10 roků, co Č[eská] j[ednota] l[esnická] počala rdousiti činnost svou. Během těchto 10 roků neudělala pro české lesnictví a pro české lesnictvo ani škrť, balsamovala se tiše za mumii, kterou skutečně vlastní vinnou jest.*“³⁸



Pamětní odznak České lesnické jednoty k příležitosti berounského sjezdu z roku 1892.

33 Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, pozvání k mimořádné valné hromadě České lesnické jednoty.

34 Prázdný lístek odevzdal lesní rada Karel Adler.

35 Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, Dopis jednatele Jiskry, datovaný 13. února 1925.

36 Ferdinand Fiscali (1827 – 1907), lesnický výzkumník a pedagog, vyučoval na lesnických školách v Úsově a později v Bělé pod Bezdězem, kde byl rovněž ředitelem, člen České lesnické jednoty.

37 Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, dopis spolkového místopředsedy Jana Liebuse Theodorovi Mokrému ze dne 2. února 1925.

38 Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, dopis Theodora Mokrého Janu Liebusovi, ze dne 4. února 1925.

Lesní rada Theodor Mokrý zůstal věrný odkazu ČLJ až do konce svých dní. Ve druhé polovině dvacátých let ještě čas od času vyřizoval agendu týkající se zaniklého spolku. Když v roce 1927 odpovídal na dotaz vznesený ze strany Ústřední slovanské zemědělské knihovny a čítárny Československé akademie zemědělské v Praze, podrobně se rozepsal o historii i příčinách zániku kdysi vysoce respektovaného spolku: „*Česká lesnická jednota – Böhmischer Forstverein neexistuje více. Spolek ten rozešel se dobrovolně po sedmdesátisedmiletém trvání slavné paměti pod tíhou poměrů a zloby lidské v r[oce] 1925. Knihovna jeho i archiv z veliké části zničily stoupy, trosky obdržela Vysoká škola zemědělská v Brně a dědictví po rozchodu Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství v Praze. [...] Že se utvořil spolek utrakvistický, proč to dnes vykládati ve zlé? Bylo to tehdyž ohromným pokrokem v ohledu národním. Vždyť bylo všechno německé. Naše všechna česká města byla prosáklá germanisací, mluvilo se v rodinách, ve společnosti, ve školách, v úřadech německy. Vždyť ještě v letech sedmdesátých, kdy navštěvoval jsem biskupské gymnásium v Č[eských] Budějovicích měli jsme polovinu učebnic německých.*

Česká lesnická jednota prospívala a zkvétala pod ochranou české šlechty a stala se nejdůležitějším tehdyž a nejvýznačnějším spolkem v mocnářství, v pravdě pak vzácným a vysoceváženým spolkem v celé sousední cizině. Třeba mít stále na paměti, že v lůně svém shromažďovala výkvět českých lesníků obou národností v kolegiálnosti a svornosti ideální. Nestoří našeho ryze českého lesnictví, vlastenci ryzí, na slovo vzatí, neohrožení, praví to heroové za tehdejších politických poměrů a při tom vynikající a posud nepřekonaní lesníci: Vrbata, Doležal, Zenker; Černý, Schindler; Soucha a mnozí jiní zaujímali nejvýznačnější postavení v jednotě. [...] Počátkem tohoto století [sic] odštěpili se členové německé národnosti radikálního směru z takzvaného ‚uzavřeného území‘, jímž utrakvismus jednoty nebyl vhod a utvořili si nový ryze německý spolek „Verein deutscher Forstwirte [für] Böhmen“. Téhož příkladu následovali pak krátce na to čeští členové jednoty mladší generace, toužíce po založení spolku, který by měl v programu též otázky stavovské. [...] Jest samozřejmo, že odštěpením tím Česká jednota lesnická byla oslabena, avšak přemnoho členů jak nového spolku českého tak i německého zůstávala nadále členy České jednoty lesnické. [...] Nastala nešťastná válka. Jako činnost všech spolků tak byla i činnost České jednoty lesnické válečnými poměry silně ochromena. Přestaly zejména ty překrásné vycházky do hvozdů našich lesních magnátů a velebců. Nebylo nálady při všeobecném zármutku v těch krutých ztrátách, jimiž stížena byla rodina každého lesníka. Po státním převratu zejména v prvním roce naší samostatnosti bylo pro jednotu ještě hůře. Revoluční živly ozývaly se i v řadách lesníků. Na index přišla i Česká lesnická jednota co spolek utrakvistický, v řadách členstva vzrůstal proti ní odpor. [...] Byl to zejména předseda Ústř[ední] Jedn[oty] Českosl[ovenského] lesnictva Ing. B[edřich] Fürst, který ve všech význačných schůzích na Českou lesnickou jednotu – Böhmischer Forstverein útočil

a členstvo, které ještě setrvalo v lůně České lesnické jednoty, ku vystoupení z jednoty co spolku utraktivického nemajícího prý žádného oprávnění nabádal a vybízel slovy, že člen Ústřední jednoty Českosl[ovenského] lesnictva nemůže býti současně členem České lesnické jednoty. Marné byly hlasy mé v oněch památných schůzích, jež varovaly před tímto ukvapeným a nevděčným počínáním. Výzva předsedy Fürsta nezůstala bez účinku a členové prchali nyní z České lesnické jedn[oty]. Avšak to vše nebylo by Českou lesnickou jednotu ubilo. [...] Pohříchu však Česká lesnická jednota činnost téměř úplně zastavila [...] až v r[oce] 1925 dobrovolně se rozešla k nenahraditelné škodě vědy a praxe českého lesnictví. [...] To jsou velmi stručné dějiny České lesnické jednoty, kdysi tak slavné a která tak neslavně skončila. Avšak až rozvášněné mysli pozdějších generací najdou uklidnění, vraceti se budou s pietou k dějinám České jednoty lesnické a časopis jí po dobu 74 let vydávaný, který jest v celistvosti své již nyní velikou vzácností, bude vyhledáván jako drahá relikvie odborné zdatnosti našich prvních českých lesníků, vlastenců a průkopníků typicky českého lesnictví. Račte přijmouti toto sdělení jako upřímný projev sine ira et studio českého lesníka, jenž byl po dobu padesáti let členem České lesnické jednoty blahé slavné paměti pamětníkem a soudruhem oněch velikých neohrožených vlastenců, jimž byla Česká jed[nota] lesnická kolébkou, jimž nebudou stavěny pomníky ze žuly, ale kteří postavili si pomníky sami v nádherných českých lesích, ochranné a mistrné ruce jejich svěřených.“³⁹



Theodor Mokřý

39 Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, dopis Theodora Mokřého Ústřední slovanské zemědělské knihovně a čítárně Československé akademie zemědělské ze dne 28. září 1927.

Závěr

Česká lesnická jednota byla příliš spojená s principy a duchem někdejší monarchie. Když se monarchie v roce 1918 zhroutila, nastal pozvolný zánik i ČLJ. Příslušníci české pozemkové aristokracie, jejichž zájmy jednota primárně hájila, ji obětovali v kontextu popřevratové strategie, kdy se snažili vytvořit pokud možno co nejlepší výchozí pozice při jednání s rodícími se centrálními orgány nového státu. Místo zanikající jednoty rychle vyplnila Česká lesnická jednota (respektive nástupnická Ústřední jednota československého lesnictva) vytvořená národnostně emancipovanou generací českých lesníků, jež se velmi dobře zorientovala a za vydatné pomoci státních struktur etablovala v nových poměrech po roce 1918. Poslední slovo necht' opět patří Theodoru Mokrému: „Č[eská] l[esnická] j[ednota] vyplnila tedy úkol svůj plně, zdatně a čestně a v dějinách lesnictví českého bude se skvíť památkou nehynoucí.“⁴⁰

Prameny a literatura

Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota.

Archiv NZM, fond Jednota českých lesníků zemí koruny české.

BOHUTINSKÝ, Antonín. – HEMMR, Jan (1898): Česká lesnická jednota 1848 až 1898. Jubilejní spis, Praha. 1898.

FRÍČ, Jan: (1927): *20 let české lesnické organisace*, Praha 1927.

HOLUB, Antonín: Provolání k českému lesnictvu. Pro sjednocení českého lesnictva. Věstník Jednoty českých lesníků zemí koruny České, 1917, č. 1 – 2, s. 8 an.

MOKRÝ, Theodor: Článkem tímto..., Spolkový časopis pro lesnictví, myslivost a přírodovědu. Věstník České jednoty lesnické, č. 443 – 444, 1921 – 1922, s. 61 - 62.

NOŽIČKA, Josef: *Přehled vývoje našich lesů*, Praha 1957.

SLABA, Martin: Burket contra Rozmara, In: *Prameny a studie* 46, 2011, s. 45 – 56.

40 Archiv NZM, fond Česká lesnická jednota, Signatura P 628/II, Korespondence, Dopis Theodora Mokrého odeslaný 27. února 1921 Spolku Posluchačů lesního inženýrství v Brně.

STEINOVÁ, Šárka: Theodor Mokrý, In: Prameny a studie 46, 2011, s. 57 – 71.

ŠIMAN, Karel: Ing. Dr. h. c. Teodor Mokrý. In: FRÍČ, J. a kol., Velké vzory našeho lesnictví, Praha, 1958, s. 168 – 171.

Řádná valná hromada České lesnické jednoty, Věstník Svazu československých velkostatkářů 4, číslo 9, ze dne 30. září 1922, s. 1 – 3.

XI. valný sjezd Ústřední Jednoty československého lesnictva v Brně, Československý les. Ústřední týdeník pro lesnictví, myslivost, dřevní průmysl a obchod 2, číslo 29 – 30, ze dne 26. července 1922.

25 let Ústřední jednoty československého lesnictva 1907 – 1932, Praha 1932.

Lovecká smečka Adama Františka ze Schwarzenbergu The pack of hounds of Prince Adam Franz of Schwarzenberg

Studie přispívá k poznání lovecké kynologie na panství Hluboká nad Vltavou za Adama Františka ze Schwarzenbergu. Na základě studia archivních pramenů schwarzenberské provenience se podařilo objasnit způsoby nabývání loveckých psů, kteří byli mimo jiné systematicky nakupováni v Anglii a Bavorsku. Příspěvek zčásti objasňuje i každodennost psince v loveckém zámku Ohrada u Hluboké nad Vltavou.

The paper deals with the pack of hound of Prince Adam Franz of Schwarzenberg on his mansion of Hluboká nad Vltavou. Based on the analysis of primary Schwarzenberg sources, has proved that the core of the pack was bought in England and Bavaria. The essay partly discusses the issue of everydayness of the kennel, which was located in the Ohrada hunting mansion.

Adam František ze Schwarzenbergu (1682–1732) vstoupil do dějin nejen jako významný dvořan Josefa I. a zejména Karla VI., ale také jako zadavatel velkolepých stavebních zakázek. Jednou z nich bylo i vybudování loveckého zámku Ohrada v zázemí hlubockého zámku.¹ Realizací stavby, jež neměla svým měřítkem v soudobých Čechách obdobu, Adam František ze Schwarzenbergu vyjádřil své mocenské ambice a zájem o společenské postavení příslušející jeho rodu. Vybudování Ohrady je dále třeba vnímat jako doklad sociálně distinktivní role lovu, který sloužil jako atribut šlechtictví po celé období raného novověku. Na druhou stranu je vhodné mít na paměti, že lovecké kratochvíle patřily k osobním zálibám Adama Františka ze Schwarzenbergu.² V předkládané studii si kladu za cíl přispět na základě studia archiválií schwarzenberské provenience k objasnění fungování psince v loveckém zámku.³

1 Bohatou starší literaturu cituji v bakalářské práci věnované stavební historii zámku Ohrada. Srov. IVANEGA, J. (2011), s. 9–20; dále ŠANDA, M. (2011), s. 64–67; KOVÁŘ, D. (2011), s. 237–239.

2 Vyplyvat to může mimo jiné z četných příměrů s loveckou tematikou, kterými prokládal svou korespondenci. Srov. např. jeho hodnocení nedochovaného plánu na hodinovou věž loveckého zámku Ohrada: „[...] plán ukazuje, že [jeho autor] chce věž udělat jako párátko pro psy, které se používá, když mají mezi zuby kost.“ Citováno podle MARKUS, A. (1914), s. 55; o osobní zálibě Adama Františka ze Schwarzenbergu v lovu zřejmě svědčí i to, že jej císař Karel VI. často bral na své lovy, včetně soukromých. Srov. MITIS, O. (1912), s. 34–36. K symbolické roli lovu obecně RÖSENER, W. (2004), s. 278–304; ve vztahu k českému prostředí ČABART, J. (1958), s. 124.

3 Výchozí prameny zastupují materiály z fondů Státního oblastního archivu Třeboň (dále SOA Třeboň), Velkostatek Hluboká nad Vltavou; SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov (dále odd. ČK), Rodinný archiv Schwarzenbergů – primogenitura (dále RA Schwarzenbergů); Tamtéž, Ústřední schwarzenberská pokladna České Budějovice (dále ÚP České Budějovice); Tamtéž, Ústřední kancelář Hluboká nad Vltavou – staré oddělení (dále ŮK Hluboká [staré oddělení]).

První angličtí psi se na hlubockém panství objevili již po roce 1684, za Ferdinanda Viléma ze Schwarzenbergu.⁴ V soudobé teorii zastávali psi významné postavení – již od Plinia byli pokládáni za zvíře člověku nejbližší.⁵ Podobně je Bohuslav Balbín pokládal za „*moudré a velice obratné tvory*“ a v řadě anekdot připomněl jejich užitečnost při lovu.⁶ Teoreticky i v praxi byli psi děleni podle ras a určení na vodiče, kteří stopovali a vedli smečku, honiče (ke štvání vysoké zvěře), vodní psy (slovy Bohuslava Balbína „k vynášení usmrcených ptáků z rybníků“), psy k odchytu zajíců, bažantů, divokých prasat, noraře a další.⁷ Dané členění se projevilo i při soustavném budování hlubockého psince v Podhradí a následně na Ohradě.

Budování smečky loveckých psů věnoval kníže mimořádnou pozornost. Systematicky je nakupoval v Anglii. Na anglických psech současníci oceňovali vedle dalších vlastností zejména učenlivost a výdrž.⁸ Pravidelně se obracel na tamního nákupčího Williama Powella,⁹ na kterého se poprvé obrátil v roce 1704. Tehdy koupil několik honičích psů, za něž Powellovi uhradil 200 liber šterlinků.¹⁰ Jako zprostředkovatele nákupů psů využíval Schwarzenberg anglického císařského vyslance, hraběte Jana Václava Gallase.¹¹ Jeho prostřednictvím Schwarzenberg při několika příležitostech vyplatil prostředky Powellovi. K první doložené transakci zprostředkované Gallasem došlo v roce 1707, kdy Schwarzenberg koupil šest párů honičích psů. Do Čech je měl vyslanec poslat za drobnou úplatu po štolmistrovi hraběnky Dietrichsteinové.¹² Podobně postupoval kníže o půl roku později, kdy poskytl směnku na 479 zl. 1 ½ kr.

4 ČABART, J. (1958), s. 146.

5 Plinius, *Naturalis historia* VIII, 40, citováno podle HALL, J. (2008), *Slovník*, s. 348.

6 TICHÁ, Z. (1986), s. 181–184.

7 Teoreticky FLEMING, H. F. (1749), s. 178–198; DÖBEL, H. W. (1754), s. 84–124; podle Bohuslava Balbína byla specializace psů běžná již za jeho dětství v psinci Otty z Oppersdorfu na častolovickém panství Otty z Oppersdorfu. TICHÁ, Z. (1986), s. 201–202.

8 DÖBEL, H. W. (1754), s. 96; zároveň byli pokládáni za nejvhodnější pro pořádání parforsních honů. FLEMING, H. F. (1749), s. 178. Jelikož parforsní hony nejsou na hlubockém panství přímo doloženy, lze pokládat nákupy anglických psů za prvek reprezentace společenského postavení A. F. ze Schwarzenbergu a odraz jeho osobní záliby.

9 V pramenech se příjmení nákupčího vyskytuje ve zkomolených podobách „Poult“, „Pouel“, „Paul“ apod. Jazykově korektní verze je uvedena v korespondenci londýnského rezidenta Hoffmanna se Schwarzenbergem z roku 1718. Srov. níže.

10 Reskript Adama Františka ze Schwarzenbergu, Hluboká, 21. října 1704, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, oddělení Familia Primogenitura – Haushalt (dále odd. F. P. h.), inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 251.

11 Mimořádně zajímavá postava Jana Václava Gallase (1669–1719) dosud čeká na souborné zhodnocení. Základní informace podává a starší literaturu cituje P. MAŤA, *Svět*, s. 474. Ve vztahu k jeho uměleckému mecenátu srov. KRUMMHOLZ, M. (2005); KRUMMHOLZ, M. (2007); k významu fenoménu vyslanectví jako zdroje kulturního transferu POLLEROSS, F. (2006).

12 Schwarzenberg Gallasovi, Vídeň, 7. ledna 1707, Tamtéž, fol. 253.

kolowratskému hofmistru Steckmannovi. Prostředky byly určeny na dopravu několika psů objednaných u hraběte Gallase do Čech.¹³ Na Gallase se Adam František obrátil ještě v roce 1709, když jej opětovně požádal o zprostředkování nákupu psů u Williama Powella. Kníže v žádosti hraběti neváhal zdůraznit, že je připraven prokázanou službu opětovat, což dobře odpovídá názorům na funkci služby jako sociálního kapitálu.¹⁴ Po odchodu Jana Václava Gallase do Říma (1711) se Schwarzenberg obracel ve věci nákupů psů na londýnského rezidenta Hoffmanna, jehož služeb ostatně využil už v roce 1704.¹⁵ Hoffmannovým prostřednictvím nechal u Williama Powella zakoupit v roce 1713 dalších 6–7 párů psů.¹⁶ Stejně množství psů, avšak jen „černobíle flekatých“, měl koupit následujícího roku.¹⁷ Kníže je hodlal dopravit do středu Evropy ve vlastní režii – měli být odesláni pouze do Nizozemí, kam pro ně chtěl Schwarzenberg poslat svůj personál.¹⁸ Powellovi hodlal uhradit 200 dukátů, přičemž psy měl obhlédnout císařský lovcí Hermann. Adam František mu svěřil dotčenou částku a odeslal jej do Anglie.¹⁹ S pomocí Hoffmanna se na Powella kníže obrátil ještě v roce 1718.²⁰ Cestami pro lovecké psy Schwarzenberg v několika případech pověřil vlastního lovčího

13 Ústřední pokladna Schwarzenbergovi, Vídeň, 4. června 1707, Tamtéž, fol. 255–256.

14 „Vor mir hat der bekandter Piquier William Pouele commission sechs bis sieben kuppeln chiens courans {oder boubes} heraus zubringen. Nun ich aber nicht wissen kan, was er so wohl zu deren bezahlung, als auch zu denen Reise-kosten nöthig haben würd. So nehme aus vorhero oftens verschührten Affection anlass, euer Exl hier durch dienstl. zuersuchen, mir die sonderbahre freundschaftt zuerzeigen, und erwehenten William Pouele so viel, als er zu vor gedachte Commission vonnöthen haben wird, {gegen Quittung} auszahlen zulassen, welche ich auff erstes Avis entweder dahier, oder, wo es verlanget werden wird, mit schuldigsten danck alsobald wieder zuverguten nich ermangeln, sondern mir jeder zeit die höhste frude machen werden, wann ich gelegenheit überkomme, durch angenehme dienste zubezeugen wie ich sey.“ Schwarzenberg Gallasovi, Vídeň, 8. května 1709, Tamtéž, fol. 259. K roli služby a protislužby MAŤA, P. (2004), s. 657–662.

15 Schwarzenberg Hoffmannovi, b. m., 8. listopadu 1704, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 251.

16 Hoffmann Schwarzenbergovi, Londýn, 26. února 1713, Tamtéž, fol. 274.

17 Schwarzenberg Hoffmannovi, Vídeň, 19. prosince 1714, Tamtéž, fol. 278. Důraz na barevnost psů souvisí s dobovým vnímáním černobílých psů jako nejvhodnějších pro parforsní hony. Může jít o nepřímý důkaz konání tohoto druhu štvanic na hlubockém panství. Jelikož se neodrazily v dalších pramenech, lze je pokládat ve sledovaném období za nepravděpodobné. Srov. FLEMING, H. F. (1749), s. 178; ve vztahu k organizaci parforsních honů na hlubockém panství ČABART, J. (1958), s. 144, podle něž je koupě psů Ferdinandem Vilémem ze Schwarzenbergu v roce 1684 nepřímým důkazem jejich konání.

18 „[...] (der bekandte Meister Paul, wie ich hoffe, noch im Leben, und zu London ist), ihme zu sagen, dass ich gerne einige gute Chiens courans haben möchte, und also verlangete, dass er mir sechs kuppel derersathen, welche aber nicht anders als schwarz und weis fleckig, darbey sehr gut seyn, und auff dem wege suchen musten, aufftreiben solle, damit ich sie nächst kunfftiges fruhe jahr; g. gott haben könne, jedoch dass er sie nicht weiter, als nach holland überbrachte, wohin ich schon iemanden schiken, und sie abholen lassen wolte.“ Tamtéž. Srov. též Hoffmann Schwarzenbergovi, Londýn, 11. ledna 1715, Tamtéž, fol. 277.

19 Schwarzenberg Hoffmannovi, Vídeň, 6. února 1715, Tamtéž, fol. 275.

20 Hoffmann Schwarzenbergovi, Londýn, 7. října 1718, Tamtéž, fol. 288; Schwarzenberg Hoffmannovi, Vídeň, 30. listopadu 1718, Tamtéž, fol. 290.

Jana Zikmunda Dreschera z Kadaně. Nedlouho po jmenování do funkce v roce 1711 jej vyslal přímo do Anglie, kde Drescher doloženě pobýval na přelomu dubna a května.²¹ Během tamního pobytu koupil pár psů.²² Následně se přes Haag vrátil do centra Evropy.²³ Do ostrovního království se Jan Zikmund Drescher z Kadaně vydal ještě v roce 1717.²⁴ Vzhledem k omezené výpovědi pramenů nelze o průběhu tehdejší cesty nic bližšího říci. Podobně strohé jsou zkoumané prameny i ve vztahu k Drescherovým pobytům v Rotterdamu, kam alespoň jednou zajel pro psy odeslané na kontinent z Anglie.²⁵ Na Britské ostrovy Schwarzenberg vyslal také jistého „Mathiase Le Foret“, který měl přivést na Hlubokou zakoupené psy.²⁶

Na zajištění dopravy psů se podíleli kromě nákupčích v Anglii i schwarzenberští agenti na kontinentu. Kromě barona von Heemse v Haagu, jenž spolupracoval s Janem Zikmundem Drescherem z Kadaně při jeho cestě v roce 1711, šlo především o barona von Peschowitz v Mnichově a Nicolu de Graven v Linci.²⁷

Svobodného pána von Peschowitz lze vedle anglického nákupčího Williama Powella pokládat za druhého knížecího dodavatele psů, byť se na něj Adam František ze Schwarzenbergu obracel méně často. V roce 1707 si u něj kníže objednal čtveřici psů na lov volů.²⁸ O tři roky později jej žádal o bavorskou fenu pro svého oblíbeného

21 O Drescherově cestě svědčí pouze jeho kvitance vydávané ústřední pokladně proti výplatě peněz. Srov. kvitance Jana Zikmunda Dreschera z Kadaně, Londýn, 30. dubna, 9. května, 11. května 1711, SOA Třeboň, odd. ČK, ÚP České Budějovice, inv. č. 1252, sign. III B 3b, kart. 169, s. f. Celkem inkasoval lovčí 500 liber šterlinků.

22 Srov. nedatovaný výtah z účtů, uložený Tamtéž, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 285.

23 O zastávce v Haagu svědčí korespondence o tamních nákupech pro Schwarzenberga. Drescher koupil mj. předem objednaný čaj. Prameny jsou uloženy Tamtéž, inv. č. 18, sign. F. P. h/14, kart. 56.

24 Doporučující dopis Schwarzenberga hraběti Volkrovi (?), jímž jej informoval o vyslání svého lovčího do Anglie, kde bude potřebovat vyslancovu pomoc, Vídeň, 11. června 1717, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 282; v protikladu k tvrzení dopisu psal Schwarzenberg v lednu na hlubocké panství, že Drescher na „*engländer reise*“ vyrazí 8. nebo 9. února. Srov. Schwarzenberg hlubockému lesmistru Raimondovi, Vídeň, 27. ledna 1717, SOA Třeboň, odd. ČK, ÚK Hluboká (staré oddělení), sign. B 7J 4, s. f.

25 Doloženě v Rotterdamu pečoval o jeden pár psů zakoupených u Williama Powella v květnu 1718, o čemž svědčí dopis londýnského rezidenta Hoffmanna Schwarzenbergovi, Londýn, 13. května 1718, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 286; podobně Schwarzenberg Hoffmannovi, Laxenburg, 1. června 1718, Tamtéž, fol. 287.

26 Schwarzenberg Hoffmannovi, Laxenburg, 28. května 1721, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 292.

27 Pravděpodobně šlo o Antona Ernsta svobodného pána von Peschowitz, císařského radu dvorské komory, jenž působil v Mnichově. Srov. BROMLEY, W. (1714), s. 12. De Gravenovy služby používal kníže i v jiných případech, kupříkladu při zprostředkování dopravy kamenického materiálu i polotovarů ze Salcburku.

28 Koncept dopisu Schwarzenberga baronu von Peschowitz, b. m., b. d. (1707), Tamtéž, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 258. Dva ze psů hodlal kníže odebrat rovnou. Další dvojici si pouze zamluvil, přičemž o rozhodnutí, zda je koupí, hodlal barona zpravit během 3–4 týdnů. Zřejmě k této transakci se vztahuje Schwarzenbergovo poděkování za odeslání psů, Hluboká, 7. října 1707, Tamtéž, fol. 257.

psa Mustafu.²⁹ Zajištění dopravy psů osvětluje výměna dopisů mezi knížetem a von Peschowitzem z roku 1712. Mnichovský agent knížete nejprve informoval, že odeslal dva objednané psy do Lince.³⁰ Následně Schwarzenberg pověřil tamního správce Nicolu de Graven, aby se o ně dobře postaral a zabezpečil jejich cestu na Hlubokou. Zároveň zpravil Schwarzenberg hlubockého lovčího, aby vše na příchod psů připravil.³¹ Kromě cesty Podunajím mohli psi dorazit také přes Sasko – kupříkladu v roce 1707 se do jižních Čech dostalo čtrnáct anglických psů přes Postoloprty. I v tomto případě kníže hlubockým úředníkům nařídil, aby bylo vše pro psy řádně přichystáno.³²

Kromě nákupů získával Adam František ze Schwarzenbergu psy také darem, jako například Mustafu, kterého mu věnoval „pan polní maršál“.³³ Další dar byl motivován kuriózní příhodou. Hrabě von Saint Julien,³⁴ jehož kníže hostil v Laxenburgu, byl svědkem loveckého neštěstí – císařský lovec omylem zastřelil oblíbeného Schwarzenbergova psa. Hrabě proto neváhal odeslat Adamu Františkovi zvíře podobné velikosti a síly.³⁵ Fenu poslal Schwarzenbergovi i hrabě Lamberg ze Salcburku.³⁶ Psa dostal kníže darem i při svém letním pobytu na Hluboké v roce 1720.³⁷ Kromě Adama

29 Pokud by žádná fena nebyla k dispozici, měl baron na knížete myslet v budoucnu. Srov. koncept dopisu Schwarzenberga baronu von Peschowitz, Vídeň, 11. června 1710, Tamtéž, fol. 260.

30 Von Peschowitz Schwarzenbergovi, Mnichov, 7. června 1712, Tamtéž, fol. 266–269.

31 Schwarzenberg de Gravenovi, Baaden, 11. června 1712, Tamtéž, fol. 268; Schwarzenberg von Peschowitzovi, Baaden, 15. června 1712, Tamtéž, fol. 267; Koncept reskriptu Adama Františka ze Schwarzenbergu, b. m. (Baaden), 11. června 1712, Tamtéž, ÚK Hluboká (staré oddělení), sign. B 6Wα 9a, s. f.

32 Frankstätter Schwarzenbergovi, Hluboká, 12. července 1707, Tamtéž; reskript Adama Františka ze Schwarzenbergu, Třeboň, 13. dubna 1707, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IB 6Wα 11a, fol. 672.

33 V úvahu připadá řada držitelů této hodnosti a jejích derivátů (Feld-Marschall, General-Feld-Marschall, General-Feld-Marschall-Lieutenant) v císařské armádě Srov. příslušná hesla v Zedlerově lexikonu. Zde Schwarzenberg baronu von Peschowitz, Vídeň, 11. června 1710, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 260.

34 Hrabě Saint Julien – blíže neurčená osoba z rodu Saint Julien-Wallsee, zřejmě Leopold Johann II. Srov. ZEDLER, J. H. (1739), sl. 1558; VON WURZBACH, C. (1874), s. 81–84; VOKÁČOVÁ, P. (2003), s. 463, jej ztotožňuje s jinak neznámým Albrechtem Saint Julian.

35 Epizodu popsal Schwarzenbergovi Leopold hrabě von Saint Julien, Prustendorff, 27. května 1715, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 280. O jejich přátelském vztahu vypovídá i to, že kníže věnoval hraběti 4 koně. Srov. důchodní účet panství Hluboká, vydání za 2. pololetí 1724, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. I 6R 2.

36 Schwarzenberg Lambergovi, Laxenburg, 24. května 1724, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 296; hrabě Lamberg Schwarzenbergovi, Salzburg, 6. května 1724, Tamtéž, fol. 294–295.

37 Srov. důchodní účty panství Hluboká, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. I 6R 2. Pro další příklady srov. ediční přílohu.

Františka byla příležitostně obdarována i kněžna.³⁸ Nezůstalo jen u přijímání darů – Schwarzenberg svým současníkům psy také věnoval.³⁹

Na Hluboké byl lovecké smečce vyhrazen psinec, jenž původně stál v Podhradí v sousedství hospodářského dvora. V těsné blízkosti objektu byla myslivna, kterou nechal v roce 1705 Adam František ze Schwarzenbergu upravit na obydlí pro správce psince Labranche.⁴⁰ Správce měl na panství přibýt i se svou družinou a s několika psy v dubnu následujícího roku.⁴¹ Mezi jeho povinnosti patřil, kromě každodenní péče o smečku, i doprovod psů z Vídně a odjinud do jižních Čech.⁴² Kromě Labranche byla družina tvořena třemi dalšími specialisty na psy – Larosim, Labrielem a Laviletem. V roce 1707 k nim přibyl jistý Lavordeur. Náklady na platy a zajištění ošetřovatelů půlročně dosahovaly 390 zl 50 kr. Nejvyšší plat (15 zl měsíčně a k tomu každý půlrok odměna 50 zl) náležel Labbranchovi. Význam ošetřovatelů byl potvrzen i červenou livřejí, do níž byli oděni.⁴³ Postupně docházelo k obměně složení ošetřovatelů. Zprvu převažující odborníci s původem mimo české země (nakolik lze usuzovat z jejich francouzských příjmení) byli posléze nahrazeni místními obyvateli, kteří původně získali potřebné dovednosti v pomocných úlohách v psinci. Nejpozději v roce 1723 byl do vrchní funkce správce psince uveden Leopold Schneider.⁴⁴

V říjnu 1706 bylo na Hlubokou z Vídně vysláno 26 psů s patřičným doprovodem – šlo nepochybně o příchod dosud největší části knížecí smečky.⁴⁵ Téhož roku v psinci působil knížecí malíř Jan Jiří Hamilton, který měl podle přání vrchnosti namalovat „psy, medvědy

38 Srov. odeslání anglické feny Eleonoře Amálii, nad čímž kníže vyjádřil potěšení. Baron Schiebo (?), Schwarzenbergovi, Gross Riemschütz (?), 3. prosince 1724, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 299; Schwarzenberg baronu Schiebkovi, Vídeň, 11. prosince 1724, Tamtéž, fol. 300.

39 Kupříkladu v roce 1729 vyslal do Prahy ošetřovatele psů se dvěma mladými anglickými honičími psy určenými pro hraběnku Waldsteinovou. Srov. důchodní účet panství Hluboká, výdaje za 1. pololetí 1729, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. I 6R 2.

40 Umístění psince zmiňují hlubočtí úředníci v dopise Schwarzenbergovi o úpravách myslivny pro Labbranchovy potřeby, Hluboká, 14. března 1705, Tamtéž, sign. IA 6Bß 2, fol. 112–113.

41 Koncept reskriptu Adama Františka ze Schwarzenbergu, Vídeň, 3. dubna 1706, SOA Třeboň, odd. ČK, ÚK Hluboká (staré oddělení), sign. B 7J 4, s. f.

42 Reskript Adama Františka ze Schwarzenbergu, Vídeň, 10. srpna 1712, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 18, sign. F. P. h./14, kart. 61, 1704–1721, s. f. [koncept uložen v SOA Třeboň, odd. ČK, ÚK Hluboká (staré oddělení), sign. B 6Wα 9a, s. f.]. Postavení správce psince nebylo formálně vymezeno instrukcí. Srov. SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IB 7B 1.

43 Na rozdíl od panských myslivců však nebyli ošetřovatelé psů organizováni korporátním způsobem, tj. nezískali pevnou organizaci danou statuty.

44 K tomu všemu srov. důchodní účty panství Hluboká, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. I 6R 2. Ošetřovatelům psů se věnovali i soudobí teoretici, kupříkladu FLEMING, H. F. (1749), s. 197–198, podle nějž měla družina čítat nejméně 4 odborníky s pomocným personálem. K představenému psince Tamtéž, s. 288–289.

45 Reskript Adama Františka ze Schwarzenbergu, Vídeň, 21. října 1706, SOA Třeboň, odd. ČK, ÚK Hluboká (staré oddělení), sign. B 7J 4, s. f.

a voly“⁴⁶. Všichni hlubočtí úředníci včetně správce psince Labranche mu měli vyjít vstříc. Za provedené práce následně bylo malíři z hlubockých důchodů vyplaceno 250 zl.⁴⁶

V Podhradí byl psinec umístěn jen dočasně, neboť jako jedna z prvních částí nově budovaného loveckého zámku Ohrada bylo realizováno křídlo s kotci pro psy a bytem správce Labranche. Kotce byly odděleny plechovými dveřmi s uzamykatelnými závory, nepochybně z bezpečnostních důvodů. Podle soudobé normy se lze domnívat, že březím fenám a štěňatům byly vyhrazeny samostatné prostory. K obvyklým náležitostem psinců, jež byly realizovány i na hlubockém panství, patřila také studna s čerstvou vodou a travnatý výběh.⁴⁷ Na Ohradu byla smečka přemístěna již v listopadu 1709. O psy se měl i nadále starat Labranche.⁴⁸

O zabezpečení provozu psince svědčí také inventář vybavení Ohrady z ledna 1732, jenž mimo loveckého náčiní zachycuje také sud na vodu, kleště na drápy, pytel na šrot a necky, z nichž psi jedli.⁴⁹ Jejich strava byla podle dochovaných účtů složena zejména z ječmenného šrotu a chleba nízké kvality.⁵⁰ Krmivo plně odpovídá soudobé normě – podle Heinricha Wilhelma Döbela byli psi krmeni rozličnými polévkami, ale nejlepší jídlo sestávalo právě ze šrotu a chleba z ječmenné mouky doplněné o masový vývar.⁵¹ Krmení mělo probíhat ráno a večer. Autoři traktátů doporučovali k uchování potraviny pevné sudy s uzávěry, nepochybně proto, aby se do nich psi nedostali. Jelikož byly na Ohradě použity pytle, lze předpokládat, že bylo krmivo umístěno mimo bezprostřední dosah smečky.

Náklady na výživu psů byly rozloženy na tehdejší hlavní jihočeská panství Schwarzenbergů, a to s přihlédnutím k jejich velikosti v poměru 2 : 2 : 1 (panství Hluboká

46 Reskript Adama Františka ze Schwarzenbergu, Vídeň, 10. února 1706, Tamtéž, RA Schwarzenbergů, odd. Familia primogenitura – Dienerschaft, inv. č. 23, sign. F. P. d./23, kart. 16, s. f.; hlubocký lesmistr Zacharias Raimond Schwarzenbergovi, Hluboká, 27. února 1706, Tamtéž. Důchodní pokladna Schwarzenbergovi, Hluboká, 15. září 1706, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. d., inv. č. 23, sign. F. P. d./23, kart. 16, s. f. Srov. též OURODOVÁ-HRONKOVÁ, L. (2008), s. 234.

47 Srov. důchodní účty panství Hluboká, výdaje za 2. pololetí 1710, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. I 6R 2. Na oddělení kotců pevnou zdí a mřížemi kladl důraz i FLEMING, H. F. (1749), s. 188. K pumpám Tamtéž, s. 187–189; DÖBEL, H. W. (1754), s. 96–97.

48 Praxl Schwarzenbergovi, Hluboká, 20. listopadu 1709, citováno podle M. SCHWARZ [=A. NIKENDEY] (1990), s. 266.

49 Srov. soupis loveckého vybavení na Ohradě, správce loveckého náčiní Leopold Ziegler, Hluboká, 10. ledna 1732, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IB 6Wα 11b, fol. 115–133.

50 Srov. zprávy o nákladech na výživu psů z let 1712, 1713, 1717–1720, uložené Tamtéž, sign. IB 6Wα 11a, fol. 660 an; podle stejného klíče probíhalo rozdělení nákladů přinejmenším do smrti Adama Františka ze Schwarzenbergu, což dokládají příslušné důchodní účty uložené Tamtéž, sign. I 6R 2. Lze předpokládat, že stravu doplňovalo i maso, podobně jako na collaltovském panství Brtnice. Srov. NOBICHT, J. (2008), s. 180, pozn. 87. Omezené využívání masa dokládají důchodní účty hlubockého panství, v nichž jsou opakovaně vydání za vnitřnosti nakupované u podhradských řezníků a určené pro loveckou smečku.

51 DÖBEL, H. W. (1754), s. 93–94.

: Třeboň : Protivín).⁵² Z toho je zcela jasné, že Adam František přikládal psinci význam přesahující hranice hlubockého panství. Jeho umístění na Hluboké umožnilo, díky geografické poloze panství přibližně ve středu takřka souvislé domény, posílat psy, lovce i lovecké náčiní podle potřeby na obě další panství, v závislosti na místě momentálního pobytu knížete a uspořádání lovu.⁵³ Pohyb lovecké smečky nebyl omezen jen na jižní Čechy – v roce 1723 byl cvičitel psů Leopold Schneider s dvěma dalšími osobami a větší skupinou psů pro lov volů odeslán do Prahy, kde se nepochybně zúčastnili loveckých zábav císařského dvora.⁵⁴ Schneider a další ošetřovatelé se na knížecí dvůr vydávali se psy i při jiných příležitostech.⁵⁵ Není jisté, k jakým účelům byli jednotliví psi ve Vídni využíváni. Jelikož k lovu bylo potřeba secvičené smečky, a nikoliv jednotlivých psů, lze předpokládat, že sloužili k reprezentaci majitele.

Vývoj početního stavu smečky bylo možné sledovat jen rámcově. V období 1704–1718 jsou přímo doloženy nákupy zhruba 35–38 párů psů.⁵⁶ Mimoto je třeba započítat skupinu 26 psů, kteří dorazili na hlubocké panství z Vídně v roce 1706. Je třeba přihlédnout také k dochovaným seznamům smečky: podle soupisu z roku 1716 se v loveckém zámku nacházelo 36 psů, 21 fen a 20 štěňat.⁵⁷ Obdobný pramen z července 1732 zachycuje na Ohradě pouze 4 feny a 26 psů, z nichž žádný nebyl starší než 6 let.⁵⁸ Naznačený počet několika desítek psů odpovídá soudobé praxi, kupříkladu smečka na opočenském panství na sklonku 17. století čítala na 75 psů, ovšem jen 4 z nich byli angličtí.⁵⁹ Oproti tomu na Ohradě tvořili angličtí psi základ chovu.

Neobjasněnou otázkou zůstává každodenní fungování psince. Z útržkovitých zmínek v pramenech je patrné, že psi byli v závislosti na rase cvičeni v příslušných druzích lovu – kupříkladu v roce 1731 hodlal hlubocký hejtman Felix Maxmilián Lintner dodat

52 Srov. výše citované zprávy o nákladech na stravu psů. Zcela obdobně byly rozloženy náklady schwarzenberské granátnické gardy, jež sídlila na hlubockém zámku. Svědčí o tom důchodní účty panství Hluboká, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. I 6R 2.

53 K významu geografické polohy pro vzrůst významu panství na příkladu colloredovského dolnorakouského panství Staatz KUBEŠ, J. (2005), s. 145, pozn. 517; k lovům ve vztahu k Ohradě IVANEGA, J. (2012), s. 77–92.

54 Důchodní účet panství Hluboká, vydání za 2. pololetí 1723, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. I 6R 2.

55 Do Vídně byl s fenou na vozu odeslán ošetřovatel Kryštof (zřejmě Kryštof Hládek, jenž je v psinci zachycen později), jemuž byly na cestu a výživu feny během osmidenní nepřítomnosti na panství vyplaceny 4 zl 51 kr. Obdobně měl Kryštof Hládek do Vídně odvést dvojici psů na voly a 12 bažantů v roce 1728. Hládek se měl na dva týdny vydat se dvěma psy do vídeňského schwarzenberského paláce i v roce 1729. Týž sloužící měl do Vídně a zpět odvést dvojici psů také následujícího roku. Srov. důchodní účty panství Hluboká, Tamtéž.

56 V řadě případů hovoří prameny pouze o několika psech, proto je třeba brát údaj jako orientační.

57 Srov. přílohu.

58 Nízký věk psů s velkou pravděpodobností svědčí o nižší naději na dožití tehdejších plemen. Srov. Leopold Schneider (cvičitel psů), přehled a popis psů v loveckém domě, Ohrada, 6. července 1732, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 301–302. Na celém panství bylo 46 vrchnostenských psů a 17 fen.

59 HORÁK, K. (1968), s. 88.

k výcviku psů jednoho či dva divočáky tehdejšímu ošetřovateli Leopoldu Schneiderovi.⁶⁰ Trénink podle účetních materiálů probíhal pravidelně, což odpovídá soudobé praxi.⁶¹ Není však jisté, v jakém rozsahu byli psi cvičeni.

Po smrti Adama Františka ze Schwarzenbergu se jeho smečka ocitla ve středu pozornosti Eleonory Amálie. Na prahu července nechala kněžna sestavit výše citovaný soupis psů. Zájem vdovy souvisel s tlakem nejvyššího lovcího císaře Johanna Julia Adama hraběte z Hardeggu, jenž jménem Karla VI. usiloval o získání některých psů do císařského majetku. Už v červenci se nechal informovat o stavu smečky. Vzápětí vznesl přímý požadavek, jímž kněžnu žádal o odeslání 12–15 velkých loveckých psů do Vídně, což Eleonora Amálie rázně odmítla. V listopadu se přesto s jejím vědomím cvičitel psů Leopold Schneider vypravil s blíže neurčenou částí smečky do Vídně.⁶² I další počínání vdovy po Adamu Františkovi vedlo k postupnému rozpuštění lovecké smečky. Jednotliví psi měli napříště sloužit panským myslivcům, v jejichž službách měli být nadále živeni z důchodů panství.⁶³ Přes zásadní omezení rozsahu smečky však psinec fungoval i nadále.⁶⁴ Jeho činnost, stejně jako využívání loveckého zámku Ohrada za Josefa Adama ze Schwarzenbergu, však nutně představuje otázku dalšího výzkumu.

60 Lintner Schwarzenbergovi, Hluboká, 19. května 1731, SOA Třeboň, odd. ČK, ÚK Hluboká (staré oddělení), sign. B 6Wa 9a, s. f.

61 Srov. opakující se vydání podhradským řezníkům za „*stiern von hunden gehezet*“ – nelze určit, zda šlo o štanvici v přítomnosti vrchnosti či součást výcviku smečky. SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. I 6R 2. K výchově psů např. FLEMING, H. F. (1749), s. 184–185.

62 Eleonora Amálie ze Schwarzenbergu hraběti z Hardeggu, Český Krumlov, 9. července 1732, SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. h., inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50, fol. 304; hrabě z Hardeggu Eleonoře Amálii ze Schwarzenbergu, Vídeň, 2. srpna 1732, Tamtéž, fol. 309; Eleonora Amálie ze Schwarzenbergu hraběti z Hardeggu, Český Krumlov, 6. srpna 1732, Tamtéž, fol. 310. Eleonora Amálie ze Schwarzenbergu, schválení nákladů na cestu Leopolda Schneidera se psy z Hluboké do Vídně, Vídeň, 29. listopadu 1732, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IB 6Wa 11a, fol. 652.

63 V souvislosti s finančními problémy rodu kněžna nepochybně hledala možnosti šetření. Nákladná smečka, na niž bylo ročně vydáváno pravidelně přes 1 000 zl, se ke zrušení přímo nabízela. Srov. reskript Eleonory Amálie ze Schwarzenbergu, Vídeň, 27. prosince 1732 (opis Třeboň, 6. ledna 1733), SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IB 6Wa 11a, fol. 649. Dva psi z Ohrady byli dání k dispozici vrchnostenskému myslivci ve staré oboře. K výživě psa měly být poskytnuty 3 strychy neurčené potravy hrazené z hlubockých důchodů. Šlo o psy pro lov bažantů. Srov. Olbricht Schwarzenbergové, Třeboň, 6. ledna 1733, Tamtéž, fol. 650. K ekonomické náročnosti chovu psů a způsobům jejího snížení ČABART, J. (1958), s. 144.

64 Srov. kupříkladu pravidelná vydání na mzdy „*Christopha Chladika*“, s velkou pravděpodobností výše připomenutího Kryštofa Hládky, jenž je ještě v roce 1750 uváděn jako „*vallet de Chiens oder hundswarther*“ s měsíčním platem 8 zl. Od následujícího roku je jako „*Rüdenknecht*“ uváděn Christoph Stadler, zatímco Hládkovi byla přiznávána penze. Srov. důchodní účet panství Hluboká, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. I 6R 2.

Příloha

Soupis psů v loveckém zámku Ohrada, b. a. (Jan Jiří Hamilton?), b. m. (Hluboká), b. d. (1716). Jmenný soupis psů v umožňuje poznat složení smečky v roce 1716. Dokládá, že psi zakoupení či získaní darem mimo české země sloužili jako základ chovu. Pramen zároveň ukazuje rozmanitost geografického původu psů.

SOA Třeboň, odd. ČK, RA Schwarzenbergů, odd. F. P. d., inv. č. 23, sign. F. P. d./23, kart. 16, s. f.

Hunds so sich im Jagerhauß befinden⁶⁵

Chiens Curans

Jagete hundert

<u>hundert</u>	<u>hundert</u>	<u>hündin</u>
<i>Tapster</i>	<i>Rengut</i>	<i>Duschelle</i>
<i>Beller</i>	<i>Kalvino</i>	<i>Brunete</i>
<i>Monarch</i>	<i>Montifo</i>	<i>Rali</i>
<i>Jupiter</i>	<i>Cherbido</i>	<i>Metresse</i>
<i>Sinveul</i>	<i>Jolii</i>	<i>Damsel</i>
<i>Capitein</i>	<i>Brulo</i>	<i>Contesse</i>
<i>Retcep</i>	<i>Barillio</i>	<i>Tigresse</i>
<i>Blondo</i>	<i>Brisso</i>	<i>Flor</i>
<i>Srobal</i>	<i>Lurdo</i>	<i>Chermante</i>
<i>Gembster</i>	<i>Sigo</i>	<i>Brilante</i>
<i>Kilbuck</i>	<i>Fedler</i>	<i>Friquete</i>
<i>Rubino</i>	<i>Serbaro</i>	<i>Madame</i>
<i>Farfulio</i>	<i>Poli de or</i>	<i>Loule</i>
<i>Alzidor</i>	<u>hundin</u>	<i>Reveil</i>
<i>Fanfaro</i>	<i>Turdin</i>	<i>Lilli</i>
<i>Breno</i>	<i>Turmant</i>	<i>Vites</i>
<i>Soliter</i>	<i>Gasele</i>	
<i>Ranter</i>	<i>Trompete</i>	
<i>Cosar</i>	<i>Suma der Jagenden hundert 60 stucks davon einige zu cassiren komen. Dan befinden sich Junge chiens Curans 20 st.</i>	
<i>Sanduel</i>		
<i>Toular</i>		

65 Pramen je důsledně transliterován v souladu s obecně platnými edičními zásadami. *Kurziva* označuje text psaný v originále humanistickým písmem, podtržený text, jakož i celková grafická úprava edice, vychází z originálu. Text ve {složených závorkách}poukazuje na interlineární vpisů. Hranaté závorky []označují zásah editora.

namen d. hundert	Ein gehezte fang hundert
<i>Türck</i>	ein Maußfarber hundert welchen h. Jägermeister mitgebracht hat,
<i>Hector</i>	ein Rother hundert auß Bayern.
<i>Rebeller</i>	ein gestramelter hundert von Wien
<i>Lion</i>	ein Semelfarber kombt von Crumau
<i>Rammel</i>	ein gestreimbter mit einer großen weissen ploßen über kopff
<i>Hercules</i>	ein rother hundert mit ein weißen zeichen umb dem halb die brust weiß kombt von d. { <i>Dorinda</i> } [!] nach dem <i>Hector</i> hiegezogen
<i>Tambour</i>	ein Semelfarber, schwartze geschen, von Wien
<i>Morfel</i>	ein gestreimbter ohne Zeichen vom Sattelknecht
<i>Gliard</i>	rotter hundert, kambt [!] von der großen bayerischen hündin so <i>Crepirt</i>
<i>Baron</i>	Semelfarber hundert von Wien
<i>Mustaffa</i>	Wolffsfarber hundert, von Kromplitsch [!] ⁶⁶
<i>Zoller</i>	ein weißer mit einem gelben flek auf dem aug kombt von der { <i>Dorinda</i> } [!] nach dem <i>Hector</i> hier gezogen
<i>L. Amour</i>	Ein Semelfarber von der gnädigsten fürstin
<i>Sultan</i>	ein wolffs grauer von Wien
	fang hündin
<i>Röchin</i>	eine gantz weiße von Wien
<i>Belezza</i>	eine roth undt weiß geschlekete auß Bayern
<i>Tekellin</i>	gestrimelte hündin ohne Zeichen von Mapen [?]
<i>Diana</i>	roth kombt vom Ramel
<i>Fledermauß</i>	ein Semelfarbe kombt auß Schlesien
<i>Junna</i>	Maußfarb mit einem Schwartzen Maul von Wien
<i>L. Amourin</i>	Semelfarb von der gnädigsten fürstin
<i>Durinda</i>	rothe hündin kombt von der <i>Diana</i> nach dem <i>Apolo</i> Junge fanghundert
	Junge fang hundert
8 weiße	von der köchin nach dem Taffel
6 junge	roth gestreimelte von der <i>Diana</i> nach dem <i>Ramel</i> eine rotte und weiß geflekte hündin nach der bayerischer hündin so zu Wien ist, und dem <i>Apolo</i>

66 Zřejmě zkomolenina jména korutanské obce Korpitsch.

Prameny a literatura

Státní oblastní archiv Třeboň, Velkostatek Hluboká nad Vltavou:

sign. I 6R 2 – důchodní účty

sign. IB 6Wα 11 – lovečtí psi a lovecké náčiní

sign. B 6Wα 9a – lovecké záležitosti

Státní oblastní archiv Třeboň, oddělení Český Krumlov, Rodinný archiv Schwarzenbergů, oddělení Familia Primogenitura – Haushalt:

inv. č. 14, sign. F. P. h./10, kart. 50 – psi a další zvířata

inv. č. 18, sign. F. P. h/14, kart. 56, 61 – potřeby pro domácnost

Státní oblastní archiv Třeboň, oddělení Český Krumlov, Rodinný archiv Schwarzenbergů, oddělení Familia Primogenitura – Dienerschaft:

inv. č. 23, sign. F. P. d./ 23, kart. 16 – výtvarní umělci

Státní oblastní archiv Třeboň, oddělení Český Krumlov, Ústřední schwarzenberská pokladna České Budějovice:

inv. č. 1252, sign. III B 3b, kart. 169 – výdaje na domácnost

Státní oblastní archiv Třeboň, oddělení Český Krumlov, Ústřední kancelář Hluboká nad Vltavou – staré oddělení:

sign. B 7J 4 – lovecký personál

sign. B 6Wα 9 – lovecké záležitosti

RÖSENER, W.: Die Geschichte der Jagd. Kultur, Gesellschaft und Jagdwesen im Wandel der Zeit. Düsseldorf-Zürich: Artemis & Winkler 2004.

ČABART, J.: *Vývoj české myslivosti. Praha: Státní zemědělské nakladatelství 1958.*

MARKUS, A.: Příspěvky k umělecké topografii jižních Čech. Památky archeologické a místopisné 26, 1914, s. 51–57, 132–134.

MITIS, O.: *Jagd und Schuessen am Hofe Karls VI.* Wien: Gerlach & Wiedling 1912.

OURODOVÁ-HRONKOVÁ, L.: Johann Georg de Hamilton ve službách Adama Františka ze Schwarzenbergu. In: Schwarzenberkové v české a středoevropské kulturní historii, České Budějovice 2008, s. 229–250.

HALL, J.: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění.* Praha-Litomyšl: Paseka 2008.

TICHÁ, Z. : *Bohuslav Balbín, Krásy a bohatství české země.* Praha: Panorama 1986.

FLEMING, H. F.: Der Vollkommene Teutsche Jäger, Leipzig: Johann Christian Martini. Available 1749: <http://books.google.cz/books?id=T3NDAAAACAAJ>.

DÖBEL, H. W.: Leipzig: Johann Samuel Heinsius. 1754 Available: <http://books.google.cz/books?id=LnRDAAAACAAJ>

KRUMMHOLZ, M.: Clam-Gallasův palác, Johann Bernhard Fischer von Erlach. Architektura, výzdoba, život rezidence. Praha: Archiv hlavního města Prahy 2007.

KRUMMHOLZ, M.: Obrazová sbírka Jana Václava Gallase. Umění 53, 2005, s. 273–285.

POLLEROS, F.: Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706). Petersberg: Michael-Imhof-Verlag 2006.

BROMLEY, W.: Europäische Fama, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdeckt 157. 1714 Available: <http://books.google.cz/books?id=E0hBAAAACAAJ>.

M. SCHWARZ [=A. NIKENDEY] (1990): Schloss Ohrad. Geschichte des Jagdschlusses bei Frauenberg an der Moldau und des dortigen Forst- und Jagdmuseums, Murau: Schwarzenbergische Archive, s. 261–321.

KUBEŠ, J.: Reprezenční funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740). Disertační práce. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity 2005.

HORÁK, K.: Z historie myslivosti na panství opočenském, Orlické hory a Podorlicko. Sborník vlastivědných prací, 1, 1968, s. 85–97.

IVANEGA, J.: Rezidenční strategie Adama Františka ze Schwarzenbergu na příkladu panství Hluboká nad Vltavou počátkem 18. století. Diplomová práce. České Budějovice: Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity 2012.

IVANEGA, J. (2011): Pavel Ignác Bayer, Adam František ze Schwarzenbergu a zámek Ohrada. Lovecký zámek jako součást rezidenční sítě barokního šlechtice. Bakalářská práce. České Budějovice: Ústav dějin umění Filozofické fakulty Jihočeské univerzity.

ŠANDA, M. (2011): Antonio Ehorto Martinelli jako schwarzenberský knížecí architekt a stavitel. Diplomová práce. Praha: Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

KOVÁŘ, D. (2011): *Tvrze, hrady a zámky Československa*. České Budějovice: Historicko-vlastivědný spolek v Českých Budějovicích.

VON WURZBACH, C. (1874): Biographisches Lexicon des Kaiserthums Österreichs XXVIII. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei.

ZEDLER, J. H. (1739): Grosses vollständiges Universal-Lexicon XIV. Leipzig-Halle: Johann Heinrich Zedler. Available: <http://www.zedler-lexikon.de>.

ZEDLER, J. H. (1735): Grosses vollständiges Universal-Lexicon XII. Leipzig-Halle: Johann Heinrich Zedler. Available: <http://www.zedler-lexikon.de>.

VOKÁČOVÁ, P. (2003): Dvorní cesta císaře Karla VI. do Karlových Varů 1732. In: Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr. České Budějovice, s. 457–468.

MAŤA, P. (2004): *Svět české aristokracie 1500–1740*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

NOBICHT, Jakub, Lov a myslivost na panství Brtnice za vlády Antonína Rombalda Collalta v letech 1725–1740. In: Šlechtic mezi realitou a normou. Miscellanea ze studentských prací k dějinám raného novověku. Olomouc, s. 163–191.

Prameny a studie Pokyny pro autory

Za text, tabulky a grafy odpovídají autoři. Příspěvky projdou recenzním řízením, konečnou úpravu rukopisu si vyhrazuje redakce (formální stránku). Práce uveřejněné v časopise nejsou honorovány, separáty nejsou poskytovány (pouze autorský výtisk).

Příspěvky dodejte v elektronické podobě (disketa, CD, flash, nejlépe však e-mail) ve formátu .doc nebo .rtf (tj. vytvořené editorem WORD). Prosíme použít list A4, standardní styl Normal při zadání velikosti 12 bodů písma Times New Roman, řádkování 1,5, okraje 2,5. Text neformátujte!! Nepoužívejte zvětšení mezer mezi odstavci ani tabelátor na jejich začátcích, příp. změny proložení znaků; odstavce, titulky, podtitulky graficky neupravujte a necentrujte, neboť grafická úprava bude provedena jednotně. Tučné písmo (bold), kurzíva (italica) či podtržení v textu však budou respektovány.

Prosíme dodržet rozsah příspěvku max. 15 stran + seznam použitých zdrojů.

Prosíme dodržujte následující pokyny v textu:

- název příspěvku (česky a anglicky)
- uvedení grantové či jiné podpory (bodovaný výstup)
- abstrakt (česky+anglicky) v rozsahu 4-6 řádků
- vlastní text (nemusíte nadpisovat jednotlivé kapitoly, ale pro přehlednost můžete)
- použité prameny a literatura (toto označení zahrnuje všechny typy dokumentů včetně tištěných; nečíslovaný a v abecedním pořadí)

Prameny a literatura: uveďte souhrnně na konci textu v následující podobě – příklady (podle normy ISO 690 a 690-2, upraveno dle potřeb redakce):

- monografie:

CURTIN, P. D.: The Image of Africa: British Ideas and Actions, 1780-1850. Madison: University of Wisconsin Press 1964.

- článek v časopise:

AARON, D. H.: Early Rabbinic Exegesi on Noah's Son Ha mand the So-Called „Hamiti Myth“. Journal of the American Academy of Religion 63, 1995, s. 721-759.

Jablonski, N. G. – Chaplin, G.: The evolution of human skin coloration. Journal of Human Evolution 39, 2004, s. 57-106.

- článek ve sborníku:

SOUKUP, V.: Rasa jako biologická kategorie. In: Fenomén lidských skupin. Pohled současné antropologie. Sborník č. 1. Praha 1998, s. 27-33.

- akademická práce:

KNOTEK, P.: Kultura jako péče o duši. Diplomová práce. Praha: Katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 1998.

- zdroj na internetu:

ZHANG, J. et al. (1999): 9,000 Year Old Chinese Flutes. Oldest Playable Musical Instrument Found At Jiahu Early Neolithic Site In China. Nature Magazine. Available: <http://www.shakuhachi.com/K-9KChineseFlutes-Nature.html>.

V textu používejte následující úpravu:

- poznámky k textu uvádějte pod čarou (nikoliv na konci textu).

Příprava obrázků, tabulek, grafů a popisků

- obrázky dodávejte jako samostatné zřetelně označené soubory zvlášť mimo text
- bitmapové obrázky (fotografie, scanované kresby) dodávat ve formátu .jpg, .jpeg nebo .tiff (bez komprese nebo s LZW kompresí); fotografie z digitálních fotoaparátů v nejlepším možném zdroji – nepřeukládat!
- rozlišení 300 DPI pro požadovanou velikost, 600 DPI pro pérové kresby
- obrázky číslovat v pořadí tak, jak případně požadujete v textu
- grafy a tabulky tvořit v editoru EXCEL, velikost popisků os max. 10pt při optimální velikosti grafu
- důležitý je zřetelný odkaz ve vlastním textu článku a to tímto způsobem: (obr. 1), (tab. 3)
- popisky k obrázkům, tabulkám a grafům dodávat zvlášť mimo text, identicky označeny k příslušnému obrázku, nejlépe číslicí, opět neformátovaný text
- za poslední větou popisky nedělat tečku
- dodat i s anglickým překladem

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:

Národní zemědělské muzeum Praha

Kostelní 44

Praha 7

170 00

nebo elektronicky na e-mail sarka.steinova@nzm.cz

PRAMENY A STUDIE č. 48

Autoři textů:

Jan Ivanega - Jihočeská univerzita, České Budějovice
Lucie Janusová - Slezská univerzita, Opava
Mgr. Lucie Kubásková – Národní zemědělské muzeum Praha
PhDr. Pavel Novák, CSc. – Národní zemědělské muzeum Praha
Ing. Vladimíra Růžičková - Národní zemědělské muzeum Praha
Mgr. Martin Slaba - Národní zemědělské muzeum Praha
Mgr. et Mgr. Šárka Steinová - Národní zemědělské muzeum Praha
Ing. Dana Strnadová - Národní zemědělské muzeum Praha
Mgr. Jiří Urban - Ústav pro studium totalitních režimů

Redakční rada:

Předseda: Mgr. et Mgr. Šárka Steinová
Členové: Mgr. Ondřej Hladík
Jana Kadlecová
Mgr. Lucie Kubásková
Prof. Ing. Ivan Roček, CSc.
Mgr. Jan Srovnal
Ing. Jitka Trevisan
PhDr. Věra Vávrová
RNDr. Michal Živný, Ph.D.

Adresa redakce:

Národní zemědělské muzeum Praha
Kostelní 44
170 00 Praha 7
E-mail: sarka.steinova@nzm.cz
Web: <http://www.nzm.cz/prameny-a-studie/>

Recenzováno

Prošlo jazykovou korekturou
Sazba: Jana Kadlecová
Realizace tisku: PressTerminal

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů (periodik) vydávaných v České republice.

Periodikum vychází 2x ročně

Evidenční číslo: MK ČR E 18799

ISBN 978-80-86874-40-1

ISSN 0862-8483

Národní zemědělské muzeum Praha

Prameny a studie č. 48: Z historie zemědělství
2012